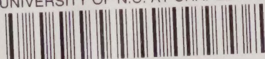
ROMAN JAKOBSON

ZÁKLADY ČESKÉHO VERŠE

ODEON 1926 PRAHA

ODEON

ROMAN JAKOBSON

ZÁKLADY ČESKÉHO VERŠE

ODEON 1926 PRAHA

Knihtiskárna A. Novotný, Žižkov, Břetislavova 31

Předmluva.

Když jsem poprvé naslouchal recitaci českých veršů, byl jsem mimoděk překvapen ostře odlišnými rytmickými zvláštnostmi českého verše u porovnání s veršem ruským. Čím více českých básní jsem slyšel a četl, tím jasněji jsem viděl kardinální odlišnost estetiky českého verše. Rostlo uvědomění hlubokého rozdílu mezi samotnými základy těchto dvou systémů veršování. Ruská spisovatelka, které nelze upříti ani dobré ovládání českého jazyka, ani znalost básnictví, ani vřelou lásku k české literatuře, pravila mi, že český verš pro ni esteticky neexistuje, české verše připomínají jí drnčení řehtačky. Tento úsudek není ojedinělý, neboť český verš je hluboce cizí ruským rytmickým návykům.

Ale, když jsem se obrátil k pracím Královým o české prosodii, nenašel jsem ani nejmenšího vysvětlení pramenů těchto frapantních rozdílů. Výsledkem snahy stanoviti, v čem tkví specifické zvláštnosti českého veršování rozlišující je od cizojazyčných veršových systémů, byla má kniha „O češskom stiche" (Berlín 1923).

V posledních letech jednotlivá slovanská veršování (ruské, polské) jsou předmětem důkladného zkoumání, které již přineslo značné vědecké výsledky. Většině těchto studií lze vytknouti jedno: práce zůstává většinou v rámci toho kterého jazyka, toho kterého metrického systému. Toliko přibrání jino-

jazyčného materiálu za účelem srovnání umožňuje pohled na ten který metrický systém jako na speciální případ, dovoluje plně oceniti vztah mezi formou a materiálem. Srovnání je nepostrádatelným podkladem linguistické charakteristiky toho či onoho veršování. Výše zmíněná má práce je skromným pokusem načrtnouti kapitolu ještě neexistující srovnávací rytmiky. „Je-li taková věda myslitelna, praví Korš, tedy nikoliv se stanoviska dějin, podmíněných vzájemnou příbuzností, nýbrž s hlediska fysiologie řeči a částečně za účelem zkoumání kulturních vlivů.“ Zastavil jsem se převážně u prvního z těchto problémů: jaký je poměr mezi českým jazykem a českým veršováním.

Bylo by chybou věřiti v možnost srovnávací vědy o slovanských veršových systémech podle vzoru srovnávací mluvnice slovanských jazyků. Zde nejde o společný původ těch kterých básnických forem, ale slovanské jazyky zachovaly tak mnoho společného v gramatické struktuře, že je zvláště plodné porovnati rozdíly mezi veršovými systémy s rozdíly mezi příslušnými jazyky na pozadí těchto dosud zachovaných jazykových shod a podobností.

Omezil jsem se na rozbor nejzákladnějších prvků české prosodie — kvantity, přízvuku a mezislovného předělu — v jejich poměru k verši. Probírati problémy prvků syntaktických, které přicházejí v úvahu v jejich poměru k verši — intonace, paus, tempa, hierarchie přízvuků — bude, tuším, účelnější souběžně s českou historickou rytmikou, vzhledem k individuálnímu zpracování těchto prvků v jednotlivých básnických školách. Zde je méně stálých specificky českých rysů než osobitých zvláštností jednotlivých škol, které při tom zhusta přesahují hranice českého jazyka.

Rozbor české fonologie s jedné a českého básnictví v jeho historickém vývoji s druhé strany

vedl mne mimoděk k thesím o důležitosti úlohy kvantity a mezislovného předělu v českém verši a k přesvědčení, že nelze odbýti výžný problem posunutí přízvuků jako básnického prostředku odvoláním k orthoepickým požadavkům.

Běželo mi jen o vědecké stanovení faktů, nikoli o nějaké nové programové body pro básnickou praxi. Nekáži nutnost kompromisu mezi časomírou a přízvučným básnictvím, jak se domnívá Trávníček (Morava 1925, 140), vůbec se vyhýbám ve své práci příchuti jakékoliv normativnosti a konstatuji pouze, že i v daném „přízvučném" básnictví kvantita hraje nevyhnutelně o mnoho důležitější rytmickou úlohu, než to chce připustiti Král, který význam české kvantity vůbec důsledně podceňuje, a že jsou doby, kdy váha kvantity v českém verši zvlášť stoupá.

Po uveřejnění své ruské práce měl jsem příležitost se přesvědčiti, *za prvé*, že revise Královych thesí, které ostatně již dříve vyvolávaly odpor jednotlivých učenců (sr. zvlášť námitky Chalupného), stává se stále naléhavějším požadavkem moderní české vědy (sr. Arne Novák, Lidové Noviny, 1. listopadu 1924, Mukařovský, ČMF 1924) *za druhé*, že v novém českém básnictví se stále víc uplatňují rytmické tendence, které živelně lámou program Králův, a že Královo hodnocení jednotlivých prosodických prvků, těch kterých básnických jevů, naprosto nevyhovuje vyhraněným i když ne vždy vědecky formulovaným názorům moderních umělců. Stačí, tuším, několik citátů:

Jaroslav Durych: „Nelze jen tak všeobecně připustiti, že časoměrníci byli jen blázniví konservativci, držící se zuřivě zvyků a kantorské vědy; zdá se spíše, že v české řeči skutečně tušili magii přízvuku dvojího; přízvuk logický zněl jim do uší příliš zblízka, příliš všedně a rušil jejich naslouchání jemnému přízvuku melodickému a celé melodii;

proto přízvuk logický nenáviděli tak, až jej odvrhli a přízvuk melodický přeháněli .... ztroskotali, ale z jejich úsilí jest zřejmo, že tušili něco krásného a jemného, byť to bylo v mlhách, a že se báli suchosti, prázdnoty a nedostatečnosti kvalitativního verše, třebas sami neuměli mnoho vytvořit. Delikátní a téměř tragický rozpor mezi jemností přízvuku melodického, ale nelogického a brzdící tvrdosti a bezbarvitostí přízvuku logického byl rozřešen volným rytmem, který své nejkrásnější květy vydal právě v Erbenovi .... Tento volný rytmus jest největší krásou české poesie ... Hudební zákony řeči .. nejsou známy ani dnes a spíše se zdá, že tušení v dřívějších dobách, zvláště před Vrchlickým, bývalo jemnější, a že sluch se během století otupil. Nové směry filosofické a literární ... a celá práce Vrchlického spíše ještě zavlekly český verš na úplnou zvukovou poušť. (Úvodní slovo k Erbenově „Kytici", vyd. Národní knihovny, str. 10—11. Poučná je i úvaha Durychova — Vznik Cikánčiny smrti, Balady 1925).

Miroslav Rutte se také přiklání k výkladům Durychovým o tom, jak závažný význam pro melodický pohyb a melodickou výstavbu verše má délka, a jak skutečný básnický rytmus musí nutně počítati i s hodnotami časomíry. Rutte ilustruje tuto thesi pozoruhodnými příklady z vlastní básnické prakse (Národní Listy, 29. května 1925).

Zdeněk Kalista líčí Krále jako typického zástupce naturalistické estetiky let osmdesátých a zdůrazňuje, že moderní umělecké hodnoty jsou tomuto směru přímo protichůdné. „Jde o jistou rehabilitaci časomíry ... Dnes budeme se na časomíru dívati poněkud jinak než doba, v níž naturalistní charakter verše zdál se právě tak samozřejmým jako naturalistní deklamace Wagnerovy opery ... Dnes už recitace, založená na onom naturalistickém verši, který

se uplatňoval ještě v letech devadesátých, není dobře možna ... Dnes požadujeme pro verš přednes docela monotonní, v němž akcenty zdaleka se neuplatňují tak jako dříve — ať už jde o přízvuk větní či slovný ... Daleko více než dříve vystupují dnes ve verši znaky kvantitativní (délka hlásek), než kvalitativní (jejich přízvuk). A to je do jisté míry přímý návrat k časomíře! ... Netřeba mysliti hned na hexametry, pentametry, nebo alkajské strofy ... Moderní báseň má v sobě ještě příliš mnoho asymetrického, než aby se mohla bezohledně podrobiti pravidelnému metru. Ale zásadně se jistě značně blíží principu časomíry" (Právo lidu, 23. ledna 1925).

Měl jsem příležitost v posledních měsících interviewovati řadu českých umělců různých směrů v otázkách verše. Neznali mých studií a vyptával jsem se, aniž bych jim předem vyložil svůj názor. Jejich výpovědi posílily mne v přesvědčení o správnosti mého stanoviska k základním otázkám české prosodie. Uvádím několik z těchto výroků, které jsem si zaznamenal hned po rozmluvách.*)

Karásek ze Lvovic: Na začátku své básnické činnosti rozbíjel jsem starou veršovou formu, pokoušel jsem se o vytvoření českého volného verše. Volný verš nevznikl v českém básnictví jako mechanické nápodobení cizího novotářství, nýbrž vyrostl z vnitřní potřeby, byl předurčen celým vývojem českého verše. Ponenáhlu jsem však odhodil volný verš, lákal mne těžký úkol osvěžení, obnovení starých forem. I kvantita i přízvuk jsou pro mne důležitými činiteli v českém verši, snažil jsem se oba ty prvky přivésti, pokud možno, v soulad. Nejvíc jsem uskutečnil tuto tendenci v „Endymionu".

---

*) Neuvádím zde výroky K. Čapka a O. Fischera, poněvadž, pokud vím, chystají pro tisk speciální úvahy o otázkách českého verše.

Dvouslabičné slovo s prvou slabikou dlouhou a druhou krátkou jeví se mně jako stupňovaná trochaická stopa, naopak slovo s prvou krátkou a druhou dlouhou slabikou je trochaickou stopou zeslabenou, zatušovanou a takovým stopám se často vyhýbám. Ovšem tendence k souladu mezi přízvukem a kvantitou nemůže jíti až do krajnosti, jinak by verši hrozila přílišná jednotvárnost. Čelakovský a Erben dbali principu rovnováhy mezi přízvukem i kvantitou; pak se cizími vlivy pochopení pro kvantitu ztrácelo, a čeští parnasisté jí naprosto nedbali. Vrchlický, jehož verše vynikají hlavně plastickými hodnotami, neměl smyslu pro rytmus a melodii verše. Mé verše, rovněž jako verše Theerovy, zvláště hudební verše Tomanovy, byly přirozenou reakcí. Trochej je vzhledem k českému jazyku nejpřirozenějším veršem, leká však básníky strašnou jednotvárností. Proto užívají spíše jambu. Caesuru pokládám za duši českého verše, je důležitější než rým, a je-li básníkem zanedbávána, ubližuje to silně verši. Mezislovní hranice do jistého stupně určují rytmus. Proto jsem se vyhýbal ve verši dlouhým slovům. Posunutí přízvuku na druhou slabiku ve verši není protivné duchu českého jazyka. Často jsem ho užíval k vůli jisté rytmické rozmanitosti na začátku, někdy i v prostředku jambu. Snažil jsem se, aby slabika přetahující přízvuk byla dlouhá. Posunutí přízvuku v slovech jako *otázka* zní přirozeně, v slovech jako *západní* nepřirozeně. Ruský verš na mne působí zvláštním, hudebním dojmem. Ostře se liší od verše českého. Rusové ostře vyrážejí přízvuk, kdežto český přízvuk nevyniká. I v polštině je přízvuk poněkud výraznější než v češtině. Proto dělá ruská i polská řeč na mě dojem řeči nadmíru důrazné, afektované.

St. K. Neumann: Kvantita hraje velkou úlohu i v přízvučném českém verši. V metricky správných

verších často místo přízvuku může státi bezpřízvučná délka, ale básníci ze strachu před předpisy se tomu vyhýbají.

Karel Toman: Délka, ačkoli hraje jistou úlohu v přízvučném verši, nesmí nahrazovati přízvuk. Takové nahrazování, právě tak jako každé posunutí přízvuku ve verši, zdá se mi nepřijatelným násilím. Vzorný moderní verš liší se od verše lumírovského větší přirozeností, blízkostí k mluvě a hudebnosti. Verši Vrchlického lze vytknouti neživotnost, mechanickost, zvlášť nedostatek melodie. Nedělá rytmický dojem, spíše se zdá pouhým počítáním slabik. Tyto verše jsou složeny z papírových přitažených neživotných slov. Mimo verš byla tato slovná zásoba naprosto nemožná. Lidová píseň je rytmicky nejbohatší, mistrně využívá i přízvuku i kvantity. Pravým zázrakem je bohatství básnických forem u Erbena, který se nejvíc ze všech českých básníků přiblížil k lidové písni a k české mluvené řeči. Mácha je mnohem nepřirozenější, lidový jazyk je mu cizejší, byl Pražák a vychován na němčině.

Jindřich Hořejší: České časoměrné verše, zvlášť Kolárovy, působí na mne silně svým zvláštním hlubokým tonem, nedosažitelným v přízvučném básnictví. V mých básních jsem obětí přízvuku, nevšímám si kvantity... Přesunuji občas přízvuk, aniž bych to dělal z pohodlnosti.

Josef Hora: Kvantita má značný význam, zvlášť ve volném verši, který nejvíc propracován je u Theera.

Vít. Nezval: Úloha kvantity byla tlumena ve vázaném přízvučném verši, zvlášť u Lumírovců a vůbec u básníků druhé polovice minulého století. Romantikové uměli využíti kvantity; budou-li vědecky zkoumáni, bude snad možno nalézti zákony uměleckého uplatnění kvantity a přízvuku v jejich verších. České časoměrné verše jsou žákovským extem-

porem. Volný verš umožňuje střední cestu. Založen na přízvuku, otvírá současně široké možnosti kvantitě a tempu, neboť zavrhuje počítání slabik. Tím je verš silně obohacen. Nejplodnější z tradičních českých meter je jamb v jeho romantické koncepci. Do jambu mají býti široce pojímána slova daktylická. Bez nich je chudý a jednotvárný. V recitaci to vyvolává posuny přízvuku, které také obohacují verš. Mezislovní hranice hrají velkou úlohu v českém verši, jednotvárnost mezislovních hranic, zvlášť střední caesury, lámající verš v půli (Machar), verš zněšvařuje. V českém básnictví XIX. století je málo rytmicky cenného, mimo Máchu a Erbena.

Konstantin Biebl: Co do metriky je dosavadní česká básnická tradice chudá a neudržitelná. Z dějin českého básnictví jsou s hlediska formy, zejména rytmu, více méně kladným zjevem jenom Mácha, Hlaváček, Theer, Toman. Český jamb (v Máchově pojetí) je zajisté bohatší než trochej, jenž je pro moderního básníka nemožný svou nesnesitelnou jednotvárností. Časomíra se mi lecčíms zamlouvá, ale hlavní pozornost věnuji nikoli kvantitě, nýbrž kvalitě hlásek, jejichž využití v českém verši je mi směrodatným básnickým prostředkem. Je mylné hodnotiti české verše s čistě přízvučného stanoviska; hodně záleží na tom, je-li, dejme tomu, jambická stopa složená z krátké a dlouhé slabiky, z dlouhé a krátké, ze dvou dlouhých nebo ze dvou krátkých slabik.

Šef činohry Národního divadla *K. H. Hilar:* Kvantita v moderním českém básnictví i když nesmí býti přehlížena, není přece jako tektonický princip tak uvědomována, jak tomu bylo v básnictví romantickém, které s časomírou bylo v těsném vztahu. Neshody přízvuku slovného a metrického, třeba že jsou oficiální prosodií zavrhovány, obohacují rytmus,

rozmnožují jeho tvárnost. Dociluje se tím také amplifikace divadelní češtiny. Klade-li recitátor v takových případech přízvuk tam, kde toho vyžaduje metrum, je to násilí na jazyce, ale toto násilí je ospravedlněno, prospívá-li výraznosti verše.

Režisér Národního divadla *Karel Dostál:* Realistické básnictví druhé poloviny XIX. století téměř nepřihlíželo k časoměrné stránce řeči, bylo založeno čistě na přízvuku. Herecká škola, na tomto básnictví vychovaná, řídila se přízvukem, tlumila délky, skandovala vyzdvihujíc přízvuk. Naopak básnická generace „Moderní Revue", zejména Karásek ze Lvovic a zvlášť Březina, věnovala zvláštní pozornost časoměrnému prvku, uvědoměle proplétala rytmus přízvučný a časoměrný, byť český verš nutně zůstával založen přízvučně. Uměleckým výběrem, seskupením a hromaděním dlouhých a krátkých slabik dociluje Březina zvýšené hudebnosti, zřetelnější melodie českého verše. Intimní cítění barvy a melodie české řeči vedlo už Máchu k neuvědomělé sice synthesi rytmu přízvučného a časoměrného. Rozvrh délek mocně spolupusobí k rytmickému účinku „Máje" a tradiční, realistická, přízvučná recitace, která nešetří náležitě časoměrného rytmu, značně ubližuje tomuto účinku. Odchovanec české modernistické školy básnické, Hilar, dosáhl umělým prolínáním přízvučného rytmu s rytmem časoměrným v divadelní deklamaci nových účinů rytmických. Rytmické obohacení českého jazyka není jinak myslitelno. Konservativní kritika neprávem odsuzuje zdůrazňování délek v moderní divadelní deklamaci. Sloučení rytmického účinku přízvuku a časomíry je nepostradatelné, neboť jednostranné vypíchnutí přízvuku činí verš jednotvárným, stírá rytmické bohatství, a naopak zase časoměrné veršování zní českému uchu nepřirozeně. Nejsou možny žádné přesné formulky, určující vzájemný vztah mezi přízvukem

a časomírou v českém verši. Jednou délka nahrazuje přízvuk, jindy obráceně. Ustrnulá schemata nesmějí býti směrodatna pro český verš. Daktylická slova spolupůsobí k rytmickému krásnu českého jambu nebo trocheje. Je-li druhá slabika takového slova dlouhá, má býti délka v recitaci vyzdvižena, ale nemá býti zpřízvučněna, totiž přízvuk se nesmí posouvati s první slabiky na druhou. Čistě přízvučný styl verše, který dosáhl vrcholu ve verši Macharově, nemusí býti zavržen, ale nesmí také býti zevšeobecňován. Má specifické zabarvení — je to styl úsečný, střízlivý, postrádající lyrismu, styl imperativních vět, kterému v hudbě odpovídá staccato. Už verš Vrchlického byl poněkud reakcí proti tomuto stylu. Tato reakce nabyla větší důslednosti a ostřejšího zahrocení u modernistů, pak u poetistů. Jiné směry v mladé generaci, zejména Wolker, jdou rytmicky spíše ve šlépějích Macharových. Rozvrh mezislovných hranic ve verší má značný účinek, způsobuje hned dojem plynulosti, hned roztrhanosti verše. Vyzdvihnutí časoměrných prvků a zhudebnění českého verše má za účel překonati jeho jednotvárnost a malou výraznost, způsobenou jednotvárností a malou výrazností českého přízvuku. Účinným krokem v tomto směru je volný verš Březinův.

Herec Národního divadla *Roman Tuma:* Recituji-li verše, vždy vyzdvihují délky a krátkosti a dokonce poněkud přeháním kvantitativní poměry, poněvadž je to, tuším, jediný způsob přitlumiti únavnou jednotvárnost českého nepohyblivého přízvuku. Je to vůbec nová divadelní tendence; Vojan naopak tlumil kvantitativní rozdíly, zdůrazňoval přízvuk. Čeští básníci nevědomky přidělují kvantitě značnou úlohu ve verších. Recituje verše, kde metrický přízvuk nesouhlasí s prosaickým, vždy sleduji metrický přízvuk proti školním požadavkům.

Solista opery Národního divadla *Emil Burian:* Moderní čeští hudebníci, skládajíce zpěv, snaží se už, aby jeho rytmus a hudební spád byl v souladu s rytmem a hudebním spádem české mluvy. Tak na př. krátké slabiky se nesmějí ve zpěvu protahovati. Mnohem trapnější je to při překladech cizích zpěvoher, kde se zvlášť ubližuje českému kvantitativnímu rytmu. Padá-li krátká slabika na dlouhou notu, nesmí se přece protahovati, poněvadž se to příčí českému jazykovému citu. Proto v takových případech se klade mezi krátkou slabikou a slabikami následujícími přestávka. Janáček pečlivě přihlíží k mluvnímu rytmu a melodii, ale je pod sugescí mateřské valašštiny, náchylné k odstranění délek, nejsou tedy v jeho skladbách délky náležitě vyzdvihnuty. U pražských herců, zpěvoherních i činoherních, je zavrženíhodná tendence vnášeti do divadelní řeči prvky pražské obecné mluvy. Na př. v Praze se konce vět neustále protahují. Přenáší-li se takové protahování do divadelní deklamace vysokého stylu, je to zlozvyk. Tam, kde se v básni vyskytuje posunutí přízvuku s první slabiky slova do druhé, přivádí skladatel, překládá-li tuto báseň do hudby, obě slabiky do rovnováhy tím, že vyzdvihuje jednu z nich akcentem, druhou zvýšením. Vyzdvihnutí druhé slabiky trojslabičného slova při první krátké se nezdá těžkým násilím, neboť druhá slabika za takových podmínek se blíží silou prvé. Ale pronáší-li se při tom prvá slabika jako bezpřízvučná, dělá to dojem nepřirozený, připomíná to výslovnost německou.

Velice zajímavým zdá se mi i sdělení prof. *Nejedlého,* že restaurace původního textu Smetanova „Dalibora" ukázala, že pozdější opravy libretní vyhovovaly sice Královým požadavkům správného přízvukování, ale hodně ublížily básnické expresivnosti ve srovnání s původními „přízvukovými chybami".

Zdá se, že otázky, které se básnictví a vědě minulého století jevily definitivně rozhodnutými, nabyly opět aktuality a palčivosti. Jako česká básnická forma prožívá zase jako před stoletím dobu osvěžujícího vření a zmatku, tak se musí i věda o verši, budovaná na novém estetickém základě a ozbrojená novými metodami, oprostiti od neudržitelných přežitků předešlé uzavřené vědecké periody, postaviti si nově základní prosodické otázky a ve světle nových problémů a zásad revidovati dějiny českého verše v celém jejich rozsahu.

Ani v tomto českém přepracování mé zmíněné ruské knihy, ani v chystaných dalších kapitolách (Dějiny staročeského básnictví; Český „čtyrstopý jamb") netroufám si dáti kompendium nauky o českém verši. Na kompendium není ještě čas. Definitivních soudů neznám. Mým úkolem je postaviti několik otazníků, nadhoditi několik pracovních hypothes na místo včerejších nesporných dogmat a na místo teskného „ignoramus".

Na konec několik slov díků:

S pocitem upřímné vděčnosti vzpomínám na morální podporu, prokázanou mně zvěčnělým prof. N. V. Jastrebovým. Vřele děkuji profesorům A. Frintovi, O. Hujerovi, B. I. Jarchovi, V. Mathesiovi, J. Polívkovi, Fr. Trávníčkovi, kn. N. S. Trubetzkému za cenné rady.

Za pečlivou redakci českého textu jsem díky zavázán prof. Bohumilu Mathesiovi.

Díky laskavosti prof. Frinty měl jsem možnost nahlédnouti krátce před odevzdáním korektury do jeho recense mé ruské knihy, která bude uveřejněna v Listech Filologických a použíti několika jeho pokynů.

I. Úvodní poznámky.

České veršování a jeho historie jsou pro badatele zvlášť zajímavé z těchto důvodů:

I. Ani jeden ze slovanských národů nemá tak starobylých básnických památek jako Češi, nepočítáme-li „Slovo o polku Igoreve" [o němž ani dnes ještě nelze s určitostí říci, je-li složeno veršem či prosou][1] a poesii starobulharskou, jež je sotva v bezprostřední, pevné, historické souvislosti s novým bulharským veršováním.[2] Bylo-li staroněmeckých básnických památek vědou důkladně používáno k řešení řady otázek historického hláskosloví a akcentologie, středověké české básnictví ještě na takové zkoumání čeká. Jisté rýmy byly sice uváděny jako fonetická svědectví,[3] ale pokud nejsou stanoveny všeobecné zákony rýmování pro tu kterou památku, ztrácejí takové isolované údaje značně na váze, právě tak jako mají malou fonetickou průkaznost isolovaná z kontextu vytržená napsání, pokud nejsou vysvětleny pravopisné zásady památky. Sylabismus staročeských básní umožnil historikům českého jazyka několik cenných výv odů v otázce, byly-li ty neb ony české hlásky slabikotvorné.[4] Ale v otázce kardinální, kdy ztratil český jazyk volný přízvuk, nebylo užito svědectví veršů, přes to, že podnes není stanoven ani terminus ante quem, ani terminus post quem, neboť všechny argumenty v tomto směru uvedené byly stavěny na písku.

2

II. S vysloveně dynamickým přízvukem spolužijí v češtině rozdíly kvantitativní absolutně na přízvuku nezávislé. „Takovýto princip volnosti a nezávislosti kvantity samohlásek nalézáme z evropských jazyků", praví Frinta (str. 151), „snad ještě jen v maďarštině". (Přesněji řečeno: v jazycích ugro-finských.) Ta okolnost vedla k „tuhému zápasu o vládu, boji na život a na smrt" mezi přízvukem a kvantitou, jak charakterisuje obrazně Truhlář rázovitou a poučnou historii českého veršování.[5])

III. Dějiny českého básnického jazyka trochu připomínají ve většině svých období (možno-li sáhnout k porovnání z oboru nauky o jazyku praktickém) dějiny jazyků neznajících k o i n e, zbavených trvalého kulturního střediska a následkem toho silně podléhajících drobení na dialekty. České básnictví, s výjimkou snad skvělého XIV. století, neznalo kanonisované básnické školy, uznaných klasiků verše, té vtíravé, nutkavé rytmické tradice, která charakterisuje na příklad dějiny básnictví francouzského nebo částečně ruského.[6])

IV. České veršování prožívalo rozmanité intensivní cizí vlivy, středověký latinský, antický v interpretaci renaissance, německý, na konec v poslední době částečně vliv teorie francouzského verslibru. Tato these těsně souvisí s předešlou.

Hlava první.

Základní problémy prosodie.

II. Dnešní stav české nauky o verši.

Zvláštním rázem dějin české poesie je podmíněn i zvláštní ráz dějin české nauky o poesii. Teorie verše a z ní vycházející dějiny veršování sotva překonaly svou předvědeckou periodu. Ale nauka o verši českém ani podnes neexistuje. Badatel v české hudbě a rytmice Zich formuluje: „Zákony české metriky, jež může býti pouze přízvučná, nebyly dosud stanoveny; náhradou za to obměňovány byly jen zákony časoměrné metriky antické zcela mechanicky (za „délku" řeklo se „přízvuk" a obdobně), což je ovšem metoda zcela pochybená. Určiti tyto zákony samostatně, cestou empirickou, je však úkol velmi trudný, ježto není v moderní poesii žádného národa takové rytmické bezvládí, jako je v poesii naší, a to i v nynější". (ČMF. 1917, 16.) Jinými slovy nedostatek vyhraněné tradice, vzpomenutý námi výše, nedostatek kanonisovaných klasiku, brání podle Zichova mínění zrození empirické rytmiky. Zdálo by se naopak, různorodost materiálu podrobeného rozboru může pouze kvantitavně komplikovat práci, ale analysu o sobě ulehčuje, jako dialektické rozdrobení ulehčuje badání linguistické, poskytujíc mu bohatý materiál pro srov-

návání. Zich má zřejmě na mysli, že se nemůže na české půdě objevit ta rytmika, která je za jiných podmínek korunou, závěrečnou fází předvědeckého učení o verši, to jest běží o rytmiku normativní odvolávající se k praxi vybraných básníků. Taková praxe pokládá se za sankci vybraného veršování, a pokud se jisté reálné fakty uchylují od pravidla tak stanoveného, bývají pokládány za chybné, nezralé nebo konečně za produkty úpadkové. Empirickou poetiku nestaví Zich proti normativní, jak bychom čekali, má prý též svoji normu, „pravidlo, stanovíme je však nikoli nějakou spekulací, nýbrž empiricky, t. j. z povahy dobrých děl básnických" (ČMF. 1917, s. 108).

Ale jak stanovit kruh těchto „dobrých děl"? Nesporně osobní vkus anebo kolektivní kodex bontonu rozhoduje i zde. Nedosti na tom, tvůrci takové normativní poetiky vlastně nedají objektivní deskripci veleděl jimi uznaných, ale vnucují jim kanony, požadavky té školy, k níž sami náleží, vkládají své návyky. Celý rozdíl mezi poetikou normativní, odvolávající se na velké básníky (empirickou podle názvosloví Zichova) a normativní poetikou, postrádající takového odvolání, je nikoliv v *pramenu* norem, nýbrž ve způsobu jejich sankcionování.

Pokračujme ve svém srovnání zkoumání básnického jazyka s metodami popisu jazyka praktického. Nebylo-li těžké napsat předvědeckou historii nebo dialektologii ruštiny nebo češtiny, vzal-li se spisovný, školními gramatikami uzákoněný jazyk za normu, a pokládaly-li se jevy, se školním kanonem nesouhlasící, za odchylky, kazy, chyby, je mnohem těžší operovati tak s jazykem, jenž nemá určitého, kulturního, kanonisovaného dialektu — tu nutno vycházet od nářečí svého nejbližšího okolí. Tak postupuje mutatis mutandis Král a většina těch, kteří psali o českém verši. Jak klasifikuje Král básníky? Rozvrhuje české veršovce XIX. stol. na pět tříd.

Do první patří básníci, kteří veršovali buď úplně bez chyby nebo s poměrně nepatrným počtem úchylek. Druhá třída si dovoluje větší počet odchylek. Do třetí třídy zařazuje nedbalé veršovce, do čtvrté hodně nedbalé a do páté ty, kdo zcela špatně veršovali.[7]) Do posledních tří tříd, praví Král, náleží as 200 básníků doby r. 1818—1853 (asi třetina všech) a co je nejžalostnějšího, náleží mezi ně skoro všichni básníci lepší (OPČ 346-7). Rovněž za léta 1853—1865 (pozdějších básníků Král neklasifikuje) do prvých dvou tříd připadají téměř výlučně bezvýznamní veršovci (OPČ § 53). Král houževnatě protestuje proti postavení prosodických zákonů na základ básnické praxe. „To je jakési odůvodnění běžné praxe básnické“ praví odmítavě (OPČ 460). Argumentace klasiky ho nepřesvědčuje. Běžné může býti chybným, byť bylo sankcionováno nejvýznamnějšími básníky. Pro české teoretiky verše neexistuje ona „puškinská neomylnost“, jíž operovala ruská předvědecká (modernistická) rytmika. I ruští rytmici dělívali básníky na kategorie, ale prvou třídou byla jím ta, k níž náležel Puškin, a prvou byla právě proto, že tam byl on, kdežto Král beze všeho zařazuje nejvýznamnější básníky české do „hříšných“ kategorií. Chybnost versifikace vytýká, vycházeje ze své „neomylné teorie“ a proti „hříšnému“ veršování neklade klasika, nýbrž svůj překlad Elektry. Vydám ho, praví v závěrečných řádcích své historické prosodie, abych ukázal, že, co žádám v teorii, lze zcela dobře provésti i v praxi. (OPČ 538).

Králova prosodie není tedy kanonisací něčeho dávno existujícího. Její zákony nejenom nejsou založeny na konkrétních faktech českého básnictví, nýbrž jsou vytvořeny proti nim.[8]) Král hodnotí české básnictví za celou dobu jeho dějin s hlediska estetických požadavků, jak je sám stanovil. V dějinách českého veršování je takových programových deklarací víc.

III. Jazyk a verš.

Tyto metrické programy ospravedlňují své these většinou odvoláním na požadavky ducha jazyka. Tak činí i Král. Ale co je to ten duch jazyka? Ruské školní učebnice vykládajíce o Lomonosovově reformě veršování, poznamenávají, že sylabické veršování je cizí duchu ruského jazyka, neboť volný přízvuk žádá verše „tonického" (přízvučného). Verrier píše naopak o praindoevropském verši: „Původně bylo veršování sylabické. Poněvadž přízvuk nebyl ustálen, veršování nemohlo se státi přízvučným, ale pouze kvantitativním". Tak zvaný duch jazyka (zejména vzhledem k rytmice) jeví se, přihlédneme-li blíže, často pouze souhrnem rytmických návyků té které osoby neb té které školy. Proti teorii bezpodmínečného souladu mezi veršem a duchem jazyka klademe my teorii organisovaného násilí básnické formy na jazyku. („Nevládne jazyk básníkem, ale básník jazykem" formuloval R. Brandt.) Forma dbá příslušného materiálu, ale nemůže býti materiálem zcela dána (nemůže z něho býti úplně vyvedena, krýt se s ním). Král polemisuje s Durdíkem, tvrdí, že přesné verše, třeba napsané vedle sebe po způsobu prosy, musí i prostý člověk čísti jako verše, t ř e b a b y s i t o h o a n i v ě d o m n e b y l (OPČ 457). Král zapomíná, že v Molièrově Jourdainovi nemusilo nutně vzniknout podezření, že mluví prosou, ale verše že nutně a nevyhnutelně poznával, a jako verše prožíval; nemusil ovšem mít tušení o nějaké metrické terminologii, pokud však, maje verše před sebou, nevnímal jich jako jevu zcela rozdílného jazyvého systému — verše jako verše (resp. jejich prvky) pro něho naprosto neexistovaly. Formuloval jsem už na jiném místě svou definici poesie jako výpovědi s nacílením na výraz („Novejšaja russkaja poesija, hl. 2).

Možná, že má slavný pražský filosof jazyka Ant. Marty pravdu, řka, že nikdo už nepochybuje o tom, že poetický jazyk musí se „natur — das heisst hier zweckgemäss" odlišovati od prosy (Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie, Halle 1908, str. 25). Je-li však fakt svézákonnosti poetického jazyka skutečně uznán, zůstává neprozkoumáno, v čem vlastně tato svézákonnost tkví, a proto pojem poetického jazyka zůstává i dále nevymezeným. Tak pro řadu teoretiků ruské školy Potebňovy obrazovost (metaforičnost) je stejnoznačnou s poetičností, to je funkcionálního rozdílu dvou druhu obrazů (praktických a poetických) není dbáno. Právě tak chybně se formuluje i základní rozdíl mezi fonetikou jazyka praktického a fonetikou jazyka básnického. Tak dokonce jeden z představitelů nového proudu v ruské poetice, petrohradský linguista Jakubinskij, praví, že proti jazyku praktickému v jazyce básnickém neexistuje disimilace plynných souhlásek, zatím co by bylo správné říci, že disimilace plynných souhlásek je možná jak v praktickém, tak i v básnickém jazyce, ale v prvém je určena *podmínkami*, ve druhém pak vázána *cílem*, to je, v podstatě jsou to dva ruzné zjevy.

Saran správně klade proti nacílení na zvukovou formu, charakteristickému pro poesii, lhostejnost prosy k její zvukové formě. Má pravdu, tvrdě, že rytmus je výhradně v poesii (DV. § 2), že totiž, pokud mluvíme o rytmu v jazyku poetickém a praktickém, užíváme homonyma. Básnický rytmus může sice užívat ke svým účelům periodičnosti výdechových vln, dané v příslušném jazyce, ale nesmí se zapomínati, že mezi touto periodičností a básnickým rytmem je ohromný rozdíl. Verrier charakterisuje takto „rytmus" chůze: „každý z nás si osvojuje určitou amplitudu, aby šetřil své energie, aby totiž nemusil v tomto ohledu vyvíjet jakékoli volní úsilí, ani napínat

pozornost. Z téže příčiny každý právě tak si osvojuje určitou intensitu a určitou rychlost, kontrolované dynamickým citem" (II, § 27). Týmiž příčinami je podmíněn i tak zv. prosaický rytmus, rytmus praktického jazyka. Tak dynamický rytmus praktického jazyka je automatisací výdechů při řeči. Básnický rytmus naopak je jedním ze způsobů vyvedení řeči ze stavu automatismu. Je předpokladem nacílení na čas řeči, předpokladem časového zažitku.[9]) Fakt členění řeči na úseky subjektivně si rovné, rytmická setrvačnost, nutící nás po určitém signálu čekat jeho opakování v určitý okamžik, sama opětovnost tohoto signálu, vyznamenávající signalisované znění v poměru k sousedním, to vše neexistuje v praktické řeči, kde se čas neprožívá.

Rytmický signál (*temps marqué* podle terminologie Verrierovy) uskutečňuje se buď akcentem dynamickým (*accent de force* podle terminologie Van Ginnekenovy), nebo akcentem hudebním, nebo akcentem časovým (van Ginnekenův *accent temporel*). *Temps marqué* bývá pro svou periodičnost námi vnímán jako silná doba, ale i doba v rytmickém střídání slabá může býti vyplněna přízvukem *objektivně* neméně silným. Rozhodujícím momentem není síla, ale periodičnost. Tak v čínských verších silné doby se uskutečňují intonacemi určitého typu důsledně střídanými. V slabých slabikách je intonace lhostejná, to je, periodičnost chybí. Tudíž sama periodičnost akcentů určitého druhu proti neorganisovanosti akcentů, vyplňujících doby slabé, vytýká slabiky v intonačním ohledu organisované, dělá je *subjektivně* silnějšími. Nedosti na tom, je-li slabika, vyplňující silnou dobu dokonce i objektivně podtržena proti slabice vyplňující dobu slabou, tu v rytmické řeči slabika prvá bude subjektivně ještě silnější, druhá naopak ještě slabší, to jest poměr bude nevyhnutelně přehnán.

Čas poetické řeči je tedy typický čas očekávání (Erwartungszeit), t. j. po uplynutí určité lhůty čekáme určitý signál. Tento ráz času, řeči vnucený, ji subjektivně (a pak také objektivně) transformuje. Zmíněné přehánění poměrů mezi slabikou, vyplňující dobu silnou, a slabikou, vyplňující dobu slabou, je příkladem násilí, páchaného na jazykových prvcích následkem jejich přeměny v prvky rytmotvorné.[10] Kromě násilí tu uvedených (typ *A*) nutno rozlišovat tyto typy násilí:

Typ *B*. Nepoměr mezi rytmickou setrvačností a faktickým rozvrhem jazykových prvků přijatých za rytmotvorné:

1. Silné době veršované řeči odpovídá nepřízvučnost. Na př. t. zv. „polopřízvuky" ruského jambu: bog*o*po'dobnaj*a* ca'revna, pot'reskiv*a*jut *o*go'nečki. Zde jsou momenty zklamaného očekávání, sama možnost jich vyvolává subjektivní zesílení toho, co moderní německá psychologie nazývá Gegenwartszeit (sr. Benussi, Psychologie der Zeitauffassung).

2. Slabé době veršované řeči odpovídá přízvučnost.

C. Řada prvků jazykových není v *přímém* vztahu k rytmické setrvačnosti, ač tyto prvky z vnímání básnického rytmu odstraněny býti nemohou.

IV. Dosavadní prosodické doktriny.

Dříve než přistoupíme k bližšímu rozboru jednotlivých typů protivení materiálu formě, je nám sáhnout k podstatné opravě metody, sloužící k charakteristice samotného materiálu (prosodii). Dosud existovaly 3 základní typy prosodie.

1. Prosodie *graficko-logická*, která operuje podle charakteristiky Saranovy papírovými výměry a plně odpovídá svým rázem předvědecké gramatice (Altgrammatik), totiž právě tak ignoruje fonetiku a hi-

storickou perspektivu, vnucuje soudobému jazyku cizí řecko-latinské kategorie a stanoví místo empirických zákonů dogmatická pravidla. Taková prosodie přirozeně odumřela hned po staré školské gramatice; v poslední době byla terčem ostré kritiky rytmiků nových směrů -- Minor, škola Sieversova (sr. na př. Saran DV. § 25 Schriftbild und Metrum), Verrier — zde se u ní nezdržíme.[11])

2. *Objektivní kinetická* (nebo pohybová) prosodie byla rovněž po právu terčem prudké kritiky Saranovy, Verrierovy a jiných, a není třeba zde přetřásati jednotlivé these této dožívající doktriny. Budu jen krátce resumovat výtky proti ní: kinetická prosodie nahražuje přesný popis bezprostředního akustického pozorování výkladem (pohybovou hypothesou). Neodlišuje akcent od jeho faktorů, nepostřehuje, že čas subjektivní a objektivní jsou hluboce rozdílné a že poetický rytmus je jevem času subjektivního.[12]) Objektivní trvání stop, praví Verrier, může se odlišovat od trvání subjektivního, které jediné rozhoduje v rytmu (III, § II).[13])

Král je v mnohém ohledu charakteristickým zástupcem kinetické prosodie a odvolání na „objektivní měření zvuků a slabik" zdá se mu v prosodických sporech rozhodujícím argumentem.[14]) Ostatně se v jeho práci zračí i zbytky graficko-logické prosodie.

3. *Akustická prosodie.* Sievers a jeho škola, Verrier. Skutečným *rythmidzomenon* je jim zvuk, vnímaný posluchačem. Akustické představy jsou porovnávány s daty fysiologie řeči (zvláště s experimentálnými svědectvími), ale při tom se béře v úvahu, že práce mluvidel ještě není prvkem rytmotvorným, ale pouze faktorem prvků rytmotvorných. Zde projev Saranův charakteristický pro celý směr: „nedělá-li teoretik stylistiku, musí se chovati k verši jako cizinec, vposlouchávající se do veršů, aniž

rozumí jejich jazyku". (DV. § 1). Právě tak Verrier: „Pro metriku je verš výhradně řadou zvuků. Zabývá se pouze zvukem, nikoli smyslem". Verrier doporučuje analysovat verše absolutně neznámého jazyka (I, str. IX.). Toto hledisko vedlo ke dvěma zhoubným následkům: 1. k tomu, že se nerozlišovaly významotvorné a nevýznamotvorné prvky jazykové; 2. k vyloučení pojmu slova z rytmiky.

Zástupci akustického směru nepřihlížejí k tomu, že abstrahovaný akustický vjem je neméně fikcí, než papírová schemata metriky grafické. Jsa reakcí na logickou linguistiku, která pohrdala fysickou skutečností a na její teleologičnost, nový směr, který se objevil za vrcholného zaujetí pro vnější empirii, kdy psychologie se snažila vyvoditi jevy světa představ zcela z vnějších vjemů, dospěl k opačnému extrému, zapomněl na jazykovou funkci. Ani jeden spolurodák dané poesie nemůže vnímat její zvukovou formu a zvlášť její rytmus tak, jako cizinec Saranem zmíněný. Ano i tento cizinec sám je fikcí, ani on nebude mít vjemu ryze akustického, přistoupí jen k cizí řeči pod zorným úhlem své fonologické soustavy, se svými fonologickými návyky, bude tuto řeč, tak říkajíc, transfonologisovat[15]. Vnucujeme-li dokonce nesmyslným slabikám, jak svědčí van Ginneken, při jich vyslovování své jazykové návyky, je přirozeno, že přistupujeme i k cizí řeči s těmito svými návyky a poměrem k nim oceňujeme odlišné jevy této řeči, při čemž jsme nakloněni pokládati toto hodnocení za objektivní. Tak Francouz, zvyklý na vzestupný rytmický chod řeči, vnímá jako Verrier vzestupný rytmus jako rychlejší, oproti pomalému rytmu sestupnému (I. § 188, 199), zatím co experimentátor německý shledává v rytmickém chodu objektivně sestupném subjektivní zkrácení, v objektivně vzestupném subjektivní zpomalení (Benussi op. c. 129).

Český badatel rád pokládá jamb za melancholický (A. Vyskočil „O krystalisaci Máchovy metafory" ČČM. 1916, str. 55), zatím co Verrier staví proti něžnosti a smutku sestupného rytmu živost a veselí rytmu vzestupného.

Abychom se přesvědčili, jak ilusorní je subjektivně-akustická metoda, stačí vzpomenout, jak Srb lehce zachycuje hudební rozdíly v ruském slovném přízvuku, Rus pak nejen že jich neslyší ve své řeči, ale i v srbštině naučí se je jen s obtíží rozeznávat. Věc je v tom, že v srbštině hudební rozdíly jsou prvkem fonologickým, jsou významotvorné podle definice Passy-ho (élément significatif), vnitřně podmíněny podle Jespersena, etymologické podle Brocha — v ruštině pak je to fakt mimogramatický, čili, jak praví Passy, nevýznamotvorný (sans aucune valeur distinctive), fakt vnějšně podmíněný (Jespersen), fonetický (Broch).[16])

Proti prosodii (resp. rytmice) kinetické a akustické musíme postavit prosodii (resp. rytmiku) fonologickou.

V. Přízvuk a kvantita pod fonologickým zorným úhlem.

Přihlédněme s fonologického hlediska k základním prosodickým prvkům — dynamickému přízvuku, intonaci slova (hudebnímu akcentu) a kvantitě (časovému akcentu).[17]) Jak přízvuk srbský tak i ruský je s hlediska fysiologie řeči hudebně-expiratorním. V srbštině jsou hudební rozdíly v přízvuku významotvorným prvkem. Proto přirozeně rozdíly mezi přízvučnými a nepřízvučnými se v srbském fonologickém systému omezují na rozdíl ve výšce.

V ruštině, kde jsou hudební rozdíly vnějšně podmíněny, fonologickým prvkem není hudebnost, ale

expiratornost přízvuku, správněji řečeno tlak, totiž akustický korelát silné expirace. Objektivně ruský přízvuk při srovnání s nepřízvučnými hláskami vyniká silou expirace, výškou a délkou. Následkem kadence (melodické pausy) nepřízvučné slabiky mohou se ocitnouti výše než přízvučné (na př. *vidiš?*). Co se týče délky, jsou nepřízvučné samohlásky v ruské spisovné výslovnosti normálně kratší než samohlásky přízvučné, ale v řeči emocionální, emfatické, mohou kvantitativní poměry býti porušeny a zvláště délka předpřízvučné samohlásky může převýšiti délkou samohlásku přízvučnou. Jsou-li v literatuře líčeny nenucené, citově zabarvené hovory, nalézáme mnoho příkladů na to, jako: „*paažalsta*". Naopak posun dynamického přízvuku v ruské emocionální řeči je krajně ohraničen. Obyčejně se omezuje na rozložení slova na dva větné takty. Sem patří zvolací tvar: ˈ*Ma*-ˈ*ňa*! nebo u Puškina v X. strofě „Domku v Kolomně": *sluˈšaj* (=ˈslu-ˈšaj). Podřadná slova ve velmi těsných souslovích mají pravidelně v ruštině místo dynamického přízvuku toliko zvýšení tonu, takové zvýšení tonu má na př. slabika *be* ve skupině *belyj dom* (pozorování Koršovo v jeho netištěných poznámkách k „Chrestomatii" Košutićově, ohlášených D. N. Ušakovým v zasedání Moskevského linguistického kroužku 13. dubna 1921). A tak ruské slovo může ztratit dynamický přízvuk nebo bezpřízvučná slabika může nabýt přízvuku stejné síly jako přízvučná, ale není možno, aby přízvučná slabika odevzdala bezpřízvučné dynamický přízvuk, totiž představa o slovném přízvuku je *neodlučitelně* spjata s nejsilnějším tlakem. Fakt, že tato představa je spjata právě s tlakem, je pravděpodobně ve značném stupni podmíněn vlivem dynamického souslovného přízvuku, zastoupeného v systému fonologickém. Jak z předchozího plyne, vycházejí ti, kdož mluví o srbském hudebním a ruském dynamickém pří-

zvuku (většinou ovšem nevědomky) z fonologického zorného úhlu. Ruský slovný přízvuk je vzácným příkladem přízvuku dynamického, tvořícího součást fonologického systému (sem patří i bulharský, novořecký a osetinský přízvuk).

Na základě látky, kterou nám poskytuje srovnavací akcentologie, můžeme stanoviti tento zákon:

Dynamický slovný přízvuk jako fonologický prvek je možný jen potud, pokud jej provázejí mimogramatické kvantitativní poměry.

To je zcela pochopitelné, neboť slyšíme rozdíly v síle několikrát slaběji, než rozdíly v kvantitě. (Sr. Saran DV., str. 293). Ze zákona uvedeného vyplývá druhý zákon:

Vzniká-li ve fonologickém systému některého jazyka následkem fonetických změn soužití dvou nezávislých prvků: dynamického přízvuku slovného a kvantity, tu jeden z těchto prvků se z fonologického systému vylučuje.[18])

Pokud v praslovanském hudebně-expiratorním (s hlediska fysiologie zvuků řeči) přízvuku byly hudební rozdíly vnitřně podmíněny, potud vedle nich existoval i nezávislý časový akcent. Ale v té míře, jak se ztrácely v jednotlivých slovanských jazycích vnitřně podmíněné rozdíly hudební — naskytují se dvě cesty k likvidaci spolužití dynamického a časového akcentu vedle sebe ve fonologickém systému.[19]) Prvá metoda likvidace spočívá v odumírání časového akcentu jako nezávislého fonologického prvku. Nepřízvučná délka se zkracuje. Co se týče postavení pod přízvukem, tu buď vnitřně podmíněné kvantitativní rozdíly se zachovávají a v tom případě fonologický systém jazykový nerozlišuje už dlouhých a krátkých samohlásek jako samostatných fonologických prvků a rozeznává: 1. přízvučné dlou-

hé, 2. přízvučné krátké, 3. bezpřízvučné (slovinština).[20]) Nebo přízvučné samohlásky si osvojují pouze vnějšně podmíněné (mimogramatické) kvantitativní rozdíly (ruština)[21]) anebo kvantitativní rozdíly v jazyce omezují se úplně na rozdíl v kvantitě přízvučných a bezpřízvučných (východní bulharština).[22]) Druhý zpusob odstraňování soužití obou akcentů ve fonologickém systému se zakládá naopak na odumírání akcentu dynamického. Časový akcent nabývá vrchu.

Několik předběžných vysvětlivek: dynamický přízvuk může sloužiti: 1. k diferencování významů slovných — v tom případě prvkem fonologickým je akcent, spojený s určitou slabikou (tak zvaný přízvuk slovný) sr. na př.: rus. 'plaču (pláču) — pla'ču (platím); nom. pl. 'pily — gen. sg. pi'ly); 2. k diferencování významů sousloví. Sr. ''Dones 'Janovi 'tuto 'knihu (nezapomeň to učiniti). — 'Dones ''Janovi 'tuto 'knihu (Janovi, ne osobě jiné). — 'Dones 'Janovi ''tuto 'knihu (tuto, ne jinou). — 'Dones 'Janovi 'tuto ''knihu (knihu, ne věc jinou).[23])

V tomto případě prvkem fonologickým je akcent souslovný (větný, syntaktický), vyzdvihující jedna slova proti druhým, slaběji přízvukovaným nebo zcela bezpřízvučným. V posledním případě akcent slovného celku je fonologickým prvkem, totiž může sloužit k vzájemnému rozlišování jednoduchých slovných celků a celků, složených z přízvučného slova a jednoho nebo několika bezpřízvučných slov. Sr. na př.: 'i r a c i o n á l n í — i'r a c i o n á l n í. Speciální případ tohoto druhu: akcent slouží k diferencování významů složenin. V tomto případě přízvuk, vázaný na určitou složku složeniny, je fonologickým prvkem. Sr. na př. německé 'umschreiben (přepisovat), um'schreiben (opisovat, parafrazovat); 'blutarm (chudokrevný), blut''arm (prachudý).[24])

V češtině, staropolštině, lužičtině dynamický akcent slovný, ustáliv se, přestává právě proto sloužiti k diferencování významů oproti fonologickému časovému akcentu.[25]) V češtině není tedy dynamický slovný akcent prvkem fonologickým. České jazykové povědomí nesrovnává slabiku vyznačenou dynamickým akcentem s bezpřízvučnými slabikami téhož slova, ale hlavní dynamický akcent jednoho slova s hlavním dynamickým akcentem druhého slova, jinak řečeno, dynamický akcent slovný v češtině je vnějšně podmíněn v protivě na příklad k ruskému vnitřně podmíněnému dynamickému slovnému akcentu, podobně, jako je rozmanitost ruského hudebního slovného akcentu (grȍm — gróma) vnějšně podmíněna oproti vnitřně podmíněné rozmanitosti srbského hudebního slovného přízvuku (nom. pl. sela — gen. sg. sȅla), rovněž tak délka — jeden z podružných činitelů ruského neb bulharského slovného přízvuku — je zásadně rozdílna od délky české jako fonologického prvku (drahá — dráha).

VI. Mezislovný předěl a jeho funkce ve verši.

Český dynamický přízvuk je jevem slovného počátku. O vnější podmíněnosti českého dynamického slovního přízvuku mohou vzniknouti pochyby, pokud nezodpovíme otázku, zda mohou býti hranice slovné faktorem podmiňujícím fonetické jevy, totiž existuje-li slovo v jazykovém povědomí mimo nezbytné akustické hranice. Velmi produktivvní je pojem potenciálních jazykových jevů hájený V. Mathesiem v jeho zajímavé stati „O potenciálnosti jevů jazykových“ (Praha 1911). Základním statickým kriteriem samostatnosti slova ve větě je podle mínění Mathesiova to, že slova ve větě jsou více méně přemístitelna, kdežto slabiky ve slově obsa-

žené přemístitelny nejsou (l. c. 10.). Připojil bych k tomu nemožnost vklíniti ve slovo jiná slova nebo sousloví. Zich vyzdvihuje jako hranici slovného celku potenciální přestávku (ŽS. str. 68). Takové hledisko nacházíme už u Wundta. Ale Verrier právem tvrdí, že přestávka (silence) nemůže sama o sobě naznačiti konec syntaktického celku (I, § 145). Příznakem formy sousloví není přestávka, ale pausa, jíž Verrier rozumí vydělení konce syntaktického celku souslovným akcentem dynamickým (pause accentuelle), hudebním (cadence, pause mélodique), časovým (pause temporelle), sr. I., §§ 145, 81, 111. Pro češtinu zvlášť typickou je pausa spočívající v závazném prodloužení koncové slabiky každého syntaktického celku. Proto měním formuli Zichovu: jedním z kriterií samostatnosti českého slova je způsobilost konečné slabiky uskutečnit pausu zvlášť kvantitativní. Možnost ukončovat (resp. začínat) syntaktický celek je jednou ze zvláštností slova jako potenciálního jevu jazykového.

Hranice slova v ruštině nemusí býti vždy objektivně naznačeny, nicméně hrají v ruském verši nepochybnou úlohu. Položme vedle sebe několik shodných rytmických veršů, na př. t. ř. čtyrstopových katalektických trochejů, při čemž v každém z nich druhá a čtvrtá silná doba je vyplněna faktickým přízvukem. Různým v každém z nich je pouze místo mezislovného předělu.

A ne'to / pokolo'ču ....
Prita'ščili / mertve'ca ....
Nevi'dimkoju / lu'na .....
Uto'raplivajet / 'šag .....

Že se tyto verše rytmicky liší, chápeme bezprostředně, přes to, že mezi ruskými slovy není nezbytné akustické hranice. Nebo jiný příklad. Postavme vedle sebe dva vymyšlené jambické verše:

a) Gosť izbežal užasnoj kary,
b) Gosti sbežali ot Makara.

Prvé čtyři slabiky obou veršů zní úplně stejně:

ˈgostizbiˈža . . . . .

ale kdežto verš *a* je běžný, s veršem *b* se u básníků XVIII.—XIX. století vůbec nepotkáváme, to je přízvučná slabika může vyplniti slabou dobu (prvá slabika verše *a*) a naproti tomu bezpřízvučná slabika prvou silnou dobu verše (druhá slabika verše *a*), ale za podmínky, že tyto slabiky nejsou součástí jednoho a téhož slova, čehož příklad vidíme ve verši *b*. Jinak řečeno, slovo nesmí býti rytmicky přeakcentováno (Sr. str. 29.) Právě tak melodika starořeckého verše nepřipouštěla, aby nota slabiky nesoucí slovný hudební přízvuk byla převyšována notami jiných slabik téhož slova.[26]) Tedy, i když se neprojevuje objektivně, přece slovo existuje v jazykovém povědomí jako jednotka fonologických prvků.

Při vnímání postupných akustických popudů hlavní úlohu hraje fraseování, to je členění vnímané zvukové řady na těsnější skupiny (gruppengemässe Auffassung). Pokud fraseování není dáno objektivně, vnucujeme je předmětu vnímání, pokud pak není dán ani přízvuk, domýšlíme i jej, to je jak fraseování tak i přízvuk mohou ve vjemu chyběti (empfindungsfremdes Element). Toto subjektivní členění je rozhodným momentem při vnímání rytmického času. Rytmický dojem podle Benussiho vzniká jenom na základě fraseování (str. 111). „Přízvuk bez fraseování, pokud vím ze zkušenosti, se nevyskytá“, poznamenává tamtéž.

Avšak přízvuk je myslitelný i mimo stálé fraseování: příkladem tomu je řeč. V ní fraseování není dáno akusticky. A přece nečleníme vnímanou řeč libovolně, neboť v našem jazykovém povědomí je

už a priori dána určitá závaznost členění, jmenovitě členění na slovné celky. To je nucen přiznati i Verrier přes své čistě akustické zásady. — Probíraje otázku o členění řeči na „rytmické skupiny", poznamenává, že není možno přejíti smysl slov a slovních skupin, neboť slabiky spojené s hlediska logického, zdávají se nám právě tak spjatými i ve výslovnosti. (I, § 186.)

Že je tomu právě tak, a že zvláště v básnickém jazyku, t. j. jediném jazyku, jehož rytmus prožíváme (jediné rytmickém jazyku) je fraseování stejnoznačné s dělením řeči na slovné celky, vidíme třeba na příkladě verše ruského. Závazná caesura po druhé stopě pětistopého jambu jest stálý mezislovný předěl po čtvrté slabice verše:

Šestoj už god ja carstvuju spokojno,
No sčastja net mojej duše, ne tak li
My smolodu vliubliajemsia i alčem....

Tento mezislovný předěl následkem své nucené opětovnosti bývá námi chápán jako řez verše a proto lehce bývá interpretován jako přestávka uvnitř verše, jako pausa, s níž je některými teoretiky mylně zaměňován.

Mathesius právem zaznamenává různý stupeň potenciální samostatnosti slova v různých jazycích. Tvrdí, že při srovnání s češtinou a němčinou se jeví samostatnost slov v angličtině oslabena (L. c. 12). Meillet konstatuje, že díky morfologické struktuře praindoevropského jazyka může býti počet slov v každé větě dosti přesně stanoven. Těžko říci, praví, kolik jest slov ve francouzském il est venu à Rome, ale v latinském uenit Romam, reprodukujícím přesně indoevropský typ, gramatická forma nedovoluje pochybovat o počtu slov. („Introduction à l'étude des langues indoeuropéennes", Paříž 1912, 3. vyd., str. 116—117.) Přijmeme-li Saussurovo dělení jazyků na gramatické a lexikologické,[27]) můžeme

úhrnem říci, že čím je jazyk gramatičtější, tím je v něm slovo samostatnější, čím lexikologičtější, tím samostatnost slova je menší. Zvláště pak, čím je jazyk gramatičtější, tím volnější je v něm slovosled a tedy tím zřetelnější základní statické kriterium samostatnosti slova ve větě, spočívající v jeho přemístitelnosti. Skutečně v metrice „gramatických" jazyků caesura hraje zvláštní úlohu. „Ve verších přesahujících 8 slabik", praví Meillet, „mají jazyky Ved, Avesty i starořecký, a rovněž tak i latinský verš saturnský obyčejně řez (coupe), utvořený prostě závazným koncem slova na určitém místě verše,[28]) tím se řez starověkých veršů podstatně odlišuje od caesury klasického francouzského alexandrinu, jež je jistou smyslovou přestávkou." Ale ani v lexikologických jazycích neztrácí slovo zcela své „fonetické individuálnosti", a experimentátoři stanovili pro francouzštinu a angličtinu možnost objektivního projevu mezislovného předělu.[29]) Francouzský romantický alexandrin má po šesté slabice právě takovou caesuru, jako starověké veršové soustavy Meilletem vzpomenuté. Pokud Boileau ztotožnil caesuru alexandrinu se syntaktickou pausou, vedlo to dále k úplnému smíšení obou pojmů, tak že se mnohým stala caesura synonymem syntaktické pausy, připoutané na určité místo verše. Odtud povídání o domnělém odstranění caesury v alexandrinu francouzských romantiků. Zajímavo je, že i Puškin praví o francouzském alexandrinu, že

> Hugo s tovarišči, druzja natury
> jego guliať pustili bez cezury.

Ale současně pokládá Puškin svůj pětistopý jamb se závazným mezislovným předělem po čtvrté slabice, nespojeným se závaznou syntaktickou pausou, za caesurovaný. Dostatečná zřetelnost závazného mezislovného předělu (i bez syntaktické pausy) v tak

typicky gramatickém jazyku jako je ruština vedla k tomu, že dokonce věrný nápodobitel Boileaův Kantemir nedbá pravidla o caesuře jako pause, spokojuje se závazným mezislovným předělem.

Král zcela převzal francouzské klasické učení o caesuře. „Caesura," praví, „není všude, kde končí slovo, nýbrž jen tam, kde je oddech, přestávka" (OPČ 481). Ale otázka o mezislovném předělu je pro český verš z příčin, o nichž se ještě dále zmíníme, mimořádně důležitá a byla proto vícekráte českými teoretiky v století minulém i nynějším přetřásána. Běžná chyba, které se zhusta tito teoretikové dopouštějí, objektivujíce mezislovný předěl jako velmi krátkou přestávku, ulehčuje Královi jeho polemiku s nimi.[30] Král přirozeně zavrhuje jakoukoli úlohu mezislovného předělu ve verších a to nejen v českém, ale i v řeckém, nařizuje přísně rozlišovat diaerese skutečné (t. j. spřažené se syntaktickou pausou) a diaerese *zdánlivé* (t. j. mezislovné předěly mimo ni). Argumentuje nedostatkem *objektivní* přestávky a cizincem neznajícím jazyk, v takových případech nepostrádatelným.[31]

Zajímavo je, že i leckteří polští metrici neustále směšují caesuru s pausou (sr. na př. Rowiński „Uwagi o wersyfikacji", 75), přes to, že v polské poesii je caesura základním rytmotvorným momentem, a že básníci vidí v caesuře pouze hranici slov, nikoli větných taktů. Turowski, ztotožňuje caesuru s pausou, přichází k podivnému výsledku: v Mickiewiczově „Panu Tadeuszovi" je podle jeho výpočtu pouze 60% veršů s caesurou po sedmé slabice („Pamiętnik Literacki", 1911, 1912). Loś správně namítá: „Vývody Turowského zakládají se na nedorozumění: caesurou je mu moment deklamační nebo syntaktické přestávky .... Jeho mínění lze dobře vyvrátiti poukazem, že ve verších „Pana Tadeusze" bez výjimky je konec slova po sedmé

slabice, což nemůže býti bez významu. Verš nevyhovující tomuto požadavku ztrácí rytmický charakter." (Str. 189—190.) Loś uvádí verš z Tadeusze, jenž po mínění Turowského nemá caesury po sedmé slabice:

Ach, któżby potem pisnąć śmiał o Targowicy?

a přehazuje pořádek slov:

Ach, któżby potem o Targowicy śmiał pisnąć?

a rytmus podle Lośe úplně mizí, protože po sedmé slabice není konec slova. Dále uvádí Loś na doklad důležitosti a autonomnosti caesury čtyrverší Włodzimierze Perzyńského s caesurou po páté slabice, ostře odporující syntaktickému členění verše:

Jak ciemno . . . która to godzina? Boże,
Jak mnie dziś głowa boli . . . Znów przeklęty
Deszcz pada . . . Jestem jakby z krzyża zdjęty,
W żyłach mam ołów i żółč . . . całe morze . . .
(str. 402, 465).

Wóycicki zdůrazňuje, že básníci hojně používají rozporu mezi členěním caesurou a členěním syntaktickým. Tak na př. caesura trhá skupiny přívlastku a jména:

Przędzie miękki len drużinā (Pol).

Shoda caesury se silnou pausou podle mínění Wóycického jednotu verše příliš trhá (str. 24—25).

VII. Nařízené a faktické fraseování.

Opakuje-li se ve verši fraseování jednoho typu, podmíněné složením verše, tu vyskytuje se zvláštní tendence vnutit podobné fraseování i další zvukové řadě. Sr. známou humoristickou interpretaci verše:

Šumi, šumi volnami, Rona!

změněného v

Šumi, šumi, volna Mirona!

V jazycích s převážně jednotypovým rytmickým chodem skutečně takové členění podle setrvačnosti nabývá jisté vázanosti. Sr. u Sarana (DV. 80).

Wo sind die Ge- | fangenen?

Gib mir das | Buch her.

V jazycích s neměnně jednotypovým chodem shledáváme přirozeně i neměnné fraseování. Tak ve francouzštině s jejím vzestupným rytmickým chodem podřizují se tomuto chodu i veršová slova se ženským ukončením, t. j. popřízvučná slabika s *e* se subjektivně vztahuje k následujícímu rytmickému celku. Sr. na př. u Sarana (RF. 330):

célébrer avec vous la fameu- | se journée.

V ruském t. zv. sylabo-tonickém verši vyvolává periodičnost dynamického přízvuku očekávání, že bude po určité bezpřízvučné mezeře opakován. Tato rytmická setrvačnost, tato *nařízená* řada existuje pro vnímajícího současně s *faktickou* přízvukovou řadou, a neshoda obou řad vyvolává ty momenty sklamaného očekávání, o kterých jsme už výše mluvili. Právě tak ve verších jazyků s převážně jednotypovým rytmickým chodem momenty sklamaného očekávání jsou podmíněny neshodou *nařízeného fraseování* (setrvačnosti rytmického chodu) s *fraseováním faktickým* (podmíněným faktickými mezislovnými předěly).

Slabiky slovných celků, protivící se rytmickému chodu charakteristickému pro jazyk — ve verších jazyků s převážně jednotypovým rytmickým chodem — jsou subjektivně vztahovány k sousednímu slovnému celku (v jazyce s rytmickým chodem sestupným vztahují se předpřízvučné slabiky k předchozímu slovnému celku), ale tato odtržka se cítí, t. j. moment

zklamaného očekávání tu je. Myslím, že ve francouzštině s jejím neměnně vzestupným chodem uchovalo se popřízvučné *e* muet jako básnický archaismus z části proto, aby se tím způsobem i do francouzského verše přivedl moment zklamaného očekávání, obohacující rytmiku.

Co do češtiny, má, jak ukazuje Zich (ŽS. 73), zdrcující většina slovných celků v české prose (kolem $^6/_7$) chod sestupný, t. j. začíná se hlavním přízvukem. Ryze vzestupných slovných celků, končících hlavním přízvukem, je všeho všudy 1%. Ale i toto mizivé procento slovných celků, začínajících vzestupem, jež je českými badateli přiznáno jejich mateřštině, nedává, jsouc uvedeno u verš, momentu zklamaného očekávání v celé jeho pronikavosti. Slovné celky se vzestupným začátkem, vypočtené Zichem, začínají se vesměs předklonkami. Byť i jejich spojení s následujícím slovem bylo sebe těsnější, je přece značně slabší, než vzájemné spojení prvků slova, a pocit odtržky, o němž jsme mluvili, je mnohem slabší. Zich poněkud přehání nemožnost vložiti nějakou vsuvku mezi předklonné slovo a slovo následující (ŽS. 69). Tak na př. za spojkou je vsuvka možna a Zichem uvedený příklad vzestupného slovného celku *a teď*, není obtížno obrátit v skupinu *a hrome teď*. Nelze-li vskutku mezi předklonnou předložku a jméno vklínit vsuvku, tu již fakt, že proti vklínění „slov, organicky do věty se včleňujících", překážek není, stačí, aby oslabil spojení mezi předklonným a následujícím slovem a aby předěl mezi nimi byl do jisté míry v jazykovém povědomí obsažen (sr. kol Prahy — kol zlaté Prahy).

Jestli rytmická setrvačnost na daném místě verše se mezislovného předělu nutně domahá, jestli je jinými slovy rytmickou konstantou, je už tím snadno pointováno odtržení předklonky od následujícího slova. Francoužští romantici pokládali za možné po-

užívati předělu mezi předklonkou a následujícím slovem jako caesury rozdělující obě půlverší alexandrinu. Sr. na př. Leconte de Lisla:

Et les taureaux, et les / dromadaires aussi . .
Et triomphant dans sa / hideuse déraison . . .

nebo u Huga (Légende des siècles):

Il teint sa dogue avec / du suc de mandragore.[32])

Je zajímavo, že přimknutí příklonek je v češtině těsnější, než přimknutí předklonek a nelze na př. rozbíti slovný celek *koupám se* vložkou jiného slovného celku.

Aby zesílili nacílení na rytmickou řeč pomocí momentů zklamaného očekávání, jsou nuceni čeští básníci vedle užívání proklisy, jak jsme výše ukázali, málo účinného, sahati k jiným, radikálnějším metodám, o kterých ještě budeme mluvit.

VIII. Srovnávací charakteristika fonologických a mimogramatických prvků.

Vedle zvukových jevů, náležejících do fonologického systému toho kterého jazyka, t. j. vedle prvků významotvorných, jejichž změnou může nastoupit změna významu, je v každém jazyce i řada prvků „nevýznamotvorných", mimogramatických. Pokud máme před sebou řeč, kde slovo je toliko termínem, toliko poukázkou na předmět, pokud je před námi to, co Němci nazývají *Darstellungsaussage*, výrokem, majícím na zřeteli pouze ryzí význam, nemusí mimogramatické prvky ničím komplikovat asociaci podle posloupnosti mezi fonologickým složením řeči a významem; v důsledku toho tyto prvky v takové řeči jsou určitým způsobem normovány, tvoří čistou zvukovou formu (sr. Saran DV. § 5). Pokud

však není tendence k *výlučné* konvenčnosti zvukové stránky a tato strhuje na sebe zvláštní pozornost buď za cílem bezprostředního vyjádření nějakého dojmu zvuky, t. j. za cílem zvukové metafory, zvukomalby, nebo zvuky samy o sobě z nějaké příčiny zajímají mluvícího, potud se mimogramatické prvky uchylují od charakterisované normy, deformují se. Tak v emocionální francouzštině přízvuk (fakt ve francouzštině mimogramatický) odsouvá se na počátek slova (sr. Bally, „Traité de stylistique française", Heidelberg, 1921, § 177).

Svézákonnou organisaci mimogramatických prvků pozorujeme v jazyce básnickém. Rovněž tendence k aristokratisaci jazyka, k třídnímu nebo skupinnému uzvláštnění fonetiky vede k posunu mimogramatických prvků. Tak francouzština nezná různých, podle místa artikulace, variantů *r* jako různých fonologických prvků — fonem. Aristokracie dob Ludvíka XIV. zaměňuje „normální" zubné *r* afektovaným *r* zadopatrovým. Pražské slečinky, podle pozorování Frintova, vyslovují v manýrované řeči české znělé souhlásky po německém způsobu. Pražští pepíci tendenčně labialisují svou řeč. Olaf Broch pozoroval, že se labiovelarisace vyskytuje zvláště silně u ruských mladých dam v trochu mazlivé nebo koketní řeči (§ 195) a do ruské palatalisace mísí se po jeho domnění takové momenty jako afekt a styl. Netíhne, ptá se Broch, dnes i moda k silnější asibilaci, t. j. k stále většímu rozvíjení *t* v *c*? (§ 187). Fonologické prvky mohou podléhati deformaci, jen pokud se mluvčí zajímá málo o význam řeči, na př. ve výkřicích, kde intelektuální momenty jsou zcela pohlceny afektovým obsahem (sr. Bally, op. c. § 260), v extatickém „mluvení jazyky" sektářů-mystiků (sr. sborník „Poetika", Petrohr. 1919, 22—34) nebo v poesii s přitlumenou semantikou (sr. mou brožuru „Novejšaja russkaja poezija".[33])

S každým posunem fonologických prvků jsme náchylni spojovati změnu významu. Tak žijí-li vedle sebe v tom kterém jazyce dvě akcentová dubleta jednoho a téhož slova (mám v daném případě na zřeteli akcent jako prvek fonologický), ať už jsou původem dialektická, nebo jedno z nich je novotvarem podle analogie, zatím co druhé je fonetickým archaismem, snaží se tato dubleta rozlišiti se významem. Sem patří Gebaurem uvedené české případy „diferencování významu kvantitou". Na př. zima — frigus, zíma — hiems, baba — vetula, bába — avia (I. § 510).

Na analogickou tendenci v ruštině upozornil Sigurd Agrell. „Nikdo nebude popírat — praví ve své knize „Nabliudenija nad kolebanijem udarenija v russkom glagole" (Stockholm 1917), — že většina Rusů má nepochybnou tendenci vkládati různé odstíny významové v určitá slova s dvojím, někdy i dokonce trojím přízvukem." (§ 3.) Mnohé z příkladů Agrellových sice nepřesvědčují, ale tendence spojovat s rozdíly v místě dynamického přízvuku rozdíly semantické je nepochybna. Sr. u Agrella: krestjanin 'kosit (sedlák seče) — glaz ko'sit (oko šilhá), kapusta 'saditsia (zelí se sází) — čelovek sa'ditsia (člověk si sedá); ro'dila trudno (rodila těžce) — na dniach rodi'la (v těchto dnech porodila).

Již sám název „mimogramatické prvky" ukazuje, že tyto prvky jsou určovány negativním příznakem a nemůže býti tedy o nich uvažováno dříve než je stanovený souhrn prvků fonologických, t. j. není myslitelno „emboîtement de l'étude du language organisé dans celle du milieu extragrammatical", jak navrhuje Sechehaye. Vždyť sám Sechehaye uznává, že „les faits de l'ordre qui emboîte peuvent être pensés seuls, et la réciproque n'est pas vraie".[34]) Bude tedy přesnější mluvit o „emboîtement de l'étude des éléments extragrammaticals dans celle

du language organisé". Sechehaye nerozlišuje v daném případě prvků mimogramatických a praegramatických, ale meze prvých jsou předem určeny rámcem prvků fonologických, což nelze říci o druhých. Konečně, ať už vzájemný genetický poměr prvků mimogramatických a fonologických je jakýkoli, s hlediska statické linguistiky je to lhostejno. Využívání mimogramatických prvků emotivy, není podmíněno nějakou přirozenou expresivností, těmto prvkům někdy ve vědecké literatuře připisovanou, ale tím, že těchto prvků není použito ve fonologickém systému příslušného jazyka. Mají tedy mimogramatické prvky charakter místní, národní, tradiční do té míry jako i fonologický systém, a jejich rámec je podmíněn rámcem fonologických prvků daného jazyka. Proto zhusta interpretujeme fonologické prvky cizího jazyka jako prostředky expresivní a naopak.

Tak normální česká řeč působila na mne z nezvyklosti dojmem kázání, majícího za účel o něčem stůj co stůj přesvědčiti, něco tvrdošíjně vtlouci, neboť Češi neredukují slabik, zbavených dynamického přízvuku, zdá se tedy s ruského hlediska, jakoby přízvukovali nepřízvučné; kladou váhu na každou slabiku, mluví s důrazem. Česká etymologická délka přirozeně vyvolává dojem délky emfatické. Délka českých počátečných souhlásek se zdála rétorickým zdloužením, protože ruský přízvuk protahuje hlavně samohlásku, zatím co český přízvuk vyvolává dloužení toliko souhlásky, poněvadž kvantitativní rozdíly českých samohlásek jako rozdíly fonologické, jsou nedotknutelny, a fonologické kvantitativní rozdíly mezi českými samohláskami neexistují. Řeč Pražanek působila na mne a několik Rusů, u nichž jsem se poptával, dojmem žalobným, plačtivým pro trvalé kvantitativní pausy (jakoby lkaly). Krátce kvantitativní rozdíly, pro Čecha fonologické, jsou Rusem vnímány jako mimograma-

tické, expresivní. Mimochodem řečeno i melodické chody české řeči, působí na Rusa dojmem emocionálním. Tak obyčejná česká otázka s typickou vzestupně-sestupnou intonací (sr. Broch § 261) mě na začátku stále překvapovala, neboť asociovala se s ruskou udivenou, rozpačitou, vzrušenou, ano rozčilenou otázkou (podobnou maloruské intonaci „v otázce mrzuté a hrozebné“, zaznamenané Brochem § 268). Naopak působí na Čechy občas klidná ruská řeč dojmem mluvy nervosní, rozčilené nebo posměšné, což je podmíněno ostrým rozvrhem expirace, jež nedostatkem alternace vyvolává u Čecha dojem desorganisovanosti. Česká emocionální řeč liší se od ruské tak hluboce, že Rusovi jak na jevišti, tak v životě se zdá z nezvyklosti něčím vyumělkovaným, manýrovaným, ne-li patologickým.

IX. Stabilita fonologických prvků v emocionální řeči. Metody emfatického dloužení v češtině jako svědectví stability českých kvantitativních poměrů.

Rozdíl mezi délkou a krátkostí má v čisté zvukové formě české své minimum, jež nesmí býti překročeno, jinými slovy — toto minimum je rozdílem fonologickým. Proto nemůže v řeči emocionální nastoupiti ani prodloužení krátkých, ani zkrácení dlouhých samohlásek.[35]) Tím je určena svéráznost metod emfatického dloužení v češtině.

1. Prvý způsob tvoří prodloužení dlouhé samohlásky v prvé slabice do naddélky: *báajećný*.

2. Druhý způsob: prodloužení souhlásky, předcházející samohlásce první slabiky slova. Opakuji — čeština nezná etymologicky dlouhých souhlásek. Příklady: *jjistě, jježíš*. V dramatu K. Čapka „R. U. R.“ (Praha, 1920) — *rrrozmačkáte, rrevoltu, rrychle, hrrozně, prrosím, sssslavný*. Nebo se prodlužuje sou-

hláska mezi samohláskou prvé a druhé slabiky *Ježžíš, darrebák, mill-lá dáma* (poslední příklad beru z Brocha § 217). Zvlášť obvyklé je toto prodloužení souhlásky druhé slabiky v těch případech, kde samohlásce prvé slabiky předchází t. zv. ráz, jenž je dloužení neschopen. Při této podmínce jsou možny i emfatické formy typu *ohrromné*.

Otakar Hostinský v brožuře „O české deklamaci hudební (Praha, 1886) tvrdí, že při tempu volnějším se dlouhé slabiky protahují a po krátkých, jež definuje jako „neprodloužné" vzniká malá přestávka (str. 9—11). Takové zevšeobecnění je sotva správné, podnět k němu snad daly případy, kde za samohláskou první slabiky následuje ražená souhláska, jejíž prodloužení se jeví jako trvalejší překážka průchodu vzduchu.

3. Prodloužení krátkých samohlásek je možno jenom v absolutně koncové slabice slova, zvlášť je-li to slabika otevřená. Etymologické kvantitativní poměry jsou tu značně porušeny kvantitativní pausou. Přece však lze pozorovati normálně ve spisovném jazyce, pod vlivem analogie s postavením mimo pausu, tendenci rozlišovat krátkosti a délky: ony se protahují v délku, tyto v naddélku. Avšak v emocionální řeči v absolutně koncové slabice slova je možné ještě další prodloužení (sr. na př. emfatickou naddélku ve zvoláních — *Boženkóo!*) V emfatické řeči Frinta možnost prodlužování konečné samohlásky připouští, ale závazné dloužení samohlásky v každé absolutně koncové slabice slova, jasně vystupující v experimentálních údajích Chlumského, vzbuzuje ve Frintovi pochybnost.[36]) Ptá se, jak vysvětlit, že koncové krátké samohlásky přec působí na české ucho dojmem krátkých. Ovšem, kdyby jazykové povědomí se podobalo přístrojům experimentátora Chlumského, objektivně měřícím proud řeči, tu by Čech hodnotil své krátké samohlásky v absolutně

koncové slabice slova (t. j. krátké, objektivně prodloužené až do délky) jako dlouhé, ale prodloužení samohlásky v absolutně koncové slabice slova (časová pausa podle terminologie Verrierovy), jsouc příznakem formy s o u s l o v í, neasociuje se s kvantitativními poměry s l o v a. Proto etymologicky krátké samohlásky absolutně koncové slabiky slova (objektivně dlouhé) se hodnotí subjektivně jako krátké a srovnávají se co do trvání, nikoli s krátkými a dlouhými v jiném postavení, ale s etymologicky dlouhými absolutně koncové slabiky slova (t. j. objektivně naddlouhými, které se subjektivně hodnotí jako dlouhé). Ale rozsahy časové pausy jsou nestálé, kvantitativní poměry mezi prodlouženými krátkými a prodlouženými dlouhými samohláskami jsou málo určité; analogie, jak jsme už výše řekli, spolupůsobí k uchování rozdílu, emfase naopak jej snadno ruší. A je-li Frinta na rozpacích, jak smířit fakt protahování samohlásek v absolutním konci slova s faktem častého dialektického krácení právě koncových etymologických délek, tu nebude tak těžko vysvětliti tento zdánlivý rozpor, uvážíme-li jen možnost porušení etymologických kvantitativních rozdílů v absolutním konci slova, jež je mnohem lehčí v lidových mluvách, kde se jednak výsledky emfase zrcadlí silněji, jednak etymologické kvantitativní poměry jsou méně konservativní než v jazyce spisovném. A tak etymologické délky v absolutně koncové slabice slova se začínají podle analogie s etymologicky krátkými v témž postavení hodnotiti jako krátké (t. j. prodloužení klade se na vrub syntaktické kvantitativní pause), a odtud vzniká podle analogie zkrácení v koncové slabice týchž slov také v těch případech, kdy jsou mimo časovou pausu.

4. V řeči Pražanek jsem někdy slyšel při emfasi v jednoslabičných slovech místo krátké samohlásky přetržitou délku na př. nïc, cö.

5. Obecná čeština zná emfatické dloužení těch krátkých, které nemají paralelních dlouhých. Srovnej *Bóže*, pepické *dépak*, *sléčno*.[37])

6. Často pokládají pozorovatelé změnu tempa za prodloužení samohlásek (t. j. směšují časový akcent slova s časovým akcentem sousloví). Tak na př. Frinta probíraje výsledky měření zvuků české souvislé řeči, provedeného Chlumským, zaznamenává, že ve slově *moře* jsou obě samohlásky ve výslovnosti Chlumského protaženy; Frinta by chtěl zde objasnit dlouhé *o* dialektickým (východočeským) vlivem, ale je na rozpacích, „odkud neslýchané zdloužení koncového *e*, po němž nebylo přestávky". Frinta pouští se zřetele, že zde nejde o měnění kvantitativních poměrů slova, ale o střídání tempa. Slovo *moře* je vyzdviženo emfasí a je proneseno zpomaleným tempem, což je zcela přirozeno, přihlédneme-li ke kontextu: „Pode mnou a daleko přede mnou rozprostírá se moře budov". A v následující větě úryvku z Nerudy, uvedeného Chlumským, kde je pathos už slabší, a idea velikosti „moře pařížských budov" už vymezena, totéž moře se pronáší tempem normálním bez prodloužení *o* či *e*. („Jen tam na mlhavém obzoru vidím tmavě ouzký pruh, naznačující, že to moře budov má také břehy"). Tomu, koho překvapí prudké střídání tempa v prvé větě, připomínám, že tempo české řeči, jak zaznamenává právě Frinta, je rozhodně volnější, než ruské i německé (Frinta 152).

7. Je možné emfatické prodloužení hlavní výdechové vlny, o čemž ostatně bude řeč dále.

Tutéž ustálenost minimálního rozdílu mezi krátkými a dlouhými samohláskami, jakožto rozdílu fonologického, ukazuje i srbština. „Dlouhými slabikami, praví Broch, nazýváme slabiky se slabikotvornou hláskou, v tradiční řeči protažitelnou, proti slabikám se slabikotvornou hláskou v tradiční řeči neprotažitelnou. Pěkným dokladem správnosti takové

principiální definice je srbština. Je-li silně vyzdviženo slovo s „dlouhou" přízvučnou slabikou, na př. „*tráva*" ve větě „*uf kolika je bila tráva*" zrcadlí se emfase mezi jiným (a zvlášť) v silném prodloužení *á*. Vyzdvihuje-li se slovo s „krátkou" přízvučnou slabikou, bude poměr jiný; nelze sesílit na př. *ò* slova *gòra* v „*uf kolika je bila gòra*", nebo „*gòra-gòra je bila velika*" mimo silnější expiraci ještě také poměrným prodloužením. Slovo „*vȑlo*" pronáší se obyčejně se silnou expirací; je-li třeba dalšího zesílení, nutno sáhnout nikoli k prodloužení *r*, nýbrž k opětování slova" (§ 225).

Naopak ruské kvantitativní poměry, jsouce faktem mimogramatickým, se v emocionální řeči lehce přetvořují, při čemž se se změnou kvantity přízvučné samohlásky mění i její intonace. Tak na př. Košutić konstatuje: „Nezávisle na tom, v jaké náladě je Srb, zda v dobré či ne, je-li chladný, vzrušen neb rozhněván, zdůrazňuje-li slovo či ne, vždy řekne: „*nȍgu*", „*rûku*", nikoli pak „*nôgu*", „*rȕku*", nebo; kdyby sebe rychleji hovořil, řekne: „*káži-mu nek-dôdje*", ne však „*kȁží-mu nek-dȍdje*", t. j. duševní nálada a tempo řeči nemají vlivu na změnu kvantity přízvučné samohlásky a nemohou vyvolat ani záměnu sestupného přízvuku vzestupným, ani záměnu opačnou. Ale v ruštině, když mluvčí je dobře naložen, laská se nebo lichotí, když se dobrácky diví nebo hovoří blahovolně, nebo dobrodušně na něčem trvá, tu může nejenom přejít polodlouhý vzestupný přízvuk v dlouhý, ale i na místo krátkosti jak vzestupné tak sestupné může nastoupit vzestupná délka" atd. (§ 189). Viz mimo to str. 29 této knihy.

Shrnuji: jazyk s akcentem dynamickým jako prvkem fonologickým připouští změnu kvantitativních poměrů i tonických rozdílů slova jako prvků mimogramatických, ale netrpí změny rozvrhu expirace. Jazyk s přízvukem hudebním jako prvkem fonologi-

ckým nepřipouští metatonie v rámcích slova. Sr. na příklad pozorování Brochovo o srbské intonaci (§ 254). Pouze velkost intervalů mezi výškou slabiky pod hudebním přízvukem a výškou slabik bezpřízvučných téhož slova nebo intervaly mezi výškou přízvučných slabik rozličných slov sousloví mohou hráti v srbštině expresivní úlohu. V čínštině pak, jež nezná slabik bez hudebního přízvuku, je expresivní úloha intonace přirozeně ještě omezenější. Jazyk s akcentem časovým jako prvkem fonologickým nepřipouští, jak jsme viděli výše na příkladě češtiny, porušení minima kvantitativních rozdílů uvnitř slova za expresivními cíly a naopak připouští mimogramatické kolísání v rozvrhu síly expirace.

X. Několik systémů veršování s hlediska fonologického.

Vidíme tedy na příkladě všeho, co dosud pověděno, že mluvíce o násilí básnické formy na jazyce, nemůžeme obejíti otázku rozhraničení fonologických a mimogramatických prvků řeči. Avšak nutnost takového důsledného rozhraničení se systematicky pouští se zřetele. Proto přirozeně jeden z nejdůslednějších zástupců akustické prosodie, Saran nutně došel k zamítnutí jakékoli příčinné závislosti kvantitativního principu řeckého veršování na faktu, že řečtina má hudební přízvuk. Fonologická hudebnost řečtiny je podle něho stejnoznačná s mimogramatickou hudebností francouzštiny nebo němčiny. „Das Sprachmelos braucht im Griechischen nicht reicher gewesen za sein als im mecklenburgischen Platt oder im Französischen", a přece potřeba kvantitativního principu veršování se v těchto jazycích neukázala (RF. 319). Téže chyby dopouští se také Král, nebera zřetel na rozdíl délek podmíněných vnějšně a délek podmíněných vnitřně. V polemice

s Jungmannem, který tvrdil, že češtině přísluší veršování kvantitativní z toho důvodu, že rozeznává slabiky krátké a dlouhé, namítá Král, že v takovém případě „musily by všecky jazyky veršovati časoměrně; nebo sotva vyskytá se asi jazyk, jež by přirozeně dlouhých slabik neměl“ (OPČ 227). Ale Jungmann výslovně podtrhává, že „na dloužení a krácení syllab české řeči často i význam v proslovení závisí, na př. *práh*, *prach*; *dál*, *dal*; *stála*, *stalá*, *stala*, *stálá* atd.“ („Krok“ 1821, 144). Zvlášť často hřeší badatelé o verši nerozlišujíce vnitřně a vnějšně podmíněný *dynamický* akcent. Následkem toho v prosodické klasifikaci jazyků u Korše je ruština v jedné kategorii s polštinou a lužičtinou (str. 309) a polskému verši se s hlediska ruských rytmických návyků vytýká „neohrabanost“.

Prosodie, t. j. disciplina, zkoumající, podle definice Verrierovy, zvuky řeči s hlediska těch vlastností, jež hrají úlohu ve veršování, musí souhlasně s tím, co nahoře řečeno, přesně rozlišovat: 1. fonologickou basi rytmu, 2. průvodní mimogramatické prvky a 3. autonomní fonologické prvky, přesněji fonologické prvky, které nejsou v daném básnickém jazyce činitelem rytmické setrvačnosti. Proberme pro příklad s hlediska této klasifikace několik systémů veršování:

	fonologická base rytmu	**průvodní mimogramat. prvky**	**autonomní fonolog. prvky**
český přízv. verš	mezislovný předěl	dynamický přízvuk	kvantita
ruský přízv. verš	dynamický přízvuk	kvantita	mezislovný předěl
starořecký verš	kvantita		hudební přízvuk, mezislovný předěl
čínský verš	hudební přízvuk	dynamický přízvuk	

Autonomní fonologické prvky bývají nezřídka prohlašovány vědou za prvky rytmicky lhostejné, ale není tomu tak: jejich přítomnost se nevyhnutelně cítí. Jsou vyzdvihovány jedněmi básnickými školami (sr. na př. kvantitu v podání romantiků a shodnou tendenci nejnovější české poesie), mohou býti tlumeny jinými školami (kvantita u českých básníků druhé polovice XIX. stol.). Mohou hned odporovat rytmické setrvačnosti, hned se jí částečně podřizovat, ale, ať je tomu jakkoli, jazykové povědomí stanoví jisté vztahy mezi nimi a rytmickou setrvačností. Nelze mluvit o nezávislosti těchto prvků, ale pouze o jejich poměrné autonomnosti.

A tak v českém „přízvučném" verši je dáno fonologicky pouze fraseování, zatím co samy temps marqués nejsou fonologicky odůvodněny, t. j. temps marqués jsou vyplněny prvkem, nevytyčeným v jazykovém povědomí.

Obvyklé dělení veršových systémů na přízvučný (nebo, jak mu ruská metrika nepřesně říká, tonický), sylabický a metrický je málo produktivní a nepřesné. Nepřihlíží k jednotnosti dělidla. Zatím co pod „přízvučným" principem rozumí se určitý způsob vyplňování silné doby, „sylabismus" označuje jenom míru trvání verše neb rytmického segmentu;[38]) sylabický verš může býti současně metrickým (verš vedský) nebo přízvučným, takový „sylabotonický" verš (podle ruské terminologie) může míti sylabické segmenty (ruský verš XIX. stol.), ale může být i bez nich (ruský verš spisovný do Lomonosova, verš skaldů, částečně klasický verš anglický). Verš ruský a český bývají podle obvyklé klasifikace zařazovány do jedné kategorie, ale, byť se i zdá Jungův verš

Bouře mlhou nebe kryje,

dosti přesným podáním puškinského verše

Buria mgloju nebo krojet,

je ve skutečnosti od něho hluboce odlišný. Za prvé se liší kvantitativní poměry obou veršů:

český —UU—UUUU
ruský —U—U—U—U

Za druhé, co v ruském verši neměnné fraseování oo | oo | oo | oo je přijímáno jako episodická shoda normálně autonomního mezislovného předělu s rytmickou setrvačností, je český mezislovný předěl základním rytmotvorným momentem, a uvedený verš Jungův je svým fraseováním kanonický.

XI. Míry trvání rytmických jednotek.

Česká kvantita, ač je zjevem fonologickým, není v českém přízvučném verši ani kanonickým prostředkem k charakterisování silné doby, ani kanonickou měrou trvání rytmických segmentů.

Existují tři míry totožnosti rytmických segmentů: 1. isochronismus podmíněný součtem kvantit těch slabik, jež tvoří segment (na př. v latinském verši); 2. isochronismus založený na tendenci jazyka vyrovnavati trvání rytmických segmentů; tento způsob můžeme nazvati isochronismem mimogramatickým proti prvému druhu isochronismu—fonologickému; 3. isosylabismus, t. j. rovnost segmentů se omezuje na rovnost počtu slabik, tvořících segment. V anglickém verši mimogramatický isochronismus segmentů se slučuje s isosylabismem veršů; anglické veršování užívá efektu dvou způsobů počítání času, nekryjících se v hranicích segmentu (složité metrické variace podle terminologie Verrierovy). Týž poměr a v ještě větším stupni má, tuším, verš polský (srov. pozorování Brochovo o sklonu polštiny k mimogramatickému isochronismu — § 241 pozn.). V češtině překážejí vývoji tendence k podobnému isochronismu fonologické kvantitativní poměry.[39]) Delší

slova v češtině se sice podle domněnky Frintovy vyslovují rychleji než krátká (str. 152), ale, i když taková tendence existuje, je zcela paralysována českými fonologickými kvantitativními poměry. Frintovi dala k jeho předpokladu nejspíše popud výslovnost ojedinělých slov (mimo souvislý kontext), kde slovo podle zákona české fonetiky končí kvantitativní pausou, t. j. samohláska poslední slabiky se zřetelně protáhne, a za těchto podmínek trvání jednoslabičného slova přirozeně převyšuje polovinu trvání slova dvouslabičného, trvání pak tohoto převyšuje opět dvě třetiny trvání trojslabičného atd.[40])

České básnictví zamítnuvši časový akcent jako fonologickou basi rytmu, přirozeně nepoužilo ani fonologického isochronismu. Mimogramatický isochronismus v češtině chybí a tak českému přízvučnému verši nezbylo než uchýliti se buď k isosylabismu, anebo hledat kompromis mezi isosylabismem a fonologickým isochronismem. Takový kompromis lze pozorovat v německém rýmovaném verši IX. stol. (Otfrid). Silná doba vyplňuje se přízvučnou slabikou, lhostejno zde — dlouhou nebo krátkou. Normální verš se skládá z určitého počtu segmentů s určitým počtem slabik. Stupeň odklonu od isosylabismu bývá normován s hlediska kvantity slabik. Dvě slabiky normálního metra se mohou stáhnout v slabiku jednu, ale výhradně dlouhou; jedna slabika metra může býti rozložena na slabiky dvě, ale pouze krátké. Co se týká rytmických segmentů českého tradičního verše, jsou přísně isosylabické. Vznikne otázka: pokud odpovídá isosylabismus české prosodii? Slabika v češtině ovšem není objektivní měrou času (oproti francouzštině neb polštině).[41]) Zdá se, že českému jazykovému povědomí slabika jako míra časová zůstává fikcí. České jazykové povědomí operuje se slabikami krátkými a dlouhými, ale slabika o sobě je mu abstraktem.[42]) Isosylabismus jako základ mě-

ření trvání rytmických segmentů násilně vnucuje českému jazykovému povědomí slabiku jako míru času. Ale přece počítání slabik je mu cizí, a Čech nevnímá mnohoslabičných skupin bez nějaké konstanty členící je na menší úseky, anebo aspoň bez tendence k ní. Tím lze částečně vysvětlit různost osudů českého a polského veršování.

Hlava druhá.

Revise učení teoretiků přízvučného básnictví o českém přízvuku a kvantitě.

XII. Srovnávací charakteristika „Počátků" a Královy prosodie.

České přízvučné veršování bylo správně charakterisováno autory „Počátků" jako násilí. Káravý patos knihy má ovšem význam ryze historický. Ale nehledíme-li na „Počátky" jako na deklaraci určité školy, jako na apologii časomíry a obrátíme-li se k thesím knihy protokolujícím násilí, která páše přízvučné veršování na českém jazyku, jsme překvapeni, s jakou pronikavostí byly před více než sto lety Šafaříkem, Palackým a snad také Jungmannem zaznamenány charakteristické zvláštnosti české prosodie, a oč jsou jejich pozorování jemnější než papírová pravidla Králova. Pomíjíme-li zásadní chybnost Královy stavby a prozkoumáme-li prvky české prosodie především se stanoviska akustiky a fysiologie zvuků řeči, uvidíme, že ani za těchto podmínek práce Králova kritiky nesnese, a these „Počátků" správněji zrcadlí skutečné poměry. Král příkře na tyto these útočí. Odpověď na jeho kritiku je tím naléhavější, že práce Králova je za poslední desetiletí jediným pokusem o systematickou českou

prosodii. Její tvrzení stala se do značné míry kanonickými, a stále ještě se vyskytuje názor na ni jako na nezvratitelné dílo, které až dosud žije plným životem.

XIII. Slabost českého přízvuku.

Tvrzení „Počátků“ o slabosti českého přízvuku se později nejednou vracelo v českých prosodických pracích.[43]) Král výslovně prohlašuje takový názor za mylný. Je přesvědčen, že český přízvuk není slabší německého. „Já nevidím, říká Král, žádného rozdílu v síle přízvuku na př. českého slova „brachu“ a německého „Rache“ nebo „kláda“ a „Klage“ a j. (OPČ str. 450). Ve skutečnosti je nepochybně český dynamický přízvuk velice slabý, totiž rozdíl mezi sílou přízvučné slabiky a bezpřízvučných je nepatrný.[44]) V této otázce není rozporů mezi moderními jazykozpytci českými ani cizími. Český dynamický přízvuk je slabší než ruský,[45]) bulharský,[46]) německý,[47]) anglický,[48]) polský.[49]) Naopak ale je silnější než přízvuk francouzský[50]) a arménský. Je zajímavo, že v jazyce českých Němců je rozdíl mezi přízvučnými a nepřízvučnými slabikami českým vlivem, jak zaznamenávají němečtí jazykozpytci, poněkud zeslaben.[51]) Oslabení ustáleného přízvuku u srovnání s přízvukem volným (ruským, bulharským) a pohyblivým (německým, anglickým) lze vysvětliti nejen tím, že ustálený slovný přízvuk není fonologickým prvkem, nýbrž také tím, že při stálosti fraseování přízvuk přestává poutati na sebe pozornost.[52]) (Tedy objektivní slabosti předcházelo subjektivní zeslabení.) Ustálený přízvuk na konci slova (na př. francouzský nebo arménský) je podle Meilleta slabší, než ustálený přízvuk na začátku slova. Zřejmě zakládá se to na faktu, že při sestupném chodu vnímáme, jak je známo z experimentální psychologie, rozdíly mezi jednotlivými akustickými momenty sil-

něji a zřetelněji než při chodu vzestupném. Naopak přízvuk na předposlední slabice, připouštěje jistou rozmanitost fraseování, vyvolává zesílení subjektivní, za nímž může následovati i zesílení objektivní. Proto polský přízvuk je silnější než český. Předpokládáme-li s Lehrem, že podkladem polského typu je historicky přízvukování prvé slabiky, je zcela možno, že přechod od přízvukování prvé slabiky k přízvukování předposlední, to je patrně nové zesílení dynamického akcentu, je v souvislosti se ztrátou časového akcentu (zkrácení polských délek).

XIV. Poměr mezi přízvukem a kvantitou, jako fakty českého jazykového povědomí.

Autoři „Počátků" zachycují základní rozdíl mezi českým ustáleným přízvukem a německým pohyblivým, vyzdvihujíce, že Němci přizvukují kořeny slov, ale Češi prostě vždycky první slabiku a že ve spojení s tím „přízvučné míry u nás ani smysl, ani větší mluvy důkladnost nežádá", t. j. význam v češtině nemůže býti závislý na dynamickém akcentu (Počátkové, 16—17).

Nuže, tento fakt, že totiž neexistuje v českém jazyku významotvorný a tudíž pro jazykové povědomí významný protiklad přízvučných slabik proti bezpřízvučným, za přítomnosti významotvorného protikladu dlouhých proti krátkým, Král rozhodně popírá. „Přízvuk je závažnější kvantity" je thesí prosodie Královy a jeho straníků. Avšak i když pomíjíme uvedené teoretické úvahy, najdeme v dějinách českého jazyka dostatek konkrétních projevů opačného poměru: kvantita je v českém jazykovém povědomí závažnější přízvuku. Palacký i Šafařík to chápali.

Příslušné doklady najdeme nejen v dějinách českého jazyka, ale i v dějinách českého jazykozpytu.

Dostatečně průkazný je fakt, že, zatím co staročeští písaři se snažili (zdvojením samohlásky) vyjádřit písmem rozdíly dlouhých od krátkých, a od dob Husových dlouhé a krátké písmem se přísně rozlišují, český přízvuk a jeho místo bylo nutno teprve objevit. Truhlář a Král přímo kladou jeho objevení za zásluhu Dobrovskému. Rovněž všechny mimogramatické prvky vyžadují vědeckého objevení.[53]) Tak na př. byl objeven Dánem Pedersenem český „ráz" (coup de glotte)[54]) nebo Srbem Košutićem hudební rozdíly v ruském přízvuku. Pravda tyto dva mimogramatické prvky byly poprvé zaznamenány cizinci, zatím co místo českého přízvuku shledal Čech, ale je charakteristické, že došel k tomuto objevu teprve v Rusku, když Rusové ho naučili rozlišovati místo přízvuku a upozornili ho na jednotvárnost přízvuku českého, který jim připomínal finský, také kladený na první slabiku (Sbírka pramenův Čes. akad., skup. II., č. 18). „Počátkové" ironisují objev Dobrovského, který „pro zpytování češtiny Čechie opustiti a až do Finnie neslýchalé hlaholů českých běžeti musil" (str. 14).

Ale i po objevu Dobrovského přes sto let vlekou se učené spory o místě českého přízvuku, zatím co stačilo, aby Jihoslované přinesli do Ruska přízvukové znaky, aby ruští písaři jich bez námahy počali užívati ve svých rukopisech.

V celé historii českého jazyka není zřejma ani nejmenší tendence k fonetickému rozlišení samohlásek dynamicky přízvučných od nepřízvučných; neliší se, jak správně zaznamenává Mazon, ani timbrem, ani stupněm artikulační jasnosti. Naproti tomu rozdíly kvantitativní snaží se státi současně rozdíly kvalitativními (*u* otevřenější — *ú* zavřenější, *i* otevřenější — *í* zavřenější, ej; *e* — *í*; *a* — *á* otevřenější).

XV. Otázka vlivu přízvuku na kvantitu.

Běžná argumentace: „nad délkou vládne přízvuk" (Chlumský 73) rozpadá se na dvě tvrzení. „Ve slabice přízvučné zní vokál, trvaje o něco déle, jasněji a zřetelněji" praví Král v stati „Trvání hlásek a slabik dle objektivní míry" psané společně s Fr. Marešem (LF. 1893, 270). K tvrzení Hněvkovského (Zlomky o českém básnictví, zvláště pak o prosodii, Praha, 1820), že krátké přízvučné slabiky jsou delší než nepřízvučné a že, poznamenáme-li dlouhou slabiku notou půlovou, rovná se krátká přízvučná třem osminovým notám, poznamenává Král, že není to zcela nesprávné, ježto důraz může vskutku slabiku zdloužiti (OPČ, 209). Ale Král se neodvažuje trvati na této thesi a na jiném místě (OPČ, 464) dokonce schvaluje tvrzení Bursíkovo, že „přízvuk neprodlužuje slabiky"[55]) Určitěji mluví Chlumský. Důkaz podle něho pusobí prodloužení samohlásek. Viditelnější než při samohláskách je prý tato moc důrazu na slabikách: slabika přízvučná je mnohdy dvojnásobně delší než sousední jinak stejná nepřízvučná. Měření trvání zvuků v české souvislé řeči je provedeno Chlumským mnohem přesněji a důkladněji, než ve vzpomenuté experimentální práci Krále a Mareše. Ale samostatný rozbor výsledků měření Chlumského, udaných na str. 33—49 jeho knihy, vede nás mimoděk k závěru, že Chlumský ve svých vývodech vkládá v experimentální data leccos, co z nich vyčísti nelze. Taktéž oceňuje tyto vývody i Frinta na základě pečlivého prozkoumání výsledků jinak velmi cenné experimentální práce Chlumského.[56]) Dále, při rozboru otázky o kvantitě, zastavíme se ještě podrobněji u vývodů Chlumského, posílivších autoritativnost pochybených prosodických zákonů, stanovených Králem.[57]) Prozatím konstatujeme tolik: Frinta právem tvrdí, že

Chlumský dělá nepřesné vývody ze svých experimentálních pozorování o kvantitě českých samohlásek, která vskutku dodnes nezávisí na přízvuku.[58]) Jak zřejmo z číselných dat Chlumského, přízvuk nezpůsobuje ve skutečnosti prodloužení samohlásek, ale prodloužení souhlásek, které bezprostředně přízvučným samohláskám předcházejí.[59]) Fakt tento nově potvrzuje hypothesu o českém souhláskovém (expiratorním) přízvuku, v protikladu k přízvuku „glottalnému", padajícímu na samohlásky.[60]) Tuto hypothesu vyslovil poprvé van Ginneken, vycházeje z pozorování Gauthiotových a Vendryesových o dvouslabičných expiratorních vlnách v českém jazyku, o čemž podrobnosti dále. Podobnou hypothesu k objasnění týchž dvouslabičných expiratorních vln navrhuje Broch, jak se zdá, nezávisle na van Ginnekenu. V. Mathesius přijímá domněnku van Ginnekenovu, aby vysvětlil fakt, že český „ráz" vzniká převážně před *přízvučnou* samohláskou.[61])

Král neustále varuje před směšováním přízvuku slovného a větného, ale pojednávaje o otázce vlivu přízvuku na trvání přízvučné samohlásky směšuje sám přízvuk slovný a větný. Tak na př. bez rozlišení mluví v tomto případě o tom, že ve *vezeme*, *neseme* je první *e* jasnější a delší, než *e* poslední, které pro svou bezpřízvučnost tratí silně na trvání a jasnosti (tvrzení falešné), i o tom, že se lze lehce přesvědčiti o dloužení samohlásek přízvukem na příkladě výslovnosti slova *tak* s velmi silným důrazem. Příliš silný důraz změní je podle Krále docela v *ták*. (LF. 1893, 270—271). Zde se nemá na zřeteli přízvuk vynášející jednu slabiku slova proti ostatním slabikám téhož slova, nýbrž přízvuk, zdůrazňující dané slovo ve srovnání s jinými slovy řeči, totiž přízvuk větný. Jinak řečeno v uvedeném příkladě jsou současně vyzdviženy dynamický i časový akcent větný.[62]) V mnohoslabičných slovech všechny

slabiky slova v těchto případech podléhají dloužení (ve srovnání se slabikami slov normálního tempa). Sr. příklad *moře* rozebraný na str. 48. V jednoslabičných slovech vyskytá se v takové poloze přetržitá délka, o níž jsme už nahoře hovořili (str. 47.). Ve feuilletonních rozhovorech takové emfatické *tak* píše se časem *ta-ak*. Nesmí se zapomínat, že poloha takových slov pod pausou připouští, jak jsme se už nahoře zmínili (sr. str. 46), emfatické dloužení samohlásky. Tak na př. jak zaznamenává Král, normálně negace *ne*, stojí-li sama o sobě, pronáší se dlouze; příčina, praví Král, spočívá v důrazu, s jakým ji vyslovujeme. Jestliže se zanedbá charakteristický způsob vyslovování krátkých vokálů, t. j. jestliže, vyslovujíce toto důrazné *e*, nezarazíme proud dechový náhle, nýbrž zarážíme jej pomaleji, vzniká z důrazného delšího, ale přece ještě krátkého *e* dlouhé *é* (LF. 1893, 270).

Je-li tvrzení o dloužení krátké samohlásky pod přízvukem v základě nesprávné, není méně chybným i mínění, že by bezpřízvučné dlouhé samohlásky se často v obecné mluvě (v protikladu ke konservativní řeči spisovné) krátily právě v důsledku bezpřízvučnosti.[63]) Zdůraznili jsme již (sr. str. 47), že takové zkrácení není podmíněno bezpřízvučností samohlásky, ale polohou v koncové slabice slova.[64])

XVI. Stupeň stability přízvučných a dlouhých slabik.

K posílení these o síle českého přízvuku uváděny bývají někdy případy odsouvání konečné samohlásky v některých slovech, ale za prvé lze je pozorovat po výtce ve slovech *slabě přízvukovaných*,[65]) za druhé ve všech těchto případech se odsouvají toliko etymologicky krátké samohlásky a za třetí — v tradičních alegrových souslovích odsouvá se zhusta právě počáteční (přízvučná) krátká slabika prvého slova. Příklady: (milo)*stivá paní*, (do)*brý večer*, (ru)*ku líbám*.[66]) Poslední případ je zajímavý ještě i proto, že zhusta tato useknutá slovní skupina zní jako jedno fonetické slovo s hlavním přízvukem na prvé slabice a s vedlejším na třetí.

V jazyce českých dětí je odsouvání počátečních (přízvučných) slabik v protikladě k ruskému dětskému jazyku zcela dobře možné.[67]) Tak jsem zaznamenal: *Lánek* místo *Milánek*, *timace* místo *legitimace*.

Konečně je charakteristická dialektická redukce krátkého *i* v slabikách *li* nebo *il*, vedoucí k ztrátě vokálního prvku a předání úlohy slabikotvorné hlásky hlásce *l*, je-li mezi souhláskami.[68]) Pro nás v tomto případě je důležito, že redukci mohou býti podrobeny v češtině jak krátké bezpřízvučné, tak krátké přízvučné, avšak dlouhé (ani přízvučné ani bezpřízvučné) redukci podrobeny nejsou. Tak na příklad v Tišňovském dialektě Bartoš zaznamenává ***klka***, ***lpa***, ***polca***, ***veslš nás*** (vyslyš), ***máš-l***, zatím co dlouhé zůstávají podle Bartoše beze změny. Příklady: ***klín***, ***líto***, ***rûhlík***.

Nejen samohlásky, ale ani souhlásky přízvučné slabiky neliší se stupněm stability od shodných hlásek v bezpřízvučných slabikách. Grammont stanovil,

že v indoevropských jazycích při disimilaci souhlásek lze pozorovati snahu uchovat souhlásky přízvučné slabiky beze změny. (La dissimilation consonantique dans les langues indoeuropéennes et dans les langues romanes, Dijon, 1895, 186.) Sobolevskij dokázal plnou platnost tohoto zákona vzhledem k disimilaci ruských plynných souhlásek. Pro český jazyk, jak prokázal O. Hujer, podobné pravidlo stanoviti nelze („Disimilace souhlásek v češtině" XLI. Roční zpráva akademického gymnasia v Praze 1915, 9). Regresivní disimilace plynných souhlásek je dokonce mnohem rozšířenější než progresivní. Sr. na př. *pliskýř*, *lourní*, *legrace*, *almara* a p.; dokonce ani slabikotvornost přízvučné plynné souhlásky ji před regresivní disimilací neuchrání, na příklad *brblati*, *mrholiti*, *vrkolak*.

XVII. Rým jako měřítko úlohy kvantity, přízvuku a mezislovného předělu.

Jsou, jimž se zdá, že cenným ukazatelem malého významu českého časového akcentu ve srovnání s akcentem dynamickým je rým. „Je zajímavo ukázati, praví Frinta, na důležitou okolnost, že již od nejstarších dob se na kvantitu v české poesii ohled nebéře a tedy rýmuje se koncovka s dlouhou samohláskou a koncovka s krátkou samohláskou, na př.: *stále — malé*, *svůdné — rudne*, *svíjí — fantasii*, *ráz — zas* atd." (str. 152). To je nepřesné, jednotlivé skupiny básníků zanedbávají více či méně kvantitativní moment, ale naopak jiné s ním ve značné míře pracují. Není mým úkolem systematická historie českého rýmu, ale přece se zastavím u několika pozoruhodných faktů.

Je nepochybno, že čeští romantikové se vyhýbají rýmu s kvantitativně nestejnými samohláskami. Tak na př. u Erbena na 844 veršů (Kytice, Poklad,

5

Svatební košile) připadá 528 veršů s 253 ženskými rýmy a 316 veršů se 158 mužskými rýmy. V těchto ženských rýmech samohlásky koncové otevřené slabiky nesouhlasí kvantitativně v 33 případech, samohlásky koncové zavřené slabiky rýmují vždy i kvantitativně; samohlásky předposlední slabiky nesouhlasí kvantitativně v 6 případech (celkem 39 případů kvantitativních neshod v ženských rýmech, t. j. 15% v poměru k celkovému počtu ženských rýmů). V mužských rýmech kvantita samohlásek koncové otevřené slabiky nesouhlasí v 16 případech, koncové zavřené — v 8 případech (celkem 24 případů kvantitativních neshod v mužských rýmech, t. j. 15% všech mužských rýmů). Na 1200 veršů Čelakovského (Růže stolistá) připadá 594 mužských a 606 ženských veršů se 297 mužskými a 300 ženskými rýmy. Samohlásky koncové otevřené slabiky nesouhlasí v ženských rýmech kvantitativně 22krát, samohlásky koncové zavřené slabiky jednou, samohlásky předposlední slabiky 20krát (celkem 43, t. j. 14.5%), samohlásky koncové otevřené slabiky v mužských rýmech 8krát a samohlásky koncové zavřené 6krát (celkem 14, t. j. 4·7%). Konečně u Máchy na 1407 rýmovaných veršů (Prvotiny, Básně rozličné, Básně příležitostné) připadá 987 ženských veršů s 426 rýmy a 420 mužských veršů se 203 rýmy, při čemž v ženských rýmech samohlásky koncové otevřené slabiky se kvantitativně různí v 45 rýmech, samohlásky koncové zavřené ve čtyřech, samohlásky předposlední slabiky v 16 rýmech (celkem 6—15·2%); samohlásky koncové slabiky mužských veršů se liší kvantitou v otevřené slabice ve třech rýmech, v zavřené slabice v sedmi (celkem 10—4.9%). Přesná chronologie básnické pozůstalosti Máchovy neexistuje, ale mezi rozebranými básněmi je nepochybně nemálo z jeho mládí. Pokud se týče jeho zralejších děl, v „Máji" při 812 rýmovaných

verších (z toho 339 ženských veršů se 163 rýmy a 473 mužských s 226) se různí kvantitou pouze 10 samohlásek —6.1%; z těchto deseti samohlásek připadá 8 na koncovou otevřenou slabiku ženských veršů a 2 na předposlední. Z 442 veršů „Básní bez nadpisů a zlomků“ (mezi nimi je i „Mnich“) je 314 ženských veršů se 151 rýmem a 128 mužských s 61 rýmem, při čemž kvantita samohlásek nesouhlasí v 8 ženských rýmech — 5.3% (5 koncových otevřených slabik, 1 koncová zavřená a 2 předposlední slabiky).

Pro rozebrané básníky charakteristická převaha případů kvantitativní neshody v poslední otevřené slabice nutí vzíti v úvahu, že v této poloze jsou kvantitativní rozdíly, jak jsme již nahoře — v jiné spojitosti — podotkli, trochu přitlumeny. Konec verše vyznačuje se normálně pausou, a na př. v „Máji“ je v sedmi případech z osmi kromě toho pausa syntaktická.[69]) Dále je zajímavo, že ze všech samohlásek bývá nejčastěji rýmováno *e* různé kvantity. Tak v „Máji“ z uvedených 10 případů v 8 případech rýmuje *é* s *e*, v jednom *ů* s *u* (sr. však poznámku) a v jednom *á* s *a*. V „Básních bez nadpisů a zlomcích“ 5 *é* — *e*, 2 *í* — *i* a 2 *á* — *a*.

Ostře odlišný obraz dávají rýmy básníků druhé polovice XIX. a částečně počátku XX. století. U nich skutečně moment kvantitativní nerozhoduje nic anebo téměř nic. Uvedeme několik číslic, ilustrujících rýmování Nerudovo (Balady: zimní, májová, o duši Karla Borovského, o polce; Zpěvy páteční), Vrchlického (Lilita, Alkestis, Loda, Trut, Hakon, Pomsta, Peire Vidal, Romance, Balada o nosu, Nekřtěňátko, Opatovická legenda II., Ginevra, Pan Vok a čert) a Sovovo (Balada o člověku). Poznamenávám, že rozebírám u Nerudy toliko rýmy ženské, poněvadž se mužským zřejmě vyhýbal. Souhrn výsledků podává tato tabulka:

Jméno básníkovo			Neruda	Vrchlický	Sova
Počet probraných rýmovaných veršů........			435	916	1096
Z toho ženských veršů			435	502	496
Z toho mužských veršů			—	414	600
Počet ženských rýmů ..			213	239	248
Počet mužských rýmů ..			—	200	300
Kvantitativní neshody samohlásek:	Ženské rýmy	a) v koncové otevřené slabice ..	41	61	58
		b) v koncové zavřené slabice ..	2	1	1
		c) v předposlední slabice........	28	61	55
		Celkem	71 (33·3%)	123 (51·1%)	114 (45·9%)
	Mužské rýmy	a) v koncové otevřené slabice ..	—	22	27
		b) v koncové zavřené slabice ..	—	32	34
		Celkem	—	54 (27%)	61 (20·3%)

Číselná převaha ženských kvantitativně defektních rýmů nad mužskými se vysvětluje tím, že při počtu jsme brali v úvahu dvě slabiky ženského a pouze jednu slabiku mužského rýmu. To by nebylo třeba připomínati při rozboru verše ruského, kde mužský rým tvoří samohláska koncové veršové slabiky s následujícími souhláskami, jsou-li jaké, a rýmování samohlásky předchozí slabiky (vocal d'appui) a souhlásek mezi těmito oběma samohláskami (consonnes d'appui) je jen fakultativní (t. zv. bohatý rým). Rýmování souhlásky předcházející poslední samohlásku je více méně nutné pouze v těch případech, kdy za touto samohláskou nenásledují žádné jiné souhlásky. Oproti tomu v češtině setkáváme se s velmi rázovitým rýmovacím zákonem, platným pro

zdrcující většinu českých básnických škol, který lze formulovati takto: v českém verši rýmují vždy dvě poslední slabiky nezávisle na tom, padá-li přízvuk na poslední nebo předposlední slabiku obou veršů; přijde-li však mezi obě poslední slabiky jednoho z obou rýmujících veršů (nebo obou) mezislovný předěl, tu rýmuje závazně toliko poslední slabika verše. Ženské verše, ilustrující konstatované omezení dvouslabičnosti českých rýmů, jsou obvyklé v českém básnictví XIV.—XVII. století.

Příklady:

Cso chces, czo sdieti sobie wies,
yaz gey wezmu gesczeli dies . . .
(Mar. Magdaléna 781—782, Hradecký rukopis.)

Neobraczuy sye any tbay
na zensky blud, ale poptay
na mylost swe vczennyczye,
genz giz pro tie horzem nyczye . . .
(ibidem 731—734.)

Syna nechczy, to gistie wiez.
Protoz sie toho y wistrzez . . .
(Velká leg. o sv. Kateřině 315—316.)

Czo gsy neb czymly byti chczess?
Wsak gsily vcszen, v pysmye cztess?
(ibidem 1221—1222.)

Věru-li se o nás staráš,
poněvadž i papeže znáš . . .
(Dačický, Prostopravda 21 b.)

Udělajíť nějaký smích,
leda někdo některou pích . . .
(ibidem 37 a.)

Ale buď moudře, dobře živ,
ke všemu ctnostnému vždy chtiv . . .
(Lomnický, Vybrané rýmování, str. 18.)

Tak s každým co na vartu hráš,
každého přes hůl přemítáš . . .
(ibidem str. 102.)

Nové české básnictví se vyhýbá jednoslabičným slovným celkům na konci ženských veršů. Ostatně pozorujeme patrný dozvuk staré tradice v Máchově „Máji", měl-li ovšem Mácha na zřeteli schéma jambické:

Hanebně zemře. — Poklid mu dán,
Až tváře, jenž co růže květou,
Zbledlé nad kolem obdrží stán,
Až štíhlé oudy v kolo vpletou.

Pokud jde o české mužské verše, to je verše končící silnou dobou, tu, pokud jeden z rýmujících mužských veršů (nebo oba) nekončí slovem jednoslabičným, potud rýmuje závazně nejen slabika poslední, ale i předposlední. Staré české básnictví skoro nezná mužských veršů, pokud se však s nimi potkáváme, mají právě rým dvouslabičný a při mezislovném předělu před poslední slabikou jednoslabičný. Na příklad v t. zv. Ostrovské písni z XIII. st. *showano — pozlano — zwestouano — vschouano — nazuano — prodano — wezele dano.*

V nové české poesii jsou případy odchylek od dvouslabičnosti mužských rýmů ojedinělé: u Máchy našel jsem pouze jediný případ: perutí — pobytí[70]),

u Erbena v probraných mužských verších (sr. str. 65) jednu, a i to částečnou, odchylku: postavil — povalil (Svatební košile, verše 288—289), kde opěrné souhlásky se různí, ale opěrné samohlásky souhlasí; u Nejedlého v básni „Přemysl Otakar v Prusích" a u Čelakovského v cyklu „Růže stolistá" odchylek není. I Vrchlický zachovává důsledně dvouslabičné rýmy v mužských verších bez mezislovného předělu před poslední slabikou. Poesie počátku XX. století připouští někdy v těchto případech i jednoslabičné rýmy, které však přece zůstávají v nepatrné menšině. Na př. u Sovy v „Baladě o jednom člověku" ze 150 mužských rýmů bez mezislovného předělu před koncovou slabikou opěrná samohláska nebo opěrná souhláska, anebo ani ta, ani ona nerýmují ve dvanácti případech.[71]) Opačně v těch případech, kdy jeden z rýmujících mužských veršů, nebo oba, se končí jednoslabičným slovem, všichni tu uvedení básníci omezují rým na poslední slovo verše, při čemž dokonce opěrné souhlásky patřící rýmujícímu jednoslabičnému slovu souzvučí jen v řídkých případech (ne častěji, než souhlásky, předcházející samohlásce prvé slabiky ženského dvouslabičného rýmu). Rýmují-li však slabiky otevřené, tu u básníků konce XIX. a počátku XX. století souzvučí i opěrné souhlásky, u básníků počátku XIX. století totožnost opěrných souhlásek i za těchto podmínek je fakultativní.

Příklady:

Mácha (Máj): več*era* — jez*era*, nevr*átí* — zachv*átí* atd., ale tajný b*ol* — kol a k*ol*, vonný d*ým* — pokro-p*ím*, budu j*á* — vichr m*á*, druzí sp*í* — zde dl*í*.

Čelakovský (Růže stolistá): kam*ení* — oc*ení*, přál tv*orec* — prap*orec* atd., ale káže č*as* — květu z*as*, družko m*á* — rozples*á* atd.

Erben (Svatební košile): odk*vět* — ve s*vět*, koh*outi* — pojm*outi,* ale zahod*il* — dvacet m*il,* nežli dv*ě* — druhé mn*ě*.

Vrchlický (Nové básně epické 1876—1880): Lil*ita* — prokm*itá,* an*děla* — vi*děla,* ale jenž st*rh* — s ním v*rh,* v okov*ech* — pláč a vzd*ech,* povzdech *zní* — táhne k *ní*.

Sova (Balada o člověku): prask*avý* — do tr*ávy,* sn*ěživý* — n*eživý,* ale začal dn*es* — znící kd*es,* mraky jd*ou* — grimas*ou,* měsí*ční* — mlžné *ční,* kdož to *ví* — bohatst*ví,* lask*avé* — duše s*vé,* gothickými z*ří* — nebou*ří,* hloubku *tmy* — propas*tmi*.

V mužských verších zakončených jednoslabičným slovem s poslední hláskou slabikotvornou, neomezuje se Sova většinou na zesílení rýmu závazným rýmováním souhlásek tohoto slova, předcházejících hlásku slabikotvornou, ale jde dále, to je, uvádí v rým i některé hlásky předcházejícího slova, hlavně poslední (opěrnou) samohlásku. Příklady z Balady: chvíl*e je* — vyr*eje,* všeck*o* s*pí* — poch*opí,* duše *šly* — ves*elí,* příšt*ích* d*nů* — skryt*ých* s*nů,* s nám*i šly* — tráp*ily,* smích*y zní* — o př*ízni*, mask*y má* — nad*ýmá,* mask*u má* —zad*umá,* den zmar*u je* — jen žal*uje,* skles*le dí* — nev*ědí,* a t*y tvé* — bláz*nivé,* vůl*i mé* — nev*íme, měnivé* — j*mění své,* rys*y má* — přij*ímá,* co kd*o ví* — podkr*oví,* šašk*u ty* — nahn*utý,* přijd*ou dny* — podl*oudný,* sta ozvěn *v ní* — up*evní*.

Jest možno, že uvedená zvláštnost Sovova rýmování není individuálním rysem, ale jistým symptomem nové tendence, vyměňující starou tradici. Opakuji, že není zde mým úkolem systematická historie českého rýmu. Pro nás je důležito jedno: uvedená fakta z historie českého rýmu mimoděk nasvědčují proti Královi, že v českém verši se mezislovný předěl zřetelně projevuje. Lze-li přece namítnouti, že pří-

čina jednoslabičnosti rýmu v staročeských ženských verších, ukončených jednoslabičným slovem, je v poměrech přízvukových, není naprosto možno svésti otázku dvouslabičných a jednoslabičných mužských rýmů na otázku přízvuku, neboť na př. slabika *no* ve slově *temnoty* a v slovné skupině *temno ty* je co do přízvuku naprosto stejná, ale přece rým *nality* je v druhém případě úplně přijatelný, v prvém však případě rýmem anomálním.

Ale vraťme se ke kvantitativnímu momentu v rýmu. Pokud jsou české mužské rýmy dvouslabičné, nutno bráti v úvahu i první slabiku mužského rýmu. Nedělali jsme to jenom proto, že nelze vypočítat procento kvantitativních neshod v poměru k celku námi probraných mužských rýmů toho onoho básníka, ale nutno bráti v úvahu pouze rýmy bez mezislovného předělu před závěrnou slabikou. Přezkoušíme tedy otázku o kvantitativních neshodách v prvých slabikách dvouslabičných mužských rýmů. U Máchy jsou případy neshody samohlásek první slabiky mužských rýmů ojedinělé, ale i celkový počet dvouslabičných mužských rýmů je zcela malý, v cyklech „Prvotiny", „Básně rozličné a básně příležitostné" je všeho všudy 30 dvouslabičných mužských rýmů, při čemž v jednom případě (*zakvítá-zakrytá*) jsou samohlásky první slabiky rýmu kvantitativně různé; v „Máji" je 26 dvouslabičných mužských rýmů a ani jeden případ neshody. V „Básních bez nadpisu a zlomcích" 4 dvouslabičné mužské rýmy a v tom počtu jediný případ kvantitativní neshody: *o skálu-pomalu*.

V Čelakovského „Růži stolisté" je celkem 253 dvouslabičných mužských rýmů a v nich 7 případů kvantitativního rozporu v prvé slabice (2.7%). U Erbena v „Kytici" a „Svatební košili" 93 dvouslabičných mužských rýmů, v čemž 6 případů kvantitativního rozporu (6.4%). U Vrchlického v probraných

básních (viz výše) 72 dvouslabičných mužských rýmů a 16 rozporů (22.2%). U Sovy na 138 plných dvouslabičných mužských rýmů, které najdeme v Baladě, připadá 16 rozporů (11.6%). Z uvedených číslic plyne, že co do kvantity sdílí prvá slabika mužských rýmů osud dříve probraných rýmujících slabik, to je básníci druhé poloviny XIX. a prvních let XX. století počítají zřejmě méně s kvantitativním momentem, než básníci první poloviny XIX. století.

Jak vidno, tvrzení Frintovo o kvantitě v českém rýmu potřebuje vážných omezení. Nezastavujeme se prozatím u rýmu staročeského. To je složitá otázka, neboť podnes není restaurován obraz staročeských kvantitativních poměrů a za druhé v staročeské poesii ve většině případů rýmují totožné přípony, t. j. staročeský rým je z největší části rýmem gramatickým, což silně stěžuje charakteristiku staročeského rýmu s hlediska ryze zvukového. Co se týká nové české poesie, Frinta zevšeobecňuje tendenci jedné literární periody. Že v tomto oboru existují i jiné, odlišné tendence a požadavky, věděl Král, když psal: „Při našich theoriích rýmu mluví se často, i nesprávně, o délce rýmujících se slabik, ale zapomíná se na nutný požadavek, že rýmující se slabiky mají míti touž intensitu přízvukovou, týž stupeň důrazu, jímž se vyslovují (OPČ, 384). Král vyslovuje stanovisko určité školy básnické, šetřící kvantity jako prosodického prvku co nejméně, tvrdí-li, že rýmy typu *zákonů — na trónu, dřív — div, drahá — snaha* jsou „zcela správné“; pouze rýmy typu *milá —síla* působí prý neliběji, ale ani těch vysloveně nezavrhuje (OPČ. 444, 475).

Pokud české verše a jejich segmenty jsou isosylabické a pokud silná doba se vyplňuje přízvukem, rýmují přirozeně slabiky rytmicky přízvučné s rytmicky přízvučnými, bezpřízvučné s bezpřízvučnými. (Ostatně je pozoruhodno už kanonické rýmování

slabiky pod hlavním se slabikou pod vedlejším přízvukem slovným.) Avšak rýmovaná přísloví a říkadla, která neznají isosylabismu, připouštějí i rýmování slov s různým místem přízvuku. Takové rýmování vyskytuje se i v českém volném verši, při čemž bývá zle souzeno kritikou, vychovanou na sylabických verších se sylabickými segmenty. Tak či onak, rýmování různopřízvučných slov není cizí českému uchu. Charakteristické v tomto ohledu jsou české calembboury párující souzvučná slova bez ohledu na různé místo jejich přízvuku. Na Emauzské pouti slyšel jsem v bramborovém divadle, jak se ptá Kašpárek, k němuž přichází Smrt jako kostra: Kdo je to? Odpověď ze zákulisí: *Umrlec*! Kašpárek přeptává se: Jaký pak *hrnec*? — Anebo jednou v pražských sadech jsem náhodou pozoroval zábavu dětí, žvatlajících a předstírajících nedoslýchavost: Co máš? — *Kalhoty!* — *Boty?* — List „Večer“ říká posměšně komūnistickým „*buňkám*“ — *blabuňky*.

XVIII. Přízvuk a emfase.

„Jak už dlouho je uznáno, praví Broch o českém přízvuku, expiratorní vyzdvižení „přízvučné“ slabiky je celkem velmi slabé . . . Emfase ovšem může expiratorní vyzdvižení zesílit.“ (§ 238). K emfatickému zesílení přízvuku odvolává se také Král (sr. n. p. LF. 1893, 270—271). V těch případech však, kdy zvláštnosti české emfatické řeči neodpovídají prosodickým thesím Královým, odvolání k emfasi zamítá. Na př. fakt ostrého kvantitativního rozdílu mezi krátkými a dlouhými v české pathetické řeči podle Krále „nic nerozhoduje“ a Král staví proti emfasi klidné, normální mluvení (OPČ. 379—380). Zvlášť úsilovně zamítá Král oprávněnost odvolávání k emfasi, když se jedná o tuto thesi „Počátků“: „Přízvuk v češtině nemusí býti vždycky na první slabice“

(str. 14). Jungmann v recensi knihy Hněvkovského („Krok“ 1821) odůvodňuje tuto thesi podrobněji. „Řečnická mluva, píše Jungmann, jest mezi prostou a básnickou uprostřed a této rytmem blízká, pročež lépe v ní zkoumati přízvuk než v prosté. Rozeznati sluší přízvuk gramatický a citový, kterýž řečník vpravdě klade někdy tam, kde gramatického není. Nic neškodí, vždyť jest přízvuk a k tomu živější než druhý“. Tu Jungmann přesně formuloval myšlenku, která byla důrazně opakována a podrobně odůvodněna, teprv o 80 let později — Němcem Saranem. Čistou zvukovou formou, praví Saran, je ta forma řeči, která neprojevuje žádného anebo téměř žádného poměru mluvícího k tomu, co mluví. Nauka o verši nikdy nemá vycházeti z čisté zvukové formy, z které musí vycházeti gramatika. Kdo zkoumá verše, musí mít stále na zřeteli, že poesie přetváří nikoliv indiferentní, ale emocionální jazyk. (DV. § 15). V největší míře se ukazuje emocionálnost (ethos) řeči na akcentu, který význačně se odchyluje od akcentu čistého. Proto naprosto chybuje, kdo normuje členění poetické řeči, řídě se při tom čistým přízvukem (ibidem § 24).

Myšlenka, vyslovená Jungmannem a rozvitá Saranem, je velmi plodná: poesie používá jako materiálu ke zpracování prvků řeči emocionální — v míře značně větší, než prvků výpovědí gravitujících k logickému termínu jako ke své mezi, totiž výpovědí s „nacílením“ na předmět řeči.[72])

Tak na př. v českém říkadle *„Kominík má flek, kominice ne“* je použita pro rým, jak zaznamenává Frinta (47), emocionální forma záporu *ne* s „prudkým vyzněním“.

Ale Král tuto teorii rozhodně zamítá. „Může-li si kdo představiti větší poblouzení?“, horlí (OPČ. 239). Sám fakt posunutí přízvuku v emfatické řeči uznává, ale jeho užití ve verších pokládá z jakéhosi důvodu

za nemožné. „Slova *náramně*, *nesmírně*, *výborně* a pod. často při mluvení pathetickém vyslovují se tak, že přízvuk přechází přímo na druhou slabiku, při čemž ovšem i první slabika pronáší se s dosti velikým, ale přece menším důrazem... Takovéto *abnormálné* přízvuky... v prosodii i veršování arci nemají platnosti a nelze k nim hleděti. Hleděti třeba pouze k přízvuku normálnímu" (ČP. 208-209).

XIX. Posunutí vrcholu přízvuku v dvouslabičných slovech.

Přistupme blíže k spletité otázce „posunutí přízvuku" v českém jazyce. Začněme s dvouslabičnými slovy. Podle experimentálního bádání Gauthiotova a Vendryesova ve slovech s etymologicky nebo posičně dlouhou počáteční slabikou (blíží, vrána, hezká, dvakrát) výdechové zesílení omezuje se na slabiku prvou (viz Mémoires de la société de linguistique XI, Note sur l'accentuation du tchèque). Ve slovech s krátkou počáteční slabikou výdechová vlna přízvuku rozšiřuje se kromě prvé slabiky i na počátek druhé, při čemž vrchol vlny padá na tento počátek (ona, bude, kabát, milá). Broch, jenž konal v Praze důkladná kontrolní pozorování a věnoval těmto zajímavým pozorováním několik stránek „Očerka fiziologii slavianskoj reči", poznamenává, že sluch v tomto případě mu nedovoluje záznamy přístrojů ani potvrdit ani zamítnout. Sluch, praví Broch, je předem ochoten předpokládati, že přechod od silného výdechu „přízvuku" k slabému výdechu „bezpřízvučnosti" padá v jedno s hranicí slabik — pročež se stává pravděpodobným, že přístroje ukazují skutečný stav věcí (§ 239). Mně se zdá, že i pro sluch je rozdíl mezi rozvrhem expirace v slovech *drahá* a *dráha* dosti citelný (crescendo a decrescendo).[73])

XX. Posunutí vrcholu přízvuku ve slovech trojslabičných.

Mnoho rozpaků způsobila otázka o místě přízvuku ve slovech trojslabičných. Proti zákonu Dobrovského, hlásajícímu, že český přízvuk padá vždy na prvou slabiku slova, uváděli už Rayman a Jungmann jako doklad slova trojslabičná s druhou slabikou etymologicky nebo posičně dlouhou (na př. *horoucí*, *milenka*, *lucerna* a pod.). Kosina a Bartoš v „Malé Slovesnosti" (Brno, 1876) píší: „ve slovech trojsylabých přízvuk spadající na sylabu první valně slábne, je-li sylaba druhá buď přirozeně nebo polohou dlouhá, takže ve verších přízvučných někdy zcela utuchuje a se přemyká na sylabu druhou Na př. Přízní krále mír vy-koupí (Vocel), Um svůj těmi bav ca-party (Čelakovský)" (str. 2). R. F. Brandt v knize „Načertanije slavianskoj akcentologii" zaznamenává, že v českých trojslabičných slovech s dlouhou slabikou uprostřed není to první slabika, která má na sobě přízvuk. „Slova vojáci, otázka, domácí, poroučím, praví Brandt, pro můj sluch jsou vyslovována vojâci, otâzka, domâcí, porôučím" (str. 152). Gauthiot a Vendryes (op. cit.) probírají několik typů trojslabičných slov a stanoví, že ve slovech typu ◡◡◡ (žaludy, pravila) a typu ◡—◡ (slyšíte, zavítal) přízvuk se omezuje na prvou slabiku, v slovech pak typu ◡◡— (zeleným, spanilých) a ◡×◡ (potomstvu, hubičku) výdechová vlna přízvuku neomezuje se na slabiku první, ano slabika druhá jeví se dokonce silnější prvé. Zvlášť zřetelně se to projevuje v typu naposled uvedeném. Pedersen v článku „Den bömiske Udtale" (Nordisk Tidsskrift for Filologi XI) blíží se celkem ke koncepci badatelů francouzských, ale chybuje, jak zcela správně konstatuje Broch (§ 237), pokládaje druhou část dvouslabičné výdechové vlny za samostatný vedlejší přízvuk.

Broch (§ 239) zaznamenává ve slovech typu ◡◡— slabě stoupající výdechovou vlnu souhlasně se zápisy přístrojů, použitých badateli francouzskými, ale někdy podle zkoumání Brochova vyslovují se tato slova s hlavní výdechovou vlnou, omezenou na první slabiku, a s novou slabší výdechovou vlnou ve slabice třetí. Ve slovech typu ◡×◡, kde druhá slabika nabývá pro cizince zhusta převahy (sr. svědectví Pedersenovo, Bernekerovo a Koršovo, str. 313), Broch zaznamenává zřejmou převahu druhé slabiky nad prvou co do síly expirace, ale vedle takového akcentování, podle pozorování Brochova, jest možno, zvláště při energickém vyslovování, slyšet zřetelnou převahu ve slabice prvé, při čemž je v těchto případech možná, ač nikoli závazná, nová výdechová vlna ve slabice třetí. Pouze ve slovech, jejichž druhá slabika slučuje délku etymologickou a posiční, dvouslabičná výdechová vlna je závazná. V typu ◡—◡ vedle jednoslabičného expiratorního tlaku, zaznamenaného Francouzi, je možna podle Brocha i výdechová vlna, rozšiřující se na slabiku druhou, kde vlna může dokonce dospěti k svému vrcholu. Konečně v typu ◡◡◡, kde podle zápisu Francouzů vlna zesíleného výdechu je omezena na slabiku prvou, v ostatních však slabikách výdech stále slábne, Broch vedle takových případů zaznamenává případy nové výdechové vlny ve třetí slabice a také případy, kdy hlavní výdechová vlna zachvacuje obě první slabiky (sr. pozorování Pedersenovo). Broch rozšiřuje své pozorování na typy nezaznamenané Gauthiotem a Vendryesem, totiž slova s etymologickou nebo posiční délkou v prvé slabice. Hlavní přízvuk v takových slovech se omezuje na slabiku prvou nezávisle na kvantitě slabiky druhé. Je-li druhá slabika posičně dlouhá, jeví se vedlejší přízvuk ve slabice třetí jenom je-li dlouhá (*ˈmládence, ˈštíta*ˌ*ry, ˈvlastenci, ˈvětvič*ˌ*kách*). Naše pozorování praž-

ské mluvy celkem potvrzují pozorování Brochova V mezích každého typu trojslabičných slov s první slabikou krátkou vyskytují se rovnoběžná akcentování s hlavní výdechovou vlnou jednoslabičnou i dvouslabičnou, při čemž v druhém případě vrchol vlny *může* padati na druhou slabiku. Takový zjev měl jsem příležitost zaznamenat mezi jiným i v slovech typu ◡◡◡, ovšem poměrně zřídka (*kořala*, *rodina*). Nezdá se mi zcela přesným tvrzení Brochovo, že ve slovech s první slabikou posičně dlouhou hlavní přízvuk se omezuje na tuto slabiku. Takové přízvukování převládá, ale občas lze pozorovati i v těchto případech dvouslabičnou expiratorní vlnu, někdy lehce stoupající (*ohromný*); ba i při krátkosti druhé slabiky — *legrace*, *doktore*.

Čeští jazykozpytci ve většině případů popírají fakt dvouslabičné expirace a pokoušejí se prokázati neplatnost svědectví cizinců. (Sr. na př. Frinta, Přemístění.)

XXI. Rozbor námitek proti údajům přístrojů o posunutí vrcholu přízvuku.

1. Abychom v pokusu o poměrné síle slabik dospěli správných výsledků, třeba mezi sebou srovnávati slabiky kvalitativně shodné. Tak na př. postupoval v zájmu eliminování otázky timbru Chlumský, který vyslovil do zvukovodu, ústícího vidlicovitě v kymografu a zároveň do fonografu slova „šafář, šafář Vašata“ a větu „Rada Vašata chvátá zakázat voborsko“.[71]) Ale za prvé nalézáme u Gauthiota a Vendryese takové příklady jako „*zel*e*n*ým, sl*y*š*í*te, pot*o*mstvu, k*a*b*á*t, vr*á*n*a*, bl*íží*“, za druhé ve slově *Vašata* oba přístroje zaznamenávají stejnou sílu první i druhé slabiky a silné zeslabení třetí

slabiky, při opětování téhož slova padá na třetí slabiku vedlejší přízvuk a druhá slabika je oproti oběma přízvukovaným slabikám poněkud zeslabena, v slově *voborsko* je lehounké zeslabení druhé slabiky ve srovnání s první i prudké zeslabení třetí slabiky (t. j. dvouslabičná, mírně sestupná výdechová vlna hlavního přízvuku). Vzhledem k slovu *zakázat* se údaje obou přístrojů rozcházejí; co fonograf zaznamenává vrchol výdechové vlny na druhé slabice, svědčí druhý přístroj o rovné dvouslabičné vlně. S určitostí vystupují dvouslabičné výdechové vlny v zápisu energického vyslovení týchž trojslabičných slov.

2. Podle mínění Frintova (AfSlPh. XXXIII., 233) Gauthiot a Vendryes podrobují zkoumání česká slova v poloze po předložkách a slabika *le*, na příklad ve slově *zeleným*, jeví se silnější než slabika *ze*, poněvadž tomuto slovu patrně předcházela předložka, přejímající hlavní přízvuk, a na *le* proto padá přízvuk vedlejší; tak lze prý na příklad předpokládat, že předložková skupina (ˈ*za*) *ze*ˌ*leným* byla základem tohoto zápisu přístroje užitého Francouzi:

Ale jednak stačí postavit vedle sebe zápis slabik *ze* a *ným*, abychom se přesvědčili o nepravděpodobnosti Frintova předpokladu; jednak lze těžko připustit, že by jazykozpytci jako Gauthiot a Vendryes nezachytli faktu enklise a nepřihlédli k němu; ani konečně nelze předpokládat, že by předložky předcházely i slovům *ona*, *bude*, *milá* a přece grafický obraz těchto slov svědčí o tom, že silnější tlak neomezuje se na slabiku prvou.

XXII. Rozbor námitek proti pozorováním o posunutí vrcholu přízvuku prováděným prostým uchem.

1. Pokud v ruštině (právě tak jako v němčině) samohlásky pod dynamickým přízvukem jsou nejen silnější, ale i delší než nepřízvučné, potud česká délka může působiti na Rusa (nebo Němce) dojmem přízvučnosti. „Češi, praví Brandt, jimž jsem sděloval své pozorování (že v trojslabičných slovech s prostřední slabikou dlouhou přízvuk padá na tuto slabiku) ujišťovali, že zaměňuji přízvuk s kvantitou: neřekl bych ale na př. při srbském slově ȍ b l ā č a m, že v něm přízvuk padá na střední slabiku, třebas je dlouhá". (Načert. slav. akc., 152). Na vzpomenutý důvod obhájců dogmatu o přízvuku padajícím výhradně na slabiku prvou, lze odpověděti ještě jinak: proč slyší Broch slabě stoupající dvouslabičný tlak ve slovech typu *zeleným*. Kdyby byla správnou domněnka o směšování dynamického přízvuku s kvantitou, bylo by přirozenějším očekávat interpretaci *zele*^{1}*ným*.

2. Často je slyšet tuto námitku: ti, kdož tvrdí, že je možný vrchol expiratorní vlny ve druhé slabice, jsou mýleni hudebními poměry. Ale ve skutečnosti při normální intonaci českého trojslabičného slova druhá slabika nikdy nebývá vyšší než prvá. Obyčejně je níže než prvá nebo — při dvouslabičné vlně — vyslovuje se ve stejné výšce. Nedosti na tom, ani takový paralelismus není závazný a Broch právem zaznamenává sporadické akcentování typu *babička* s vrcholem dvouslabičné expiratorní vlny připadajícím na druhou slabiku a s vyšším tonem na slabice prvé (▪ ▪ ▪).

Vondrák (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, 1. vyd., I. 245) bere v úvahu, že tón druhé slabiky leží níže než prvé, ale přes to pokouší se obhájit hypothesu, že dynamický pří-

zvuk padá na slabiku první, a že ti, kdož připouštějí možnost silnějšího tlaku na slabice druhé, jsou mýleni výškou. Sahá k tomuto málo pravděpodobnému objasnění: mezi prvou a druhou slabikou je tak nepatrný rozdíl výšky, že to mate sluch.

Uvedené důvody by stačily k zavrhnutí argumentace výškou. Hlavní však důvod je fakt, že posunutí přízvuku na druhou slabiku se zřetelně slyší, i když Čech mluví šeptem (sr. Broch § 237). Nedosti na tom, při šeptání je toto posunutí ještě zřetelnější; při spoluúčasti hlasu intonace slova lehce tlumí akustický dojem posunutí vrcholu výdechové vlny, poněvadž druhá slabika je buď níže než prvá, nebo na stejné výšce s ní, ale nikdy ne výše (mám na zřeteli intonaci slova mimo melodickou pausu).

3. Německé přízvukování českých slov Čech hodnotí jako nesprávné (na př. *Pa'lacký*); polské přízvukování trojslabičných slov rozpoznává od svého (Frinta AfSlPh. XXXIII, 232). To je úplně správné, ale to nijak neodporuje pozorováním Brochovým, neboť Němec vyslovuje uvedené české slovo s jednoslabičným tlakem (na druhé slabice), který se zřejmě liší od české dvouslabičné, slabě stoupající výdechové vlny. Týž rozdíl je i mezi českým a polským přízvukováním. Pěknou paralelou k pozorování Frintovu je francouzské *merci* v ruských ústech. Francouz zaznamenává nesprávnost ruského pronášení, ač jak Francouz tak Rus akcentují druhou slabiku — ale rozdíl v síle mezi prvou a druhou slabikou je u Rusa značně větší než u Francouze.

Dvouslabičné výdechové vlny hlavního slovného přízvuku jsou možny i v jazycích s dynamickým přízvukem jako fonologickým prvkem, ale výhradně v jazycích s mimogramatickým dynamickým přízvukem (český, srbský) padá vrchol expiratorní vlny hned na prvou, hned na druhou slabiku, anebo síla

expirace se rozvrhuje stejnou měrou na obě slabiky. Místo *vrcholu* nemůže míti význam v českém jazyce, poněvadž není porovnávána přízvučná slabika slova s bezpřízvučnými slabikami téhož slova, ale hlavní přízvuk jednoho slova s hlavními přízvuky slov jiných.[75])

XXIII. Dva typy mimogramatických variací.

Naskytuje se otázka, proč Češi tak úporně trvají na tom, že přízvukují stále jen první slabiku. Proč nerozlišují případů jednoslabičné výdechové vlny, dvouslabičné sestupné vlny (s vrcholem na první slabice) a dvouslabičné vzestupné vlny (s vrcholem na druhé slabice)? Rus může lehce zachytit nejmenší rozdíly v síle tlaku, neboť v ruštině je dynamický přízvuk prvkem fonologickým. Pokud pak rozdíly v síle tlaku jsou faktem mimogramatickým, jsou sluchem velmi slabě vnímány. Ščerba ve své knize „Russkije glasnyje v kačestvennom i količestvennom otnošenii“ uvádí zajímavé příklady svědčící o tom, že mimogramatických kolísání si „normálně neuvědomujeme, poněvadž zůstávají pod prahem vědomí“. Ale jsou dva typy mimogramatických variací — takřka dva stupně „podvědomí“.

Bez speciálního nacílení Rus nepozoruje, že ve slovech *etot* a *eti* vyslovuje dvě různé samohlásky (v prvním případě *e* otevřené, v druhém případě *e* zavřené). V jeho jazyce je pro *e* všeho všudy jedno fonema, jehož reálným symbolem je otevřené *e*, zatím co *e* zavřené je jenom vnějšně podmíněným variantem. Vysloví-li kdo zavřené *e* mimo vnější podmínky, jež je normálně vyvolávají, pozorujeme jistou podivnost, rázovitost výslovnosti. Ovšem nezaráží a nepřekvapuje takový podvrh ani z daleka tak, jako nesprávné použití zavřeného *e* na místě otevřeného *e* v těch velkoruských dialektech, kde otevřené *e* a za-

vřené *e* jsou rozdílnými fonematy (zavřené *e* odpovídá v těchto dialektech starému *jať*); *e* otevřené a *e* zavřené ve spisovné ruštině jsou příkladem dvou mimogramatických variant, existujících za různých vnějších podmínek v jednom a témž jazykovém systému.[76]) Ale existuje jiný typ mimogramatických variací — jsou to variace podmíněné různým tempem, emfasí a pod. Jinými slovy jedná se tu ne o varianty spolužijící v jednom jazykovém systému, ale každý variant náleží jinému jazykovému systému, neboť co tempo, to zvláštní jazykový systém se zvláštní fonetikou, a každá emoce vnucuje řeči zvláštní tempo, vtiskuje řeči specifickou pečeť (sr. Saranovo učení o různých „Sprecharten". DV. § 15). Tak na příklad měl jsem příležitost pozorovat v emocionální české řeči za jistých okolností místo normálního *a* předopatrové *ä*. „*Ty máš ränu*", cedí ve své hantýrce pražští pepíci. „*Prävo lidu*", vykřikuje s rozmarným důrazem kamelot. *ä* po *r* jsem pozoroval i v řeči Kašpárkově v loutkovém divadle na Emauzské pouti. Nejpozoruhodnější je, že Češi, ani když obrátíme k tomu jejich pozornost, těchto odstínů obyčejně nerozlišují. Nejen to, stěží si zvyknou naučit se rozlišovat slovenské *ä* i *a*. Nazvemež konvenčně mimogramatické varianty typu ruských e_1/e_2 *imanentními*, mimogramatické varianty typu českých *ä/a* *stylistickými*.

XXIV. Posunutí přízvuku s hlediska českého jazykového povědomí.

V češtině existují předklonky (*ať ˈjde*), ve francouzštině příklonek není. A tak český přízvuk není jevem začátku slovného celku, ale jevem začátku slova, při čemž skupiny (jméno s předložkou přetahující na sebe přízvuk, hodnotíme jako jedno slovo). Naopak francouzský přízvuk je jevem konce

slovného celku. Tedy ve francouzštině nemohou vedle sebe existovat slovné celky s přízvukem na konci a slovné celky s jiným místem přízvuku. Emfatické odsuny přízvuku (sr. str. 42) nepřicházejí v úvahu, poněvadž patří jinému jazykovému systému. Na příkladě českého afektivního *ä* jsme viděli, že „stylistické" varianty nejsou ve vědomí mluvícího vůbec vymezeny a vytyčeny.[77])

Proto je potřeba zkušeného sluchu fonetikova, bedlivého pozorování, aby Francouz mohl poznat takové variace ve své řeči. Něco jiného je český posun přízvuku. Hlavní expiratorní vlna může začínat na prvé slabice českého slovného celku (nebo omezovat se na první slabiku) a může začínat od druhé slabiky (nebo omezovat se na druhou slabiku slovného celku), předchází-li slovu jednoslabičná předklonka. Je-li v českém slově hlavní výdechová vlna omezena na druhou slabiku (nebo začíná-li na druhé slabice), je Čech s to zachytit nepřesnost výslovnosti, porovnav takové přízvukování se slovným celkem, jenž počíná jednoslabičnou předklonkou. S tohoto hlediska je pochopitelno, že Češi pozorují posunutí přízvuku s první slabiky 1) v cizím přízvukování (sr. str. 83); 2) v případech alternace přízvuků; 3) při přenesení přízvuku s předložky na jméno.

XXV. Alternace přízvuku.

Jev progresivní alternace je už dávno uznán českými učebnicemi. Král tvrdí, že když jednoslabičné slovo má silný přízvuk větný, oslabuje a pošinuje přízvuk následujícího slova se slabiky prvé na druhou (OPČ 452, 486).

Zákon Králem prohlášený potřebuje dvou omezení: 1. Nejčastěji se vyskytuje progresivní alternace přízvuků ve skupině: přízvučné jednoslabičné slovo +

trojslabičné slovo téhož větného taktu, připouštějící dvouslabičnou výdechovou vlnu hlavního přízvuku. V těchto případech mnohdy druhá slabika trojslabičného slova nedostává vedlejší, nýbrž hlavní přízvuk, rovnající se silou přízvuku prvního slova skupiny a občas jej dokonce přesahující. Tu se vlastně uskutečňuje nikoli přiklánění druhého slova k prvnímu, nýbrž zrušení první poloviny dvouslabičné výdechové vlny.

2. Následují-li dvě přízvučné slabiky bezprostředně jedna za druhou, není silný větný přízvuk první slabiky nutně předpokladem posunu přízvuku s druhé z přízvučných slabik na slabiku následující. Druhý přízvuk může silou převyšovat prvý, ale nicméně může býti posunut, zvlášť jestli druhé slovo vyhovuje podmínkám, uvedeným v předcházejícím odstavci. Sr. na příklad: *ˈpůl deˈváté* (nebo *ˈpůl deˌváté, ˌpůl deˈváté, půl ˈdeváˌté*), *ˈpan Koˈcourek, ˈmůj miˈláčku.*

XXVI. Přenos přízvuku s předložky na jméno.

„Větný přízvuk jména s jednoslabičnými předložkami spojeného, praví Král, leckdy brání tomu, aby předložky jednoslabičné přízvuk následujícího slova přejímaly. Větu na př. „mluvím o matce“ mohu vysloviti tak, že přízvuk slov „o matce“ spočívá na předložce, mohu však vytknouti slovo „matce“ důrazněji (stavím-li tento pojem proti jinému, třeba zřejmě nenaznačenému) a pak vskutku vyslovuji „*o ˈmatce*“. Kdo pozoruje bedlivě živou mluvu lidu, přisvědčí tomu zajisté“ (OPČ 505). Král konstatuje, že takové akcentování se rozmáhá hlavně v pathetické řeči a že nejčastěji přízvuk přechází s předložky na mnohoslabičné jméno (ČP 224).[78]) Frinta také zaznamenává, že někdy ztrácí předložka

přízvuk ve prospěch následujícího slova pro jeho zdůraznění (147). Taková tendence není ničím překvapujícím. Pračeština, shodně s tradicí praslovanskou v době ustálení přízvuku na prvé slabice zacházela se skupinou — předložka + jméno — jako s jedním slovem (sr. odsunutí sestupného přízvuku na předložku v praslovanštině); ale už v době vzniku zkrácených tvarů u předložek *kolem*, *kromě*, *strany*, *skrze* a přechodu předložky *dle* od postposice k anteposici[79]), zákon o odsunutí přízvuku na jednoslabičné předložky zkameněl.[80])

Fakt, že v jazyce se vyskytovaly skupiny — nepřízvučná předložka + přízvukované jméno, a vliv přízvukování jména mimo spojení s přízvučnou předložkou vedly přirozeně analogií k přesunutí přízvuku s předložky na jméno — zvláště v těch případech, kdy takový přesun mohl hráti expresivní roli (při zvláštním zdůraznění jména, v antithesi a pod.).[81]) V povědomí mluvících ustaluje se možnost obměňování akcentuace skupin — předložka + jméno. Vyhraňuje se kruh podmínek příznivých volbě jedné z obou variant. Čeština snaží se vyhnouti mnohoslabičným mezerám mezi hlavními přízvuky slovnými, tím se vysvětluje zvlášť častý přechod přízvuku s předložky na mnohoslabičné jméno. Dále: „jambické“ slovní celky jsou v české řeči velkou vzácností. Proto přízvukování *na* ˈ*roh* a p. je mnohem méně používáno než přízvukování *na* ˈ*rohu*, *na* ˈ*venkov*, *na* ˈ*náměstí* a p. Konečně jeví se, tuším, tendence významově odlišiti dané varianty v místě přízvuku. Je tu jinými slovy zárodkové stadium přeměny přízvuku ustáleného v pohyblivý (sr. str. 31). Proces disociace zachvacuje i složeniny, čímž vzniká sporadické přesunování přízvuku s předpony na kmen (příklady u Frinty, Přemístění, strana 137). Avšak takový přesun je mnohem řidší než s předložky.

Je zajímavo, že v posledních letech (1917—1921) se popsané přesunutí přízvuku stalo terčem prudkých útoků brusičů. Vznikla celá obžalobná literatura, bohatá sice množstvím článků, leč chudá argumenty.[82]) Ostatně nač se redukuje argumentace každého brusičství? Jazykové novoty vymítají se buď právě proto, že jsou to novoty, buď proto, že pramen daných novot je prohlášen odiosním. Pathos brusičského boje proti přesunutí přízvuku s předložky na jméno redukuje se na pouhý jazykový konservatismus. „Této moderní tendenci nutno zabraňovati", píše Frinta (ŽS. 6), a bezesporně se odporučuje této tendenci zabraňovat právě a výhradně proto, že je „moderní". Brusiči se sice pokoušejí připisovati zavrhované tendenci odiosní původ, ale jejich pokusy nesnesou kritiky. Domněnka o německém vlivu je zřejmě méně pravděpodobná, než hypothesa o německém vlivu na ustálení českého přízvuku na první slabice. Proto nelze stavět proti „osobitosti v přízvuku jednoslabičných předložek" přízvukování jména po předložce jako „cizotu" (sr. na př. Jakubec „Pozbýváme citu pro český přízvuk" NŘ 1917, 117—119). Šetření o odiosním původu nekončí poukazem na Němce. „Je to odchylka vysloveně městská a „kulturní", praví Frinta, nikoli lidová, venkovská až na případy emfase" (Přemístění 136).

A tak zjev charakteristický pro emfatickou řeč lidovou (sr. uvedený záznam Králův), je široce zevšeobecněn v řeči městské. Tak hovoří učitelé, řečníci, učenci, filologové a to nejen v řečech a přednáškách, ale i v každodenním hovoru (NŘ. 1917, 118), tak vyslovují kazatelé a herci (ŽS. 6), tak kladou přízvuk básníci ve svých verších (NŘ. 1917, 118, 141). Tento obraz rozšíření přesunu přízvuku s předložky jsou nuceni brusiči vykládat po svém, aby původu přesunu byl dán ráz příhany. Ano,

praví, tato tendence se rozšířila, ale kdo ji vyvolal? Odpověď: Škola! Děti učíce se psát a číst, pod vlivem toho, že předložky se píší odděleně od jména, dávají přízvuk na jméno. Proč, když to odporuje živé výslovnosti? Proč tato chyba slabikujících dětí jeví se tak nakažlivou? Proč přesunuje se přízvuk nejen s předložky, ale i s přípony i s negace,[83]) ač přípona i negace píší se spojitě? Nejvíce přispěli k rozšíření a zevšeobecnění této zhoubné tendence podle brusičů čeští básníci. „Oni jsou bezpochyby vlastními původci chyby". Ovšem brusiči neobjasňují, proč ze všech posunů přízvuku, kterých se čeští básníci dopouštějí, pouze posuny s předložky na jméno vyvolaly nápodobení v jazyce praktickém. Tak v jambickém verši

Nad modrými horami míhá (Mácha)

jenom přízvukování *nad* ˈ*modrými* ukázalo se z jakéhosi důvodu lákavým a hodným nápodobení, ale přízvukování *ho*ˈ*rami* — ne.[84]) Ujišťují-li brusiči ve snaze ukázat umělost probíraného zjevu, že „„tento zlý zvuk nezahnízdil ještě u prostších příslušníků národa", nepřihlížejí prostě ke skutečnosti. Stačí poslouchati lidovou mluvu pražské ulice, abychom se přesvědčili, jak tento „zlý zvyk" je zakořeněn i v nižších vrstvách. Jak dalece je tento zjev rozšířen na českém venkově, zůstává až posud v českých dialektologických studiích neprozkoumáno, ale, zdá se, že i na venkově se toto posunutí nezřídka vyskytuje. Avšak i kdyby tento zjev byl čistě městským, ba i kdyby měl pravdu Frinta, a jeho původ byl skutečně v kulturních vrstvách, je tu otázka, proč „„kulturnost" původu je dostatečným důvodem k zamítnutí. Je charakteristické pro brusiče, že kulturním kruhům přiznávají pouze právo konservovat fonetické zvláštnosti odstraněné lidovými dialekty (na př. uchování *é, ý* v českém spi-

sovném jazyce), ale zakazují jim zavádět fonetické novoty. Občas jsou ostatně nedůsledni. Hranice, v nichž se objevuje „ráz“, byly rozšířeny právě v české vzdělanecké řeči (sr. Frinta, 41—47, Broch § 162). Nedosti na tom v řadě případů vznik rázu podobně jako přesunutí přízvuku s předložky na jméno, je podmíněn týmž procesem disociačním a je zcela shodný s analogickým zjevem německým. Předložka odděluje se v jazykovém povědomí od slova, které ji následuje, předpona od kmene. Český přízvuk je zjevem slovného začátku, ale následkem disociace vznikají akcentování typu *na* ˈ*hoře*, *pře*ˈ*krásný*. Ráz je zjevem slovného začátku, ale vlivem disociace vzniká výslovnost typu: *na* ˋ*uzel*, *bes* ˋ*oka*, *ná*ˋ*ušní*, *nať*ˋ*obyčejný*. Přes podobný původ obou zjevů, přesunutí přízvuku za uvedených podmínek bývá brusiči zavrhováno, ale proti rázu není námitek.

XXVII. Posunutí vrcholu přízvuku jako stylistická variace.

Zbývá nám probrat otázku, k jakému typu mimogramatických variací náleží variace: jednoslabičná výdechová vlna hlavního přízvuku — dvouslabičná výdechová vlna hlavního přízvuku s vrcholem na první slabice — dvouslabičná vlna s vrcholem na druhé slabice. „Je zřejmo, praví Broch, že takové variace jsou podmíněny jistými faktory, ale jakými, není dosud zhola jasno“ (§ 239). Jedno je nepochybné: každé trojslabičné slovo mimo slova s dlouhou samohláskou v prvé slabice připouští všechny tři přízvukové typy. Zmíněná variace tedy není „imanentní“. Tyto varianty nežijí vedle sebe v jednom jazykovém systému. Dvouslabičné výdechové vlny patří emocionální řeči s urychleným tempem a zesíleným přízvukem, dvouslabičné vzestupné výdechové vlny ještě emocionálněji zabarvené řeči s u-

rychlenějším a zesílenějším přízvukem. Čeština, jak už poznamenal Frinta, je charakterisována tempovými výkyvy mnohem větši amplitudy než ruština. Víme, že každé tempo je nový jazykový systém se zvláštními fonetickými zákony. Proto obyčejně zkoumáme samostatně fonetiku alegrových slov. Mluvíme-li o fonetice češtiny vůbec, je to pouhá abstrakce a takové abstrahování musí se nutně jeviti na vývodech. Vzhledem k tomu, že čeština nezná fonologického slovného přízvuku, různá tempa české řeči podmiňují i zvláštní akcentologické zákony, podobně jako se mění v ruštině podle tempa poměry kvantitativní a intonace slova (sr. Košutić § 189). Silnému přízvuku nestačí krátká slabika bystré řeči; přízvuk není s to prodloužit českou krátkou samohlásku, jak už jsme ukázali; počátečné souhlásky se nemohou, tuším, protáhnout přes určitou mez; převyšuje-li souhláska zřetelně kvantitou samohlásku téhož slova, nabývá řeč rázu specifické emfase, takové prodloužení se na příklad uplatňuje v pathetických zvoláních; výkřiky podomních obchodníků a řemeslníků se vyznačují převážně protahováním souhlásek, oproti taženým samohláskám v obdobných ruských výkřicích; takové české „*dratovat, letovat*“ zní Rusu jako samé souhlásky. Vzhledem k tomu všemu výdechová vlna silného přízvuku přechází mez počáteční slabiky a zachvacuje druhou. Při tom závisí na síle přízvuku, dostihne-li vlna vrcholu ještě v první slabice. V případě zvláštní síly přízvuku padá vrchol na druhou slabiku. Tyto případy snáze než jiné postřehuje cizí pozorovatel. Podle mých pozorování jsou vzniku vzestupné dvouslabičné výdechové vlny zvlášť příznivy tyto podmínky:

1.) Absolutní začátek emfatického slova. Normálně má české slovo po pause nejslabší přízvuk, na silný emfatický přízvuk chybí rozběh a proto

bere formu dvouslabičné vzestupné vlny: *děkuji! mizerný 'kluk! velice 'chytrý!* a pod.

2.) „Přízvučná pausa" (pause accentuelle, sr. str. 33) v řeči rychlého tempa. Vzhledem k tomu, že český přízvuk normálně sílí tou měrou, jak se blíží ke konci syntaktického celku (sr. Geb.-Ertl § 551), vyznačuje pausu nejsilnější přízvuk. Proto velká část zaznamenaných mnou slov s vrcholem výdechové vlny na druhé slabice připadá na postavení „před rozdělovacím znaménkem". Právě v tomto postavení jsou nejvíc obvyklá taková přízvukování: *v Liberci, chodíval, letáky, 'na medi,cinské fakultě, Štěfánek, romány, novinky, 'pomoci 'kloboučku, kořala, francouzsky, v tiskárně* a pod.

Ukázal jsem jenom ty body, kde tendence k vzestupnému rázu dvouslabičné vlny hlavního přízvuku se projevuje zvlášť silně. Celkem stačí nepatrné zrychlení tempa i zesílení výdechu a počet dvouslabičných vln roste, nový tlak i zrychlení a vznikají už v pedalisovaných alegrových pasážích řeči dvouslabičné vlny lehce vzestupného rázu. Nejmenší zpomalení, vrácení ke klidnému přízvukování a dvouslabičné vlny zase mizejí. V řeči české bohaté tempovými variacemi se neustále proplétají zmíněné přízvukové typy. Tvrdí-li badatelé, že na př. pro slova typu ◡ x o a zvláště pro typ ◡ $\overline{x}$ o je charakteristická převážně dvouslabičná vzestupná výdechová vlna a pod., znamená to, že za náležitých tempových podmínek daný typ slov je nejpříznivější vývoji daného typu expirace. Druhá slabika dvouslabičné vzestupné vlny obyčejně nepatrně převyšuje silou první. Ale jsou případy prudce vzestupných vln a ty v první řadě překvapují sluch cizího pozorovatele; pokusíme se narýsovat podmínky, příznivé vzniku takových vln. Už Král obrátil pozornost

na závislost rozvrhu českých přízvuků na tempu, ale omezil se na zkoumání vlivu tempa na rozvrh vedlejších přízvuků v mnohoslabičných slovech. Král rozlišuje s jedné strany „důraznější a rychlejší mluvení“, když hlavní přízvuk je silnější než obyčejně (ČP. 213-215) a opačnou mez — „pomalejší pronášení“, když váha každé slabiky se zvyšuje (op. c. 216—217). První z těchto tempových mezí — řeči rychlé a důrazné, patří prý varianty ˈoooˌo; ˈoooˌoo; ˈoooˌooˌo, řeči zpomalené ˈooˌoo; ˈooˌooˌo; ˈooˌooˌoo, to je, s použitím konvenční terminologie můžeme říci, že zpomalená řeč se kloní k trochejskému rozvrhu výdechu, řeč zrychlená a důrazná k daktylo-trochejskému. Jinak řečeno při silnějším přízvuku je přípustna po hlavním přízvuku v rámci téhož větného taktu dvouslabičná bezpřízvučnost.[85])

Ve skupině *stará babička* při urychleném, důrazném pronášení slovo *babička* získává dvouslabičnou vzestupnou vlnu. Poměrná síla slabik *sta* a *bič* závisí na tom, na které z obou slov padá silnější větný přízvuk. Slabika *ba* je poměrně slabá. Přízvuk prvního slova zeslabuje první slabiku následujícího, ale ne do té míry jako ve skupině *ˈzlá baˌbička* (nebo *ˌzlá baˈbička*). Zatím co tam slabika *ba* se neliší silou od bezpřízvučných slabik, ve skupině *stará babička* je přibližně rovna silou slabikám pod vedlejším přízvukem. Ale vedlejšího přízvuku v tomto případě není, totiž není samostatné výdechové vlny. Proto se díváme na slabiku *ba* v dané skupině jako na první slabiku dvouslabičné vlny hlavního přízvuku. Rozvrh vrcholů přízvuků pětislabičné (2+3) těsné slovné skupiny je analogický rozvrhu přízvuku v pětislabičném slově téhož tempa (*ˈneuˌtíkejˌte*, zrychlenější *ˈneutíˌkejte*, emocionální *ˌneutíˈkejte*).

Je tedy zcela přesné pozorování Pedersenovo, že ve skupině *stará babička* slovo *babička* zvlášť často si

přisvojuje silnou expiraci na druhé slabice a rovněž záznamy Brochovy: *potkal jsem pana Volence, tváře zapadlé*. Uvedu ještě několik případů z vlastních pozorování pražské řeči: ˈ*dobrá herečka*, ˈ*trošku svobody*, ˈ*ňáký květinky*, ˈ*pěkně děkuji*. Variaci ˈ*devaˌdesát* — ˈ*devadeˌsát* odpovídá dvojice: ˈ*starý* ˈ*kabát* (v řeči klidné) ˈ*starý kabát* (v řeči rychlé, emocionální). Ale takové akcentování je mnohem řidší.[86])

Vzhledem k tomu, že ve zrychlené řeči je možna po hlavním přízvuku dvouslabičná bezpřízvučnost, počet vedlejších přízvuků je zkrácen. Právě tomuto tempu patří Brochovy příklady typu ˈ*modračku* bez vedlejšího přízvuku na absolutně koncové krátké slabice. Přízvuk slovný podle míry zesílení expirace je vždy samovládnější i objevují se, ostatně poměrně řídká, čtyřslabičná slova sjednocená jedním přízvukem — dvouslabičnou výdechovou vlnou s vrcholem na druhé slabice: *mateřština*, *sokolové*.

Z toho, co bylo vyloženo, následuje, že variace v rozměru výdechové vlny hlavního přízvuku a v místě jejího vrcholu, je podle naší terminologie variací stylistickou. Proto Čech nepozoruje rozdílu mezi jednoslabičnou výdechovou vlnou, dvouslabičnou vlnou s vrcholem na první slabice a dvouslabičnou vlnou s vrcholem na druhé slabice. Absolutní začátek českého slova je nerozdělitelně spjat se začátkem expiratorní vlny hlavního přízvuku a hle, s touto jedinou konstantou českého přízvuku, notabene vázanou na začátek slova, totiž moment významotvorný, je spojena u mluvícího představa o místě českého přízvuku vůbec. Mluvící Čech pod přízvukem rozumí počátek hlavní výdechové vlny slova. Proto bude pro něho přízvučnou slabikou (krom výše probraných případů alternace) nezbytně první slabika slova.

Co se týká faktu, že i pro poslouchajícího Čecha padá přízvuk nevyhnutelně na první slabiku slova, je to výsledek sympatického prožívání. Posluchač staví se na hledisko mluvícího. Není schopen nepředpojatého akustického hodnocení (sr. Jespersen 7, 33). Posluchač nesrovnává sílu první a druhé slabiky trojslabičného slova; ví, že první slabikou se začíná hlavní výdechová vlna, a to mu stačí. Ale nezaslechl-li náhodou Čech první slabiky, přirozeně vnímá *Jakubce* jako ˈ*kupce*. (Tento neobyčejně zajímavý případ mi sdělil prof. V. Mathesius). Srovnávací akustické hodnocení síly slabik je vůbec velmi obtížné uchu, které nebylo speciálně vycvičeno (sr. str. 30).[87]) Jak dokazuje Saran, hraje zvučnost, akustický korelát síly, v přízvuku, s akustického hlediska, podružnou úlohu. (DV. § 12).

XXVIII. Akustický obsah českého přízvuku a kvantity.

Začátek silné výdechové vlny tvoří podstatu motorické představy českého přízvuku. Jako akustický korelát této motorické představy skládá se český přízvuk z těchto činitelů:

1. Počáteční slabika převyšuje zvučností slabiky „nepřízvučné", nespoutané se slabikou počáteční společnou výdechovou vlnou.

2. Mimo melodickou pausu počáteční slabika přesahuje výškou slabiku následující, nebo je jí rovna a převyšuje slabiky ostatní (sr. str. 82).

3. Souhlásky předcházející samohlásku přízvučné slabiky se prodlužují.

Ve větě „*to je tatínek?*" druhá slabika posledního slova bývá často i vyšší i silnější (resp. zvučnější) než slabika *ta*, Čech však přece shledává přízvuk na

slabice první. Nepochybně k tomuto přesvědčení přispívá značně i ta okolnost, že „velmi prostý a mechanický“, podle slov Frintových (str. 147), zákon, že hlavní přízvuk slova padá na jeho prvou slabiku, vešel do školního oběhu. Kanonisace tohoto zákona se ovšem částečně vysvětluje snahou českých filologů předešlého století vnutiti českému jazyku cizojazyčné učení o přízvuku (od každého slova se vyžadovalo, aby mělo hlavní přízvuk vázaný na určitou slabiku). Ale hlavní příčina netkvěla ani ve škole, ani ve filolozích, nýbrž v tom, že následkem chudosti akustického obsahu českého přízvuku byla akustická představa přízvuku v českém jazykovém povědomí vytlačena v značné míře představou motorickou.

Tato chudost akustického obsahu českého přízvuku zvlášť názorně vysvítá při porovnání s přízvukem německým neb ruským. Nehledě ani k tomu, že v němčině a ruštině přízvučná slabika zřejmě převyšuje zvučností i výškou slabiky nepřízvučné, německá přízvučná slabika liší se od nepřízvučných: 1. poměrně delším trváním, 2. těsným přiražením souhlásek (sr. Saran l. c.); ruská přízvučná slabika odlišuje se kvalitou a kvantitou samohlásky a také i prodloužením souhlásek (toto ostatně v značně menších rozměrech než v češtině). „Časový faktor je pro přízvuk mimořádně podstatný“, poznamenává Saran, a na př. v ruském verši kvantita jako průvodní mimogramatický prvek hraje značnou úlohu. Zesnulý V. N. Ščepkin mně vyprávěl, že jeho děd slavný herec Ščepkin a jiní nositelé téže deklamační tradice recitovali ruské verše zpěvavě, silně odstíňujíce a přeháněјíce kvantitativní poměry. O rytmickém významu ruské kvantity psal básník Mandelštam, K. Čukovskij v knize „Nekrasov kak chudožnik“ (Petrohrad, 1922) a V. Šklovskij („Žizň iskusstva“, Petrohrad, 1919). České kvantitativní poměry nejsou na přízvuku závislé a protiklad délka —

krátkost je mnohem bohatší akustickým obsahem, než protiklad přízvučnost — nepřízvučnost. Dlouhé samohlásky se liší od krátkých nejen kvantitou a kvalitou, ale i způsobem, jak se pojí k sousedním hláskám (legato-staccato).[88])

XXIX. Posunutí přízvuku ve verši. Kompromisy mezi přízvukem a kvantitou jako základními prvky veršování.

Okolnost, že přízvuk je Čechovi faktem po výtce motorickým, mimoděk udržuje české učence v zakletí motorické theorie rytmu. Podle Zicha „účinek rytmu patří do oboru pohybového" (ČMF. 1918, 16). Hlavní obtíže nastávají, když Zich vymezuje pohybový obor—rytmiku od akustického oboru—eufonie. Je nucen uznat aliteraci a asonanci za hodnoty především zvukové, rým pak za hodnotu převážně pohybovou (op. c. str. 17-18). Lze to vysvětliti tím, že spojení českého rýmu s rytmem je kanonické, ale spojení české aliterace a asonance je pouze fakultativní. Proto jsou chápány aliterace a asonance jako ozdoby autonomní. Ovšem předpoklad o dvou přísně rozhraničených nacíleních básníkových — akustickém v poměru k zvukům básně a pohybovém v poměru k rytmu — hřeší vyumělkovaností. Nacílení na akustickou stránku rytmu, je-li vůbec u básníka akustické nacílení, je nevyhnutelné. Toto akustické nacílení, které chybí v řeči praktické, vede k faktickému přehodnocení otázky o místě přízvukového vrcholu. Tak druhá slabika trojslabičného slova, která, jak jsme viděli, převyšuje často zvučností ostatní slabiky slova, bývá českými básníky častěji užívána k charakterisování silné doby. Pokud tato slabika v praktickém jazykovém povědomí českém bývá pokládána za nepřízvučnou, ale ve verši se vypichuje, slabika pak pokládána za

přízvučnou, vyplňuje dobu slabou, potud vzniká představa posunutí přízvuku — tím spíše, že v deklamaci poměr mezi oběma slabikami snadno bývá přeháněn: prvá slabika může býti expiratorně přivedena až na stupeň bezpřízvučnosti a pouze výškou neustupuje slabice druhé, nebo ji dokonce přesahuje, to jest vzniká obraz akusticky blízký obrazu posunutí přízvuku v ruském a německém verši. Slabika v hovorové řeči přízvukovaná, ale rytmicky nepřízvučná, bývá vyšší proti slabice, která je hovorově nepřízvučná, dostala však rytmický přízvuk, ve velkoruských písních (sr. Korš, str. 356), v ruském literárním verši, ve verši německém (sr. učení Minorovo o tak zv. „schwebende Betonung" v „Neuhochdeutsche Metrik"). Jak tyto české posuny přízvuku, ospravedlněné akustikou hovorové řeči, tak i jiné posuny, které jsou nezahaleným násilím, mají především funkci: porušit jednotvárnost českého fraseování, uvésti do českého verše episodické řezy uprostřed stop jako momenty zklamaného očekávání (sr. str. 41).

A hle, na tyto posuny a na tuto jejich funkci prudce se obořuje Král. V tom ohledu je jeho polemika příznačným dokumentem doby rozkladu toho českého verše, který bývá konvenčně nazýván přízvučným, ale jejž snad vhodněji bylo by lze nazvati caesurovým. K takovým momentům obyčejně patří zvýšené požadavky přirozenosti. Kryjíce se tímto požadavkem deformují verš herci, ztrativší cit pro jeho formu.[89]) Básníci buď se obracejí k formě jiné, buď necítíce už dvojice f o r m a — p r o t i v u j í c í s e m a t e r i á l, usilují o vypracování zjednodušené šablony. Srovnej pozoruhodný projev Králův: „Rytmus spočívá v pravidelném rozčlenění doby jistým pohybem... Každé porušení té pravidelnosti působí nelibě" (OPČ 484—485). Tak odpovídá Král estetiku Durdíkovi, který učí, že „když více veršů zcela

správných proběhlo, podniká básník odchylku od schematu přízvučného zúmysla, aby v jednotvárný postup jich přivedl rozmanitost. Protiráz délky a přízvuku oživuje ono příliš toporé schema verše a přivádí rozmanitost. Porucha (metrického pravidla) přispívá k oživení a vyniknutí rytmu. Verše stále stejně vyhovující všem pravidlům svým zdají se nám příliš mechanické. Odchylka upozorní na zákon, výjimka potvrzuje pravidlo". (Durdík, O poměru obou prosodií českých, ČČM 1878, 71; Všeobecná aesthetika 1875, 205). Názor Králův je podle jeho vlastního výroku diametrálně opačný. Podle Krále spočívá jednotvárnost již v samém pojmu rytmu a každým porušením jednotvárnosti se rytmus ruší. Za takových okolností je těžko čekat od Krále náležitou analysu posunů přízvuku v českém verši. Nerozlišuje posunů přízvuku na počátku, na konci neb prostřed verše, ač tyto jevy jsou nesporně rozličného řádu, při čemž tyto rozdíly se zrcadlí i v recitaci. Nerozlišuje posunutí akusticky oprávněných a libovolných. Kategoricky odsuzuje zvyk Čelakovského a několika jiných básníků té doby vyplňovat silnou dobu, s větší či menší důsledností, druhou slabikou slova, je-li tato slabika dlouhá. Ale tento zjev je ospravedlněn s jedné strany tou okolností, že délka druhé slabiky trojslabičných slov je příznivá pro posunutí vrcholu hlavního přízvuku na tuto slabiku, a „záměna přízvuku délkou" (podle Královy terminologie) praktikuje se po výtce právě v trojslabičných slovech. S druhé strany je protiklad *délka-krátkost* faktem fonologickým a nemůže být odstraněn z českého jazykového povědomí. Tento protiklad je tak bohatý akustickým obsahem, že při akustickém nacílení básníkově upoutává na sebe mimoděk pozornost. Proto má beze vší pochyby pravdu Korš, tvrdě, že v českém veršování „vedle přízvuku délka může sama o sobě zaujímat silnou část stopy" (str. 306),

a soud Králův, že nesmí býti použito dvou dělidel pro rozdělení doby, v němž spočívá rytmus (OPČ 362), je osudným apriorismem.

Naprosto není vyloučena možnost kompromisních veršových systémů, založených současně na kvantitě i přízvuku, byť délka a přízvuk v daném jazyce nebyly v žádné vzájemné souvislosti. Je-li správné pozorování Verrierovo, že ve verši Kalevaly se vyplňuje silná doba přízvučnou délkou, znamenalo by to, že fonologickou basí finského verše je kvantita a průvodním mimogramatickým prvkem je přízvuk; ve finštině není stálého spojení mezi přízvukem a délkou, zatím co spojení fonologické base českého rytmu — mezislovného předělu s průvodním mimogramatickým prvkem — přízvukem je dána v jazyku.[90])

Kompromisní veršování finského typu nemohlo se na české půdě ujati, byť i bylo doporučováno některými českými teoretiky. Už dávno bylo zaznamenáno, že velká rozšířenost nepřízvučných délek v češtině (zvláště četná dvouslabičná slova typu *drahá*, *hodím*), podmínila značný rozvoj typického pro českou píseň trochejského taktu druhu: | ♩ 𝅗𝅥 |[91]) Básník Chmelenský učinil dokonce pokus psáti verše takovou stopou—trochejskou s hlediska přízvučného rytmu, jambickou s hlediska kvantitativního veršování. Pokusy českých básníků najíti nějaký kompromis mezi přízvukem a kvantitou jsou zcela přirozené, a není náhodou, že počínaje Puchmajerem jsou podnikány pokusy o normované kompromisy. Na druhé straně je zcela přirozeno, že radikální přízvučník Král zavrhuje každý pokus o smiřovačky; odůvodnění odmítavého soudu je v každém jednotlivém případě vedlejší věcí, vyrábí se ad hoc, jako je vyrobeno ad hoc učení Královo o českém přízvuku a kvantitě.

XXX. Poměr mezi dlouhými a krátkými slabikami.

Charakteristika českých kvantitativních poměrů v pracích Krále a všech těch, již vycházejí z jeho prosodie, má rovněž jako charakteristika českého přízvuku na zřeteli dokázat nepříhodnost češtiny pro kvantitativní veršování a je stejně mylná v základních thesích. „Naše slabiky dlouhé, praví Král, při normálním vyslovení nejsou o mnoho delší slabik krátkých; a to jest mi jedním (ale ne nejhlavnějším) důvodem, proč časomíru v češtině zavrhuji" (OPČ 379).[92] Král polemisuje proti tvrzení, že poměr dlouhé slabiky ke krátké je v češtině jako 2 : 1. Toto tvrzení se podle jeho slov zakládá na subjektivním odhadu. „Objektivním měřením snadno lze ukázati, že tato domněnka je nesprávná" (OPČ 191).

Ale za p r v é verše nemají na zřeteli měření objektivní, nýbrž hodnocení subjektivní.

Za d r u h é poměr 2 : 1 netvoří nepostrádatelný atribut kvantitativního veršování. Královi zdá se nepostrádatelným jen proto, že pro něho s metrikou kvantitativní je nerozlučně spjat zákon jonské metriky, stanovící rovnost jedné dlouhé slabiky s dvěma krátkými. Ale tento zákon je jonskou novotou,[93] je cizí veršování aeolskému i védskému, jež slučují kvantitativní princip se sylabismem, a nalézá jen minimální uplatnění v klasickém arabském veršování, spojujícím rovněž až na malé výjimky kvantitativní princip se sylabismem.

Za t ř e t í i v jonském veršování je formulka — : ᴗ = 2 : 1, podle Saranova výroku, pravidlem nikoli gramatickým, ale metrickým (DV. str. 63). Ani Král neupírá, že poměr české délky ke krátkosti se může rovnat jako speciální případ poměru 2 : 1. Ale pak ve verších tento speciální případ může býti povýšen na kanon, kvantitativní poměry praktické řeči mohou býti stylisovány a upraveny.

Za čtvrté: Když Král a jeho následovatelé argumentují proti možnosti kvantitativního veršování tvrzením, že tak zvané dlouhé slabiky (to je slabiky s dlouhými samohláskami) často nejen že nejsou delší, ale jsou dokonce kratší, než tak zvané slabiky krátké, tu vycházejí z chybného ztotožňování slabiky objektivní a slabiky jako subjektivní časové míry (syllabe quantitative). Tato liší se od oné tím, že začíná hláskou slabikotvornou. Souhlásky, které této hlásce předcházejí, nepřijdou v úvahu. Verrier v článcích „La quantité" (Revue de phonétique, 1917) a „La mesure des durées rythmiques dans les vers" (táž revue, 1912) zevrubně vykládá nevyhnutelnost rozlišovat tyto dva pojmy. Poznamenává, že kvantitativní veršování nikdy nedbá souhlásek předcházejících slabikotvornou hlásku. Dále se odvolává na zákaz opěrné souhlásky v rýmu germánském a p.[91]) Neurčité poměry mezi českými dlouhými a krátkými slabikami, po stránce jejich trvání, jsou obyčejně uváděny jako důvod proti kvantitativnímu veršování, jsou však ve skutečnosti výsledkem přízvukem podmíněných kolísání v trvání souhlásek předcházejících slabikotvornou hlásku. Pro verš jsou tato kolísání bez významu, neboť „les poètes mesurent par syllabes quantitatives".

Nesprávné je konečně tvrzení Královo, že se české dlouhé samohlásky v kvantitativním poměru málo liší od krátkých. Toto tvrzení o vratkosti poměru mezi délkou a krátkostí v češtině převzal po Královi i Korš (str. 313). Chlumský provedl velmi pečlivá, velice poučná měření, ale učinil z nich poněkud ukvapené vývody. Opakuje tvrzení Královo, že samohlásky krátké jsou mnohdy trváním dost blízké dlouhým (str. 71). Frinta důkladně propracoval číselná data Chlumského a došel k závěru, že, podle dat Chlumského, v jeho vlastním pronášení dlouhé samohlásky jsou 2—3 krát delší než krátké,

ve výslovnosti Siblíkově, jehož řeč byla také Chlumským měřena, jsou dlouhé samohlásky dvakrát delší než krátké. (ČMF. 1915, 22). Nemá smyslu stanovit střední aritmetický průměr všech délek a střední aritmetický průměr všech krátkostí. To budou veličiny fiktivní; každá samohláska má své vlastní průměrné trvání a všecky tyto samohlásky nepřicházejí ve fragmentu Chlumského nijak rovnoměrně.[95]) Číslo průměrného trvání dlouhé samohlásky na základě zápisu Chlumského není méně fiktivní, než střední aritmetický průměr, který stanoví Chlumský pro každou souhlásku, skládaje mechanicky čísla trvání této souhlásky ve všech případech, v nichž se v zapsaném fragmentu objeví, nebera v úvahu, že vnější vlivy (jako na př. poloha v slabice přízvučné nebo nepřízvučné, velikost souhláskové skupiny a pod.) mají vliv na trvání souhlásky, a že počet příkladů je na ty neb ony podmínky přirozeně rozvržen nerovnoměrně a nahodile. Pokusil jsem se stanovit reálnější střední veličiny, jmenovitě průměrné trvání každé samohlásky ve slabice otevřené, pomíjeje samohlásky absolutního konce slova a případy emfatického zpomalení celého slova na př. zvolání P a ř í ž na počátku fragmentu, m o ř e (sr. str. 48) a pod. Řada variant trvání každé samohlásky, která mně zůstala k disposici, projevuje výkyvy poměrně malé amplitudy. Ostatní vnější podmínky se na těchto kolísáních zřetelně nezrcadlí. Tu jsou výsledky udané mnou v sekundách:

	a	*o*	*e*	*u*	*i*	*ā*	*ē*	*ī* [96])
Chlumský	$13^3/_4$	$12^1/_4$	$12^1/_4$	$11^1/_2$	$12^1/_2$	$36^1/_2$	21	$20^1/_4$
Siblík	12	11	$10^1/_2$	10	$11^1/_4$	$28^3/_3$	$21^3/_4$	$15^1/_4$

	ā : ă	*ē : ĕ*	*ī : ĭ*
Chlumský	2,6	1,7	1,6
Siblík	2,4	2,1	1,3

Mezi českými *ā* i *ă* je při minimálním kvalitativním rozdílu maximální rozdíl kvantitativní. Mezi *ī* a *ĭ* při minimálním kvantitativním rozdílu, je ve spisovné výslovnosti maximální rozdíl kvalitativní, natolik zřetelný, že rozlišování těchto dvou fonemat se může dokonce omezit na příznaky kvalitativní. Tím je dána jistá možnost emfatického dloužení *ĭ*. Ponecháme-li mimo zřetel nejtypičtější případy takového dloužení (na př. prvou slabiku slova *tisíckráte* v tom případě, kde Chlumský pronáší toto *i* po 20 sekund) je střední trvání *i* ve výslovnosti Chlumského i Siblíka rovno 9 sekundám. Za takových podmínek ī : ĭ = 2,2 podle Chlumského, 1,7 podle Siblíka. Vidíme, že poměr délky ke krátkosti jako dvou k jedné není přec takovou vzácností ve spisovné výslovnosti. Při jistém normování takový poměr lehce může býti stabilisován ve verši.

XXXI. Percentuální poměr délek a krátkostí v češtině; kvantita dvojhlásek a zavřených slabik.

Nezřídka se argumentuje proti českému kvantitativnímu veršování malým procentem délek v češtině. „Slabik dlouhých (samohláskou svou, nikoli „posicí“) je v živé řeči české průměrně skoro sedmkrát méně než krátkých; tím jest ovšem jakýkoli přirozený rytmus znemožněn“ (Frinta 171.)[97]

Zastánci kvantitativního veršování zařazovali do třídy rytmicky dlouhých slabik kromě slabik s dlouhými samohláskami také slabiky s dvojhláskami a slabiky zavřené. Naopak protivníci kvantitativního veršování vícekráte se pokoušeli vyloučiti dvojhlásky a zavřené slabiky z kategorie dlouhých.

Frinta prohlašuje dvojhlásky za krátké, je-li krátká prvá část dvojhlásky. K takovým dvojhláskám zařazuje i české *ou* (str. 74, 152). Počítaje číslo délek a krátkostí ve fragmentu „Babičky“ Boženy

Němcové zařazuje Frinta druhou slabiku slova *kohoutek* a pod. mezi slabiky krátké (str. 171). Ve skutečnosti nepředpojatý sluch zařadí dvojhlásku *ou* nepochybně do kategorie samohlásek dlouhých; průměrná délka této dvojhlásky je ve výslovnosti Chlumského 31,5 sekund, ve výslovnosti Siblíkově 37,5 sekund. Tedy ve výslovnosti Siblíkově *ou* převyšuje délkou všechny ostatní samohlásky, ve výslovnosti Chlumského *ou* převyšuje *ē* a *ī*, ustupujíc pouze *ā*. Gebauer má pravdu, stavě dlouhou dvojhlásku *ou* proti krátkým dvojhláskám *ai*, *ei* a pod. a Frinta neprávem s ním polemisuje. Ve dvojhláskách s neslabikotvorným *i* je toto *i* rovno trváním souhláskám v shodném postavení, slabikotvorná samohláska pak může být etymologicky krátkou i etymologicky dlouhou (čaj, máj). Proto dvojhlásky typu *ai* jsou kvantitativně totožny se zavřenými slabikami s krátkými samohláskami, dvojhlásky pak typu *āi* zavřeným slabikám s dlouhými samohláskami. Co se týká dvojhlásky *ou*, patří k tomu typu dvojhlásek, kde, podle charakteristiky Sieversovy, kvantitativní poměry obou složek volně kolísají, ač Frinta má námitky proti možnosti podobných dvojhlásek. Ze zápisu Chlumského jde na jevo, že obě složky dvojhlásky *ou* jsou buď trváním totožny s příslušnými samohláskami mimo dvojhlásku, buď se obě víc či méně dlouží[98]) (zvláště při kvantitativní pause, ale prodloužení obou složek je možno i mimo ni), nebo je prodloužena jedna z nich, druhá pak zachovává normální délku krátké samohlásky, nebo se dokonce kvantitativně o něco redukuje (tak na př. ve slově *živou* trvá *o* ve výslovnosti Chlumského 5 sekund, *u* 19 sek.). Mimo pausu padá kvantitativní převaha ve výslovnosti Chlumského na první část dvojhlásky v pěti případech, na druhou ve dvou případech; ve výslovnosti Siblíkově na prvou část ve dvou případech, na druhou ve třech. Před pře-

stávkou je první část dvojhlásky ve výslovnosti Siblíkově delší než druhá ve dvou případech, druhá delší v jednom případě. V zápisu výslovnosti Chlumského vyskytá se *ou* jen jedenkrát před pausou, při čemž druhá část je delší než prvá. Frinta vyslovuje pochybnost o existenci variant s kvantitativní převahou druhého komponentu: podle jeho mínění takovému pojetí se protiví náš sluchový dojem (ČMF. 1915, str. 23). Ale akustický dojem slabikotvornosti či neslabikotvornosti dvou sousedních hlásek není podmíněn jejich poměrným trváním, ale jejich poměrnou sonorností. Proto, ať je kvantitativní poměr složek dvojhlásek *ou*, *uo* jakýkoli, slabikotvornou hláskou pro nás zůstane vždy *o*. Častá délka *u* v české dvojhlásce *ou* je nápadna Rusovi, a právě proto se snaží uchovati toto *u* ve svém podání české dvojhlásky. Obyčejně, poněvadž je mu cizí, ji přetváří. Interpretuje *ou* buď jako dvojhlásku *au*, jenž se v ruštině sporadicky vyskytá (*vau-vau*, *Jauza* a pod.), buď jako dvouslabičnou skupinu *au*, na níž ruština ráda dvojhlásku rozkládá (sr. Broch § 210), nebo prostě jako *u*. Proto Rus, osvojující si česká slova sluchem, říká obyčejně na počátku *haus-ka* (dvě slabiky) neb *ha-us-ka* (tři slabiky) neb *huska*.

Proti učení časoměrníků o posiční délce Král namítá: „I sebe nesnadnější skupina hlásková v češtině vysloví se rychle a nemusí způsobiti, aby trvání slabiky značněji se prodloužilo.“

Podle Králových měření, nevzrůstá trvání slabiky nutně se vzrůstem počtu souhlásek. Souhlásky, zavírající slabiku, pronášejí se na újmu trvání předchozích samohlásek (OPČ 199, LF 1893, 276). Králova měření, jimiž dochází k tomuto vývodu, jsou málo průkazná. Král měřil osamocené slabiky (*a*, *ak*, *akst* a p.). Dělal mezi nimi přestávky a proto na základě těchto měření lze uzavírati o poměrném

trvání otevřených a zavřených slabik pouze v absolutním konci slova. Král však zevšeobecňuje tyto vývody, používaje jich pro každé postavení. Je úplně přirozeno, že před přestávkou se nejvíc protahuje hláska, která přestávku bezprostředně předchází. Proto v otevřené slabice absolutního konce slova se protahuje koncová samohláska silněji, než samohláska zavřené slabiky absolutního konce slova. V tomto případě se nejvíc protáhne koncová souhláska. Tak na př. obrátíme-li se k zápisu výslovnosti Chlumského, uvidíme, že na př. *e* v otevřené slabice před přestávkou je dvakrát delší, než *e* v zavřené slabice v témž postavení (koncové *e* slova *přece* trvá 28 sek., slova *fantazije* 29¾ sek., ale v slově *pohledem* poslední *e* je rovno 14¼ sek., konečné *m* 24½ sek.). Ve výslovnosti Siblíkově koncové *u* slovného celku *na horu* = 22¼ sek., ale v slově *pruch* (pruh) *u* = 17 sek., *ch* = 33¾ sek. Chlumský pronáší totéž slovo s *u* rovným 15 sek. a *ch* trvajícím 33⅓ sek., ale koncové *u* slovného celku *na horu* z neznámého důvodu neprotahuje a hned za tímto *u* je nepoměrně dlouhá přestávka (165½ sek.). Jiné stejně dlouhé přestávky v zapsaném úryvku není. Co se týče zavřených slabik mimo pausu, můžeme stanoviti na základě materiálu Chlumského tyto průměrné veličiny:

	a	*o*	*e*	*i*[99]
Chlumský	15	14¼	15	12
Siblík	13¼	12½	13½	11¼

		Chlumský	Siblík
a v zavřené slabice :	*a* v otevřené slabice	1,1	1,1
o v zavřené slabice :	*o* v otevřené slabice	1,2	1,1
e v zavřené slabice :	*e* v otevřené slabice	1,2	1,2
i v zavřené slabice :	*i* v otevřené slabice	1(1,3)	1(1,3) [100]

Z tabulky plyne, že krátké samohlásky v zavřených slabikách nejenom se nezkracují u porovnání s týmiž samohláskami ve slabikách otevřených, ale ještě se poněkud prodlužují. Tvrzení, že slabika zavřená nepřevyšuje trváním slabiku otevřenou s analogickou samohláskou, je mylné. Tak na příklad průměrné trvání skupiny *a*+téžeslabičná souhláska je ve výslovnosti Chlumského rovno $25^{3}/_{4}$ sekundy, ve výslovnosti Siblíkově 26 sek., převyšuje tedy téměř dvakrát trvání *a* ve slabice otevřené.

O tom, že česká posiční délka je těsněji spjata s kategorií etymologických délek, než s kategorií krátkostí, svědčí za prvé ten fakt, že při posiční délce prvé slabiky jen v řídkých případech přechází expiratorní vlna hlavního přízvuku přes hranici slabiky, za druhé posiční délka druhé slabiky trojslabičných slov ještě víc než délka etymologická přeje posunutí vrcholu expiratorní vlny hlavního přízvuku na tuto slabiku, za třetí posiční délka, podobně jako délka etymologická, přitahuje k sobě ve slovech mnohoslabičných vedlejší přízvuk.[101])

Vezmeme-li v úvahu nejen slabiky s dlouhými samohláskami, ale i dvojhlásku *ou* a posiční délky, uvidíme, že počet dlouhých slabik v úryvku z „Babičky“, probraném Frintou, netvoří $^{1}/_{8}$ počtu všech slabik, nýbrž 36%, t. j. počet dlouhých slabik pro kvantitativní veršování zcela postačuje.

Vůbec může býti poměrně malý počet délek v jazyce stěží dost pádným důvodem proti kvantitativnímu veršování. Metrické schema bere malé procento délek v úvahu a přizpůsobuje se tomu,[102]) s druhé pak strany se básnický slovník přizpůsobuje metrickým potřebám. Tak je na př. dovedně požadavkům kvantitativního veršování přizpůsoben básnický slovník Peršanů, jejichž jazyk oplývá krátkými slabikami, anebo slovník řeckého hexametru.[103])

XXXII. Rytmický slovník.

Proti českému kvantitativnímu veršování možno snad namítnout, že metrické požadavky kvantitativního verše by vedly k umělému lexikálnímu výběru. Avšak je těžko představiti si větší násilí na básnickém slovníku, typičtější rytmický slovník (totiž soubor slov, podmíněný převážně rytmickými požadavky), než je slovník českého „přízvučného" verše. Porovnáme na př. 500 prvních slovných celků Macharovy „Magdaleny" (1893), napsané čtyrstopým trochejem (ojedinělé verše s mužskou koncovkou vynecháme) a jeho prosu — 500 prvých slovných celků povídky „Benedek" (viz „Macharovu čítánku"). Určuje místo přízvuku v každém slovném celku, držím se kladení přízvuků, jak je kanonisováno českými gramatikami, a čtu verše jako prosu.

Místo přízvuku	Počet slabik slovného celku	Magdalena	Benedek	Rozdíl slovníku čtyrstopých trochejů Macharových od jeho prosy
1. slab.	1	3.8 %	6.2 %	— 2,4 %
„ „	2	68.8 %	37.4 %	+ 31,4 %
„ „	3	3.8 %	31. %	—27,2 %
„ „	4	19.8 %	9. %	+ 10,8 %
„ „	5	—	2.6 %	— 2,6 %
„ „	6	—	1. %	— 1 %
2. slab.	2	0.4 %	1.4 %	— 1 %
„ „	3	2. %	4. %	— 2 %
„ „	4	—	4.6 %	— 4,6 %
„ „	5	1. %	1. %	—
„ „	6	—	0.2 %	— 0,2 %
3. slab.	4	0.4 %	0.6 %	— 0,2 %
„ „	6	—	0.2 %	— 0,2 %

Slovník soudobého českého čtyrstopého trocheje charakterisují tyto zvláštnosti: trochej se co možno

vyhýbá slovným celkům, začínajícím jednoslabičnou předklonkou. Soubor slovných celků s přízvukem na prvé slabice je v českém trocheji mnohem jednotvárnější než v prose. 1) Slovné celky o více než čtyřech slabikách se co možná opomíjejí. Nežádoucnosti takových slovných celků pro český trochej a vůbec pro „přízvučný“ verš všiml si už Král (ČP. 241, 243). 2.) Procento trojslabičných slovných celků je proti prose o mnoho sníženo. Jinak řečeno, soudobý čtyrstopý trochej se skládá téměř výlučně z dvouslabičných a čtyřslabičných slovných celku s přízvukem na prvé slabice, při čemž v úhrnu slovných celků tvoří celky dvouslabičné absolutní většinu.[104]) Soubor slov českého verše se liší od prosaického souboru slov v menším stupni, než soubor slovných celků, ježto slovo samo o sobě pro verš nepřijatelné může býti podáno ve skupině s předklonkou nebo naopak s příklonkou a pod., ale přec i souborem slov se český „přízvučný“ verš, na př. soudobý čtyřstopý trochej, zřetelně liší od prosy. Odloučíme-li dvouslabičná, trojslabičná a čtyřslabičná slova probraných úryvků Benedeka a Magdaleny od příklonek, předklonek a přízvučných předložek, objeví se, že v prvém je 226 dvouslabičných, 151 trojslabičných a 43 čtyřslabičných slov, v druhém pak dvouslabičných slov 311 (t. j. o 37% víc), trojslabičných slov 56 (t. j. o 63% méně) a čtyřslabičných 55 (t. j. o 28% víc).

XXXIII. Otázka přízvučného a kvantitativního rytmu jazykového.

Aby se vědecky zdůvodnila zásadní nemožnost českého kvantitativního veršování, bývá v poslední době uváděn ještě jeden důvod: „Čeština jest opravdu řeč rytmická par excellence, zvláště oproti francouzštině, ale i oproti ruštině a mnohem více

než němčina i polština... Oproti poměrům přízvukovým (daktylo-trochejskému přízvučnému rytmu) není v češtině stopy po nějakém stálém rytmu kvantitativním. Samohlásky dlouhé a krátké nestřídají se v řeči pravidelně, nýbrž náhodně, jaká kde je kvantita etymologicky oprávněna. V tom je hlavní obtíž a nepřirozenost naší časoměrné prosodie (opuštěné proto definitivně)" (Frinta 148,152). Za prvé není přesné tvrzení, že česká řeč je rytmičtější než francouzská, která, jak známo, je charakterisována tendencí k důsledné alternaci. „Silné a slabé slabiky, praví Passy, se důsledně střídají, s větší nebo menší pravidelností" (Sons francais, 45). — S druhé strany, u Slováků s tohoto hlediska hlavní obtíž kvantitativního veršování odpadá, neboť v spisovné slovenštině působí zákon kvantitativní disimilace, podmíněný týmž rytmickým principem, jejž stanoví Jespersen vzhledem k dynamickému akcentu: odstraňuje se bezprostřední sousedství dvou akcentů. Sr. slov. stolársky—slovenský, dunajský a pod.[105]) Konečně je naprosto nepřesné, že střídání toho či onoho akcentu v jazyce podle zásady pravidelné alternace je nutným předpokladem, bez něhož tento akcent nemůže býti použit za základ veršování. Čínský fonologický hudební přízvuk se také „náhodně" střídá, podle toho, „jaká kde je intonace etymologicky oprávněna", zatím co dynamický akcent pravidelně alternuje.[106]) Rovněž tak je etymologicky podmíněn a nezná alternace řecký časový a ruský dynamický akcent. Ale to nepřekáží čínskému hudebnímu, řeckému časovému a ruskému dynamickému akcentu, aby nebyl každý ve svém příslušném veršování fonologickou basí rytmu.

Hlava třetí.

V čem tkví příčiny vítězství přízvučného veršování?

XXXIV. Bezpředmětnost argumentace přízvučníků.

Člení-li se systematicky na úseky dvou- neb trojslabičné jazyk, jemuž takové členění je cizí, je to nesporně veliké násilí, ale zdůraznili jsme, že vně násilí není poesie a proto důvody současného ruského básníka Innokentija Oksenova proti násilím ruského „sylabo-tonického" verše, rovněž tak jako důvody Tredjakovského proti násilím, páchaným na básnickém jazyce veršem sylabickým, jsou zcela odůvodněny jako protokol násilí, ale jako obžalovací spis mají cenu jen relativní. Jsou to deklarace jednotlivých nově vznikajících básnických škol, odmítajících násilí školy předchozí a zaměňujících je násilím jiného druhu, násilím svým. Dnes prožívá ruský verš proces reformování neméně radikálního, než v prvé půli XVIII. stol. Nový ruský verš účtuje definitivně se sylabismem, sbližuje se s lidovým mluvním („skazovým") veršem, vyskytujícím se v rýmovaných povídačkách, jarmarečních říkáních, v řečech tlampačů a pod. Následkem zrušení isosylabismu segmentů mizí rytmická setrvačnost, předpisující, aby po daném počtu slabik určitá

slabika byla vytčena přízvukem, mizí, jinak řečeno, dualismus nařízené a faktické řady přízvuků. Tím mimořádně stoupá samostatná cena každého slovného přízvuku, každé slovo se samostatným přízvukem tvoří rytmickou jednotku.

Ale s druhé strany „mluvní" verš nese s sebou násilí na větném akcentu — zná jen dva stupně — nezávislý přízvuk a enklisi. Verš Majakovského, jenž následkem svých rytmických zvláštností nezná téměř těsných slovných skupin, spojených silným přízvukem, recituje se tak, jakoby všechna slova ve verši byla poprvé spolu spojena. Básnické hnutí, směřující proti jedněm prosodickým násilím, nevyhnutelně vede k jiným prosodickým násilím. Normované střídání krátkých a dlouhých slabik v českém kvantitativním verši, podobně jako normované střídání přízvučných a nepřízvučných slabik v ruském „sylabo-tonickém" verši, je jazyku vnuceno, ale vyhnout se takovému násilí je možno jenom sáhnutím k násilí jiného druhu. Jsme pravidelně ochotni považovat za násilí jenom ta násilí, jež nevešla v naši tradici. Nepozorujeme prvků násilí ve vlastním násilí a jsme ochotni vidět v tom, čemu nejsme zvyklí, násilí i tam, kde není. Sedláci jedné vesnice pokládají odchylky mluvy sousední vesnice za kažení, znešvařování jazyka, nechovají-li z jakéhosi důvodu k mluvčím tohoto dialektu jistou pietu. Časoměrníci a přízvučníci obviňovali se navzájem ze znásilňování rodného jazyka a často se navzájem usvědčovali ze skutečných násilí, ale současně nezpozorovali, že sám fakt násilí je pro oba směry nevyhnutelný. Přívrženci určité básnické školy jeví se přirozeným to, co se, abychom tak řekli, nalézá v jeho estetickém rekvisitáři. Tradiční konvenčnost pokládá se za přirozenou. Skvělý filolog Jungmann chápal velmi dobře, že otázka obtížnosti toho či onoho systému veršování vyúsťuje v otázku „pou-

hého zvyku". Vítězství „přízvučného" veršování nad kvantitativním u Čechů lze vysvětliti spíše vtíravější tradicí prvého, než jeho větší přirozeností.

Zdánlivě imposantní argumentace proti kvantitativnímu principu jako základu českého veršování při bližším zkoumání neobstojí. Na jedině přesný argument, uváděný přízvučníky: „kvantitativní veršování nepřihlíží ku přízvuku",[107]) odpovídá časoměrník: přízvučné veršování nepřihlíží ke kvantitě. Tento důvod je ještě pádnější, neboť, za prvé „přízvučné" veršování ignoruje kvantitu dvakrát: neužívá protikladu délky a krátkosti k charakteristice silné doby a nepočítá s českou kvantitou jako měrou trvání, ať už jakýchkoli rytmických úseku. Za druhé, násilí na českém přízvuku je menší „přečin" než násilí na kvantitě, ježto tato je prvkem fonologickým.

Máme řadu historických příkladu kvantitativních veršování, ignorujících mimogramatický přízvuk. V latině jako v češtině jsou fonologické kvantitativní poměry a mimogramatický (ustálený) dynamický přízvuk. Spor jazykozpytcu o tom, zda historický latinský přízvuk byl převahou dynamický nebo převahou hudební, má pro prosodii podružný význam. Vždyť na příklad i když bývá kladen srbský přízvuk oproti ruskému, jako hudební oproti dynamickému, nečiní se tak s hlediska fysiologie zvuků řeči nebo akustiky, ale s hlediska neshody dvou fonologických systémů. Byť i byl latinský přízvuk objektivně charakterisován ne tak silou jako výškou, nechť i latinský přízvuk, jak ujišťují latinští gramatici, se hudebně obměňoval, byly to každou měrou variace vnějšně podmíněné, nikoliv významotvorné.[108]) Buď si objektivní poměr mezi hudebností a silou latinského přízvuku jakýkoli, ignorování dynamického přízvuku ve verši latinském a řeckém je jevem jednoho řádu, neboť ani v tom, ani v onom

jazyce není dynamický přízvuk prvkem fonologickým. Rytmus zpěvného verše prohřešuje se právě tak lehce proti mimogramatickému dynamickému přízvuku, jako melodie zpěvného verše se lehce prohřešuje proti mimogramatické slovné intonaci. Proto, i kdyby měli pravdu filologové, domnívající se, že ignorování přízvuku vedlo při skandování latinského verše k jeho faktickému posunutí, tu tento fakt, nechávaje fonologický systém nedotčen, znásilňuje jazyk měrou neporovnatelně menší, než podobný posun v němčině a tím více v ruštině.

V arabském klasickém veršování shoduje se přízvuk co do místa s rytmickým iktem jen částečně, pouze v určitých částkách verše (podobně jako v latinských dramatech). Pokud se neshoduje, je tu posunutí přízvuku. Tak na př. druhá polovina trimetru je velmi citlivá k posunům přízvuku, prvá necitlivá.[109]) V poesii perské přihlíží rytmický ikt k slovnému přízvuku ještě méně.

Ale fakt zůstává faktem. Nechť si je argumentace přízvučníků sebe slabší, kvantitativní veršování se ukázalo na české půdě experimentem málo životným a vžila se pouze poesie „přízvučná". Otázka Kollárova:

> „Kdo pak, myslím sobě, odolá —
> přízvučníci čili časoměrci?"

je zodpověděna.

XXXV. Pokus stanoviti vztah mezi veršováním a fonologickým systémem.

Vzniká nová otázka: co je koncem konců pravou příčinou porážky kvantitativního principu v českém básnictví? Srovnejme českou prosodii s prosodiemi těch jazyků, jež jako čeština mají ustálený přízvuk,

ale oproti vývoji českému pěstují veršování kvantitativní. V klasické latině a klasické arabštině přízvuk byl právě tak vnějšně podmíněn, jak je vnějšně podmíněn v češtině nebo na př. v maďarštině, která svou prosodií je s češtinou velmi shodna; ale mezi přízvukem latinským a arabským na jedné straně a českým i maďarským na druhé straně je podstatný rozdíl. Co v češtině a maďarštině je přízvuk podmíněn výlučně začátkem slova, v latině a arabštině závisí v prvé řadě na poměrech kvantitativních. Latinský přízvuk padá na dlouhou předposlední slabiku slova; je-li krátká, padá přízvuk na třetí slabiku od konce. V klasické arabštině padá přízvuk na první dlouhou slabiku slova; skládá-li se slovo ze samých krátkých, na prvou slabiku slova vůbec.[110]) V češtině a maďarštině je přízvuk spjat s mezislovným předělem a mezislovný předěl je fonologickou basí českého veršového rytmu. V latině a arabštině tíhne k délce a ta se stává fonologickou basí rytmu: poesie stylisuje, dovádí do konce tendenci praktického jazyka, t. j. gravitaci přízvuku k délkám. Kromě toho, na kolik latinský a arabský přízvuk není vázán na mezislovný předěl, připouští rozmanitější fraseování, než český a proto veršování s mezislovným předělem jako fonologickou basí rytmu je těmto jazykům cizí, neboť při takovém veršování neposkytuje ani latinská ani arabská prosodie prostředků k charakteristice silné doby. Co se týká veršování českého a maďarského s mezislovným předělem jako fonologickou basí rytmu, je tu dynamický přízvuk průvodním mimogramatickým prvkem a slouží k tomu, aby vyznačoval silnou dobu. Nedostatek mimogramatického prvku, provázejícího *stále* rytmický chod, pro charakteristiku silné doby neznemožňuje sám o sobě vývoj veršování s mezislovným předělem jako fonologickou basí. Tak na příklad polský přízvuk připouští volné fraseování,

a nicméně základem polského veršování je mezislovný předěl. Ale polskému fonologickému systému nedostává se prvků, které by byly proti sobě kladeny jako dva rozličné stupně psychické energie. Proto „temps marqués“ nemohou býti fonologicky zdůvodněny a mezislovný předěl je jedině myslitelnou basí polského rytmu.

V latině pak a arabštině, kde je dán kvantitavními poměry fonologický prvek vhodný k charakteristice silné doby, stávají se právě tyto poměry basí rytmu. Lze tedy vytýčiti jako pracovní hypothesu tento zákon, který by vysvětloval nejen zásadní rozdíl mezi latinským a českým veršováním, ale snad i „tonisaci“ ruského sylabického verše: *Je-li ve fonologickém systému prvek způsobilý ku charakteristice silné doby a žádný mimogramatický prvek způsobilý k téže funkci neprovází mezislovný předěl, tu ukáže se života schopným pouze takové veršování, jehož basí je zmíněný fonologický prvek.*

Zastavili jsme se u nemožnosti latinského a arabského caesurového, lze-li se tak vyjádřit, veršování;[111]) co se týká „přízvučného“ veršování, jest přirozeně pro ony jazyky nepřijatelné, neboť by postrádalo jakékoli fonologické base.

Zbývá však otázka, jak objasniti fakt, že basí českého veršování je mezislovný předěl, ale basí perského kvantita přes to, že jak v češtině tak v perštině přízvuk je stejně, ve zdrcující většině případů, spjat s hranicemi slovných celků.[112]) Lze ovšem nadhoditi domněnku, že příčina zásadní různosti obou veršování tkví v různosti místa přízvuku. Perský přízvuk padá na poslední slabiku slova a koncový přízvuk se vyznačuje krajní slabostí dokonce i ve srovnání s přízvukem počátečným, který většinou také nevyniká silou. Lze připustit, že koncový přízvuk je příliš sláb, než aby hrál tu roli, již hraje v českém veršování přízvuk počáteční. Ale to vše

jsou prozatím pouze dohady. Máme k disposici jen nemnoho příkladů kvantitativního veršování jazyků s ustáleným přízvukem. Pro správnou indukci je to materiál příliš kusý.

XXXVI. Cizojazyčné vlivy na veršování.

Nesmíme též zapomínat: od poesie divochu až po české kladské písně, přivlastnivší si německé aspirované kh[113]) a po pofrancouzštělé znění veršů Igoria Severianina je básnický jazyk, ještě ve větším stupni, než jazyk emocionální, náchylný přijímat cizojazyčné prvky. Barbarismus je nejběžnějším druhem básnické glosy. Tato náchylnost vede mezi jiným k jisté internacionalisaci některých rytmických a recitačních návyků. Čeští časoměrníci byli odchováni klasicismem, přízvučníci v stejném stupni německou poesií a autoři „Počátků" nebyli zcela v neprávu, poukazujíce na jejich „zněmčilost". Ale na středověkých latinských a na německých vzorech, kde rytmus je založen na dynamickém přízvuku, učili se čeští básníci po staletí, překládali tyto vzory, napodobovali je a konečně zpěvu a deklamaci se Češi odedávna učívali u Němců. Peršané za prosodických předpokladů, blízkých českým, přejali své kvantitativní veršování u Arabů. Latinská klasická poesie byla nepochybně pod silným vlivem hellenským.

Patrně mohou cizí vlivy býti nejenom nárazem rozhodným pro volbu té či oné z variant veršování, odpovídajících požadavkům prosodie daného jazyka, jsou s to nejenom sankcionovat násilí nad nějakým mimogramatickým prvkem jazykovým, ale pod intensivním cizím vlivem může dokonce být znásilněn i fonologický systém. Sem patří posunutí přízvuku v německém alternujícím verši, jenž vznikl pod francouzským vlivem (sr. Saran DV a RF).

Myslím, že systém veršování nemůže nikdy býti celkově vyvozen z daného jazyka. Je-li systém veršování neznámým X a jsou-li dány jen prosodické prvky jazyka, obdržíme neurčitou rovnici, t. j. možnost několika hodnot pro X. Abych se vyhnul nedorozumění, zdůrazňuji: Bylo by ovšem omylem představovati si vztah mezi jazykem a veršováním jako libovolný. Řada myslitelných řešení rovnice je samozřejmě omezena (forma znásilňuje materiál, ale jsou meze, za nimiž je násilí nesnesitelné). S druhé strany je důležito uvážiti, že jde právě o řadu a nikoli vždy nutně o jedno řešení. Z této řady možných řešení ty hodnoty jsou menším, ony větším násilím na jazyce. Historickou volbu toho či onoho řešení z řady možných, podmiňují zhusta fakta, jež jsou mimo hranice fonetiky příslušného jazyka a to tradice estetická, jež je po ruce, poměr daného básnického směru k této tradici a vlivy kulturní.

Poznámky.

[1]) „Issledovanija po russkomu jazyku", II. seš. 6, vydání II. odděl. Rus. ak. nauk.

[2]) O starobulharském verši jedná práce Sobolevského ve Sborníku II. odděl. Ruské ak. nauk, sv. 88, „Zametka o drevne-bolgarskom stichosloženii" R. Jakobsona v „Izvestijach" II. odděl. Ak. nauk XXIV_2 a málo přesvědčivá stať Abichta „Haben die alten slavischen Uebersetzer der griechischen Kirchenlieder die Silbenzahl der griechischen Liederversen festgehalten" (Archiv für slav. Phil. XXXVI., 414-429).

[3]) Na př. Havlík LF 1887, 240 a násl., 1889, 443 a násl., Pastrnek, AfslPh. X 582 a násl., Gebauer I § 227_5.

[4]) Sr. na př. Havlík LF 1889, 109 a násl., 436 a násl., Gebauer I, §§ 136_{11}, $143_{2,3}$, 231_6, 235, 350_{1a}, 480, 481, 482, Frinta „Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky v ve slovanštině" Praha 1916, 69—70.

[5]) Truhlář: „O přízvuku vůbec, zvláště o českém" (ČČM. 1872).

[6]) Máme", praví Viktor Dyk, „řadu zajímavých a pozoruhodných jednotlivců, ale není souvislé tradice. Kde je duchovní syn Máchův? Kde krev krve a duch ducha Vrchlického? Kdo pokračoval tam, kde zmizely stopy Zeyerovy? Kde je bratr, který přijal víno silných v číši, Otakarem Březinou podané? . . . Byl v české literatuře skutečně objeven literární jakýs rodokmen: Čelakovský - Neruda - Machar. Nesnese, tuším, ani velmi povrchní kritiky. Lze-li užít toho výrazu, setkáváme se v literatuře naší s tragickou duchovní bezdětností." (Lumír, 1922, str. 45.) Tímto pozoruhodným problémem budu se zabývat ve zvláštním článku.

[7]) Chalupný v monografii „Jungmann" (Praha 1909, 55) plným právem důrazně odmítá tuto klasifikaci a nazývá ji zbytečnou a nesmyslnou.

[8]) Král, vraceje se po dvaceti letech k otázkám českého veršování (Naše řeč 1917), je nucen konstatovati, že se čeští

básníci nechtí (kursiva Královà) vzdáti svých prosodických a gramatických chyb, myslíce, že „křišťálová“, naprosto korektní, přesně podle školní prosodie strouhaná forma činí verše často studené (viz OPČ 687). Král připomíná, že napsal přes 18.000 veršů, které skládal bez přízvukových chyb, ale tyto verše, jak sam doznává, non leguntur (ibid. 678).

[9]) Většinu psychologických termínů a pojmů přejímám z knihy Vittoria Benussiho: „Psychologie der Zeitauffassung“ (Heidelberg 1913). Na význam této knihy pro jazykozpytce upozornil Van Ginneken (Indogermanisches Jahrbuch).

[10]) Verrier charakterisuje objektivní „násilí“ tohoto typu takto: Poesie reguluje rytmus hovorového jazyka, přibližuje jej k absolutnímu isochronismu, zjednodušuje kvantitativní poměry mezi slabikami, zpomaluje tempo, aby přidala na síle rytmickým efektům, a dlouží slabiky nebo spíše samohlásky, aby lépe projevila jejich timbre, zjednodušuje a upravuje intonaci (I § 141). Několik zajímavých pozorování o objektivním rozdílu co do kvantity, intonace a síly mezi francouzskou veršovou řečí a týmiž souslovími pronesenými „comme de la prose“ najdeme v Grammontově syrovým materiálem bohaté knize, „Le vers francais“ (2. vyd. Paříž 1913, 100—102). Tato pozorování velmi dobře odhalují neudržitelnost Králových ujišťování, že verš má býti pronášen úplně stejně jako prosa (sr. na př. OPČ. 391).

[11]) Typický příklad tohoto druhu prosodie jsem zevrubně rozebral ve stati „Briusovskaja stichologija i nauka o stiche“ (Naučnyje Izvestija, Moskva 1920, čís. 2).

[12]) Sr. Benussi kap. I (Die einfachsten Beziehungen zwischen subjektiver und objektiver Zeit).

[13]) Konkrétní příklady ilustrující neshody mezi subjektivním a objektivním časem, viz na př. u Verriera II, § 58.

[14]) Sr. na př. OPČ. 182, 188, 191, 240, 334.

[15]) Fonologickým systémem míním totéž, co moderní francouzští jazykozpytci, t. j. une collection d' idées de sons (viz na př. Sechehaye, Programme et Méthodes de la Linguistique théorique, Paříž 1908, 151). Fonologický systém toť souhrn všech těch zvukových představ, které jsou schopny v daném jazykovém systému se associovati s rozlišováním významů. Fonologie je učením o výkonech mluvidelních s hlediska jejich úloh.

[16]) Passy- „Exposé des principes de l' Association phonétique internacionale“ 1908, 15; Jespersen, kap. 12.3; Broch § 220.

[17]) Slovným přízvukem (resp. kvantitou) míním přízvuk (resp. kvantitu) vyzdvihující jednu slabiku (nebo jedny slabiky) slova oproti jiným slabikám téhož slova.

[18]) Stanovený námi zákon o neslučitelnosti nezávislého dynamického přízvuku a nezávislé kvantity v systému fonologickém doplnil kn. N. S. Trubetzkoy zákonem o nepostrádatelnosti fonologické kvantity vedle fonologického přízvuku hudebního. Oba tyto zákony vyzkoušel také na mimoindoevropském materiálu, hlavně na východo-asijském, a pomocí vídeňského afrikanisty doc. Czermaka na africkém, při čemž neshledal ani jedné výjimky (viz Zeitschrift für slav. Philol. I, 303).

[19]) Tak zvaná ztráta hudebního akcentu neznamená ve skutečnosti ztrátu výšky jako jednoho z faktorů přízvuku, ale pouze ztrátu hudebních rozdílů významotvorných. Pokud praslovanský fonologický systém rozeznával: 1) slabiky s intonací jednoho typu, 2) slabiky s intonací jiného typu, 3) slabiky nižšího tónu — potud v přízvuku, s hlediska fysiologie zvuků řeči hudebně-expiratorním, byla právě hudebnost prvkem fonologickým (resp. fonologickým příznakem při rozlišování akcentovaných a neakcentovaných). Dynamický akcent byl podmíněn vnějšně, shoduje se co do místa s fonologickým akcentem hudebním, podobně jako v bulharštině a ruštině je vnějšně podmíněn akcent časový, shoduje se co do místa s fonologickým akcentem dynamickým. Protože pak, jak praslovanský dynamický akcent, tak ruský a bulharský časový akcent jsou prvky mimogramatickými, obě výše uvedené shody nemají závazného charakteru, t. j. tyto mimogramatické prvky mohou býti posunuty (za účelem expresivnosti a pod.). O praslovanském jazyce to sice můžeme tvrdit pouze hypotheticky, ale skandování starořeckého verše je dobrou ilustrací emancipace mimogramatického dynamického přízvuku od fonologického hudebního.

V srbštině slabika, následující za t. zv. vzestupným přízvukem, může převýšiti přízvučnou slabiku sice silou, ne však výškou (sr. Broch § 245, 251). Patrně touto možností je podmíněn zákon srbského veršování, konstatovaný Koršem: „Rytmický přízvuk může padat nejenom na slabiky hovorově přízvučné, ale i na slabiky, jež jsou v bezprostředním sousedstvu vzestupného přízvuku, který pak v takových případech ztrácí svůj rytmický význam (str. 341).

Při ztrátě významotvorných hudebních rozdílů mezi prvými dvěma z tří nahoře uvedených řad uchází se dynamický přízvuk o úlohu fonologického prvku, rovnoprávně s akcentem

hudebním, při čemž data srovnávací akcentologie svědčí, že v takových případech všude tuto úlohu přejímá akcent dynamický, hudební pak akcent ztrácí fonologický ráz snad proto, aby rozšířil rejstřík prostředků syntaktické intonace.

[20]) Ve slovinštině jsou sice ještě zbytky významotvorných hudebních rozdílů, ale hudební slovný akcent, jako fonologický prvek, nepochybně odumírá. Sr. Broch 252, 256.

[21]) Sr. Košutić „Gramatika ruskog jezika" — Akcenat.

[22]) Ve všech probraných příkladech jsou bezpřízvučné samohlásky kratší než přízvučné. Ruské přízvučné samohlásky jsou podle výpočtu Ščerbova jeden a půlkráte delší bezpřízvučných. „V rychlém tempu řeči, jaký celkem převládá ve východním nářečí (bulharštiny), existuje zřetelný kvantitativní rozdíl mezi přízvučnými a bezpřízvučnými samohláskami; tento rozdíl je podmíněn rychlejším vyslovováním bezpřízvučných slabik." (Ščepkin, Učebnik bolgarskogo jazyka. M. 1909.) Kvantitativní redukce slovinských bezpřízvučných samohlásek je silnější než redukce krátkých přízvučných.

[23]) Příklady beru z Geb.-Ertl § 553.

[24]) Vchází-li slovný přízvuk ve fonologický systém jazykový, máme před sebou, podle konvenční terminologie F. Boppa, „volné" nebo „gramatické" akcentování; je-li fonologickým prvkem jenom přízvuk souslovný, mluví Bopp o „rytmickém" akcentování; rozlišuje-li přízvuk nad to významy složenin, nazývá takové akcentování „logickým". (Vergleichendes Akcentuationssystem nebst einer gedrängten Darstellung der grammatischen Uebereinstimmung des Sanskrit und Griedischen. Berl. 1854, str. V.) Polský lingvista Lehr užívá obdobně termínů; volný, stálý a pohyblivý přízvuk. Existují jazyky, v nichž je ustálen nejen přízvuk slovný, ale i přízvuk souslovný. Tak je tomu na př. ve francouzštině (sr. na př. K. Vossler, „Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung", Heidelberg 1921, str. 109). Proto s hlediska fonologického má pravdu Francouz tvrdě: nous n'accentuons pas.

[25]) Otázky vývoje od praslovanského systému přízvukování k dnešnímu českému ustálenému přízvuku dotýkám se zevrubněji v recensi knihy Trávníčkovy „O českém přízvuku" (Slavia IV).

[26]) Sr. O. Cruzius, „Die delphischen Hymnen. Untersuchungen über Texte und Melodien". (Philologus, LIII., Ergänzungsheft, 1894, 113), Reinach (Bulletin de correspondance Héllénique 1895, str. 383 násl., Revue critique d' histoire de litérature, 19. listopadu 1894.)

[27]) „On pourrait dire, que les langues où l'immotivité atteint son maximum sont plus lexicologiques, et celles ou elle s'abaisse au minimum, plus grammaticales. Le type de l'ultra-lexicologique est le chinois, tandis que l'indo-européen et le sanscrit sont des spécimens de l'ultra-grammatical." (F. de Saussure, Cours de linguistique générale, 1922, 183).

[28]) Sr. také srbský epický verš. (Viz na př. Wollner, „Untersuchungen über den Versbau des südslawischen Volksliedes". AfslPh. 1886).

[29]) Rousselot (Principes de phonétique expérimentale. Paříž, 1901—1908, 972—974) shledal rozdíly ve výslovnosti hláskových řad: comte Roland — contrôlant, donne à Pierre — donna Pierre, a E. A. Meyer (Englische Lautdauer, str. 33) mezi a name — an aim (Mathesius, op. c. 10).

[30]) Sr. na př. OPČ. 455, 500, 515, 676—677.

[31]) „Kdo poslouchá řeč, jíž nezná, neslyší slova, nýbrž jen hlásky a slabiky." (OPČ. 455.) Je zajímavo, že Král sám se vysmívá analogickému odvolání „Počátků" k „cizozemcům, nemajících známosti jazyka našeho" při otázce o libozvučnosti českého „přízvučného" a kvantitativního verše (OPČ 185).

[32]) Příklady beru ze stati G. Lote-ho „La césure dans l'Alexandrin français" (Revue de phonétique 1913). Sr. u polských básníků:

Nawprost, aż po | Dniestr, Podole . . .
Jednak lat i | łez nie szkoda . . .

(Wóycicki, 26 — příklady vzaty z Polovy „Pieśń o ziemi").

[33]) Třeba zaznamenati, že částečná záměna vlastní fonologické soustavy soustavou jinojazyčnou (nebo jinonářeční) uskutečňuje se snáze než prostá deformace fonologického systému. Tak na př. snaha po aristokratisaci jazyka nebo dialektu může snadně vyvolati porušení fonologického systému ve prospěch fonologického systému jazyka nebo dialektu, uznaného za hodný nápodobení. Je možné částečné pojetí fonologického systému jiného jazyka nebo dialektu do řeči emocionální, a rovněž tak do řeči básnické (jak s komickým odůvodněním, tak i bez toho).

[34]) Programme et Méthodes de la Linguistique théorique, Paris 1908, chap. V.

[35]) Expresivní prodloužení krátkých samohlásek je pro Čecha možno jen jako anomalie, jak patologický posun v jazykovém povědomí. Na klinice profesora psychiatrie Karlovy university Heverocha nemocná paranoi vykřikla v extási: „Já

jsem nádšena!“ Profesor namítá, že se říká „nadšena“, ne „nádšena“. — „Ale když je někdo hodně nadšený, tak je nádšený“, odpověděla nemocná.

Českému posluchači ostře vadí prodlužování krátkých slabik znásilňující časoměrný rytmus řeči, jak to zaznamenává v divadelním referátu M. Rutte (Národní Listy 15. dubna 1923). Na př. „Mí úmřél ná rúkoou!“

[36]) ČMF. 1915, 21—22.

[37]) Dlouhé **e** se ve spisovném jazyce udržuje uměle (viz Frinta 62). O emfatickém zdloužení **i** viz str. 105.

[38]) „Chceme-li vyměřiti interval, oddělující dva postupné přízvuky, musíme vzíti za východisko přízvučnou slabiku, přesněji místo maximálního vzrůstu intensity, totiž samohlásku. Takovým způsobem se dělí fráse na rytmické segmenty, z nichž se každý začíná přízvukem“ (Verrier I § 89). Vzhledem k verši, a to nejen přízvučnému, modifikujeme tuto definici: rytmickým segmentem nazýváme interval, oddělující dvě postupné silné doby. Každý segment se začíná silnou dobou.

[39]) Je možno, že právě tato nepoddajnost českého verše mimogramatickému isochronismu spolupůsobila k vývoji českých tanečních písniček (resp. tanců) s proměnlivým taktem, zkoumaných Otakarem Zíchem v zajímavé studii těmto tancům věnované „České lidové tance s proměnlivým taktem“. „Tance tyto skutečně mění takt. To znamená, že neběží při nich o střídání triol resp. duol průběhem taktů, jež by vesměs měly stejné trvání celkové . . . Duoly se v české lidové písni vůbec nevyskytují, trioly pak jen výjimečně a tu ještě rytmicky neurčitě . . . Základní doba jest přesně stálého trvání (Národopisný věstník československý 1916, 7—8).

[40]) Pravděpodobně tímtéž lze vysvětliti pozorování Chlumského, tvrdícího, že jednoslabičná slova jsou v češtině delší než prvá slabika dvouslabičných slov (La Parole 1902).

[41]) Sr. Broch § 225.

[42]) Ovšem jsou dvouslabičné formy těsněji associovány s dvouslabičnými, než s jednoslabičnými, na př. kvantitativní vyrovnávání podle analogie se dotklo v doudlebském nářečí, jak zaznamenává F. Trávníček, všech dvouslabičných forem množného čísla slova č a s, ale nezachvátilo jednoslabičnou formu gen. pl. (č á s). Ale myslím, že tu vedle snahy rozlišit dvě jinak stejně znějící formy (nom. sg. a gen. pl.) působily zvláštní poměry jednoslabičných slov, jichž jsme se již dotkli při interpretaci pozorování Chlumského. Poslední

slabika slova (resp. jednoslabičné slovo) jsouc dloužitelná asociuje se v kvantitativním ohledu přirozeně slaběji s vnitřními slabikami, postrádajícími této potenciální vlastnosti.

[43]) Sr. na př. I. B. Malý „Soustavný nástin slovesnosti", Praha 1848, 51, Nebeský, Květy 1844, Truhlář, ČČM. 1872, 418.

[44]) Brandt (Načertanije slavianskoj akcentologii, Petrohrad 1880, 150): „občas je český přízvuk tak slabý, že je stěží slyšitelný; někdy všecky slabiky se vyslovují skoro se stejným napětím". Totéž zaznamenává i Pedersen.

[45]) Sr. na př. Frinta 147, Mazon, „Grammaire de la langue tchèque" (Paris 1921 § 6), R. F. Brandt l. c. str. 150, Broch § 235.

[46]) Sr. Broch l. c.

[47]) Sr. Frinta, Mazon l. c.

[48]) To mi potvrdil mezi jiným prof. V. Mathesius.

[49]) Sr. Broch § 241. J. Vinař tvrdí sice v „Živém slovu" (str. 37), že intensita polského a italského dynamického přízvuku je přibližně na téže úrovni jako intensita přízvuku českého, ale zdá se mi, že pravdu má Broch.

[50]) Sr. Frinta, Mazon, Vinař l. c. Pouze Smetánka pokládá francouzský přízvuk za silnější. Patrně nemíní poměr mezi slabikou přízvučnou a nepřízvučnou, ale průměrnou absolutní sílu přízvučné slabiky.

[51]) Sr. na př. Saran RF. 320.

[52]) Jak se odráží slabost přízvuku na verši? Jsou-li přízvuky akusticky slabými, tu podle pozorování Benussi-ho „ihre eigene Komplexauffälligkeit überwiegt nicht die Auffälligkeit des Zeitschrittes, welchen sie markieren sollen" (str. 423). Tudíž v českém verši (oproti ruskému) nikoli silná doba, ale fraseování, nikoli přízvuk, ale mezislovný předěl poutají v prvé řadě pozornost.

[53]) „Přízvuk český nemůže býti dosti silný a jasný, ježto ho pracně hledáme", psal Jungmann („Krok" 1821, 147).

„Jak je těžko na poprvé je postřehnout, praví Ščerba o nevýznamotvorných odstínech výslovnosti, je vidět z toho, že „objev" toho či onoho odstínu bývá obyčejně připsán jako zvláštní zásluha." („Russkije glasnyje v kačestvennom i količestvennom otnošenii.")

[54]) „Čech si existence této nesamostatné souhlásky neuvědomuje a proto nenacházíme u nás v příslušné literatuře téměř žádného poučení o tomto důležitém zjevu." (Frinta, 41.)

[55]) V. Bursík, „Stručná nauka o českém básnictví" (Plzeň 1876, 37).

[56]) Frinta, Česká fonetika, ČMF. 1915, 13 a násl.

[57]) Tak na př. O. Hujer přijímaje vývody Chlumského, opírá se o ně v otázkách prosodických (Čas 18. prosince 1912, str. 5. „Časomíra a přízvuk" a LF. 1913, 144—145).

[58]) Rusovi, který začíná mluviti česky, z nezvyklosti se nedaří uchovat krátkost přízvučných samohlásek, byť se o to sebe více snažil, neboť proň je s přízvučností těsně spjata nutnost jakéhosi prodloužení samohlásky. Protáhne přes svou snahu přízvučnou samohlásku třeba jen o málo, a Čech neztotožní takovou samohlásku se svou kategorií krátkých, nýbrž negativní apercepcí ji hodnotí jako dlouhou. „P r ó s í m, d r á h á s l é č n o" škádlí Čech Rusa mluvícího česky. Z toho plyne, že nejmenší prodloužení krátkých samohlásek, byť i pod přízvukem, je pro Čecha nepřijatelné.

[59]) Taková interpretace je tuším přesnější Frintovy. Frinta nemluví o prodloužení souhlásek přízvučné slabiky, ale o zkrácení počátečných souhlásek bezpřízvučných slabik. Tak či onak, vývod Frintův je správný: čeština přesně rozeznává dlouhé samohlásky od krátkých bez ohledu na přízvuk. (l. c. 24).

[60]) Cet accent n' est autre chose qu' un rétrécissement de la glotte (Van Ginneken, Principes de linguistique psychologique, Paříž 1904, § 334, 335).

[61]) Van Ginneken o. c. § 333 a násl.; Broch § 240; V. Mathesius „O potenciálnosti jevů jazykových", Praha 1911, 11—12.

[62]) Avšak zesílení dynamického přízvuku souslovného nevede v české řeči nevyhnutelně také k zesílení časového přízvuku souslovného (totiž k zpomalení tempa). To zvlášť zaráží ruské ucho, neboť ruštině jsou vůbec cizí krátké samohlásky pod dynamickým přízvukem, a tím více pod silným dynamickým přízvukem.

[63]) Takové mínění projevuje Truhlář (ČČM. 1872, 420), Král (LF. 1893, 270), Frinta (151—152).

[64]) Tak na př. ve formě n e n í, která se často váže s pausou a vyslovuje se většinou emfatickým tempem, **e** oproti čisté zvukové formě se protahuje do délky, **í** do naddélky (sr. str. 46). Pak se interpretuje konečné *í* jako **i** krátké, zdloužené následkem kvantitativní pausy; emfatická forma začíná se chápat častým užíváním jako normální, při čemž slovo

i mimo pausu začíná znít jako n é n i. Král s malou přesvědčivostí vykládá uvedenou formu jako výsledek prodloužení přízvučné samohlásky a zkrácení nepřízvučné.

[65]) Formy typu v e z e m, n e s e m zařazuje sem Král (LF. 1893, 270) nedorozuměním (sr. Geb. III_2, § 12).

[66]) Sr. také alegrové (kru)[1]cifiksl a pepické (mu)[1]ziky = syfilis.

[67]) Bohužel není podnes prací o fonetice české dětské řeči. Jediná mně známá česká práce o dětském jazyce — Čáda, „Studium řeči dětské", (Praha, 1906) — materiálu fonetického nemá. Kiterman v časopise „Russkij filologičeskij vestnik" 1913 (65—83) uvádí řadu příkladů svědčících, že ruské a bulharské děti osvojují si nejrychleji a nejsnadněji přízvučnou slabiku slova. „Všechny případy elise ukazují, že přízvučná slabika nikdy nebývá odsunuta."

[68]) Sr. na př. Gebauer I § 175, F. Bartoš „Dialektologie moravská" (Brno 1895) II, 181—182, A. V. Šembera „Základové dialektologie československé" (Víden, 1864), 43. Sr. slovinské lublaňské m í s l t z m í s l i t i a p. (Broch § 101 a násl.).

[69]) T. j. vlastně ve všech případech, neboť případ osmý (l e s ů — n e s u) je fiktivní, ježto **ů** v koncovce gen. pl. se vyslovuje obyčejně proti etymologickému pravopisu jako **u** (viz Frinta, 56).

[70]) V německých verších Máchových přirozeně schází tento specificky český požadavek dvouslabičnosti rýmů, a rýmuje na př. z u r ü c k s A u g e n b l i c k i s G e s c h i c k (Columbus), u m k r ä n z t s e r g ä n z t (Der Eremit) a pod.

[71]) Uvádím tyto příklady: sloka VII. radostech — na retech, X. nejchudším — uměním, XVIII. maitressám — dívenkám, přátelství — objeví, XXIV. radosti — o štěstí, LVII. bez nástrah — spirálách, LXIV. na povel — zašuměl, LXXVIII. okraden — zaskočen, LXXXIX. započít — přerodit, XCI. proklínal — zaprodal, CX. okovů — heroů, CXX. kolemkol — přes údol.

[72]) Jak emocionální tak poetický jazyk hojně užívá mimogramatických prostředků (sr. str. 42). Poesie může použíti (jak jsem už psal v brožuře „Novejšaja russkaja poezija") metod jazyka emocionálního, ale jenom ke svým zvláštním cílům. Tento fakt shody obou jazykových systémů a fakt, že poetický jazyk užívá prostředků obvyklých v jazyku emocionálním, způsobuje zhusta ztotožňování poetického jazyka s emocionálním. Takové ztotožňování je mylné, neboť nepřihlíží k základnímu funkcionálnímu rozdílu obou jazykových systémů. „Po-

tenciální expresivnost fonemat", o níž mluví Grammont (Vers français, 232) projevuje se v básnickém jazyce jen jako fakultativní případ podobně jako tak zvaná h a r m o n i e i m i t a t i v e (zvukomalba). Naprostá metodologická bezradnost, která charakterisovala až do nedávna nauku o zvukových konstrukcích básnického jazyka, nutila badatele pomáhati si k jejich vysvětlení buď teorií onomatopoetickou, nebo výkladem o určitém emocionálním spojení mezi zvuky a ideovým zatížením poetického díla (sr. na př. II. díl řečené Grammontovy knihy: „Les sons considerés comme moyens d'expression"). Ale hudba se neomezuje na hudbu programovou, poetická fonetika se neomezuje na programovou poetickou fonetiku. Na příkladě kanonických poetických prostředků, jako je rým, je zvlášť zřetelně vidět, že nelze omeziti poetickou fonetiku na vyjádření idejí a emocí zvuky. Poetická zvuková konstrukce není vždy obrazem, a i když má funkci obrazovou, nemusí nezbytně užívati metod jazyka emocionálního. Sr. na př. „básnickou etymologii" a pod. („Novejšaja russkaja poezija" kap. VII). Přejímaje, abychom uvedli příklad, z emocionálního jazyka posunutí přízvuku, není básník vázán v každém jednotlivém případě, jak tomu chce Saran (sr. na př. DV. § 24) přihlížet k emocionálnímu oprávnění tohoto posunu, jako Puškin přejímaje jméno svého hrdiny — Evgenij Onegin z vývěsního štítu krejčího z Toržka, nebyl povinen ponechat svému hrdinovi i fysiognomii tohoto krejčího.

[73]) Kvantitativní poměry obrážejí se nejenom na rozvrhu expirace ale i na velikosti hudebního intervalu mezi slabikou přízvučnou a nepřízvučnou (sr. Vondrák, Vergl. Gr. der slav. Spr. I., 245). Totéž je i v slovenštině (sr. úvodní stať skladatele Janáčka ke knize Bartošově „Národní písně moravské" (Praha, 1901, str. LXI.—LXIII.).

[74]) Revue de Phonétique, II, 1912, 213—250.

[75]) Tím lze vysvětliti i fakt, že v jazycích, podobných českému, nemá dynamický přízvuk toho „monarchického" rázu, který má na př. v ruštině, kde hlavní přízvuk jakoby sjednocoval všechny slabiky slova, nepřipouštěje ani jen poněkud zřetelných vedlejších přízvuků. Pro český jazyk je protiklad slabiky pod hlavním přízvukem a ostatních slabik téhož slova tak málo závažným, že v řeči emocionální hlavní přízvuk a vedlejší mohou vyměňovati silu. „Chce-li se slovo n e o b y č e j n ý vysloviti se zvláštním důrazem a má-li se vložiti do něho jakýsi pocit podivení, bývá často přízvuk slabiky č e j silnější než přízvuk první slabiky n e" (ČP. 208—209). V nářečích je taková „rošáda" hlavního a vedlejšího přízvuku ještě obvyklejší. Tak na př. v zlinském různořečí slovenského ná-

řečí moravského bývá zpravidla přízvuk na slabice první, ale v hovoru důvěrném podle Bartoše často se přesmykuje na slabiku předposlední, na př.: Dobře je vám sedět na slú'nečku! (Dialektologie moravská I., Brno 1886, 17). V dialektu dolnobečevském blízkém zlinskému, lze pozorovat týž zjev ve větách vybízecích. Emocionální jazyk patrně využil ke svým zvláštním cílům akcentologického zákona sousedních dialektů (s přízvukem na předposlední slabice). Naopak v těch dialektech, kde hlavní přízvuk padá na slabiku předposlední, přechází v řeči emocionální na prvou (sr. Kašík, Popis a rozbor nářečí středobečevského, str. 38—39). Shodnou retorickou „rošádu" přízvuků v polském spisovném jazyce zaznamenal Frinta, na př. 'n a r o ˌd o w y m. Záleží tu právě na „rošádě", na porušení normálního poměru, a nikoli, jak se domnívá Frinta (Přemístění, 139—140), na psychologické důležitosti začátku slova.

76) České neznělé **ř** má se k českému znělému **ř** tak, jako ruské spisovné zavřené **e** k otevřenému **e**, totiž, ono je vnějšně podmíněným variantem tohoto. Fonéma je jedno — **ř**, reálný symbol — **ř** znělé. Právě proto, nikoli „nepovšimnutím", jak vykládají někteří jazykozpytci, zavedl Hus jednu písmenu pro oba varianty. Tím lze také vysvětliti, že v těch letech, kdy česká akustika a fysiologie zvuků řeči byla ještě nepropracována, jazykozpytci občas pomíjeli mimogramatické varianty a uznávali všeho všudy jedno **ř** — indiferentní co do znělosti (sr. Frinta 111). Ale, ač neznělé **ř** je variantem vnějšně podmíněným, nevýznamotvorným, přece jeho vyslovení místo znělého **ř** by bylo větším násilím, než podvrh zavřeného **e** místo ruského otevřeného **e**. Věc je v tom, že znělost a neznělost jsou v češtině kategorie fonologické, **ž** a **š** na př. jsou rozdílná fonémata a na pozadí střídání typu m u ž — m u ž e všímáme si i střídání k e ř — k e ř e. Pro staročeského písaře dvojice **ř** neznělé a **ř** znělé, byla těsně asociována s dvojicí — **š** (psaného **s, ss, sz, zs**) a **ž** (psaného **z**). Právě proto se označovalo neznělé **ř** spřežkou **rs** a pod., znělé **ř** spřežkou **rz**, a ne proto, že rozdíl mezi oběma hláskami byl v staré době zjevnější a zřetelnější, jak předpokládá Gebauer (I, § 260).

77) To je mluvčí si uvědomuje styl řeči (Sprechart), ale bez speciálního cvičení je neschopen analysovat jeho složky. Mluvčí snáze může vydělit „imanentní" varianty, použité za účelem exprese, na příklad Rus zachytí manýrovaný podvrh zavřeného **e** na místo otevřeného **e** (sovseˌm nebeˌsnyj cveˌt"). Nejobtížnější je vydělit varianty vlastně stylistické.

78) Skutečně naskytlo se mi mnohem častěji slyšet **do 'Vinohradského 'divadla,** než **'do Vinohradského 'divadla.**

[79]) První příklady anteposice **dle** se vyskytují již v památkách XIV. století.

[80]) Frinta (Přemístění, 136) vyslovuje domněnku, že při předložkách **kol, krom, skrz, stran, dle, blíž** jméno udržuje přízvuk analogií se skupinami — předložka + příklonka + jméno (na příklad **ˈkromě ˈženy, ˈkrom té ˈženy** vyvolaly analogicky **krom ˈženy).** To není pravděpodobné, neboť zůstává nevyjasněno, proč **kromě** mělo vliv na **krom** a pod., ale **ode** nemělo vlivu na **od** a pod. (na př. **ˈode ˈdávna** nevyvyvolalo přízvukování **od ˈdávna**), proč **ˈod té ˈženy** nevyvolalo **od ˈženy** (přesněji — proč je přízvukování **ˈkrom ˈženy** nemožné, zatím co přízvukování **ˈod ženy** je normální).

[81]) Taktéž se objevuje vedle zděděného ruským jazykem přízvukování typu **ˈna zemliu** současně i nové „nefonetické" přízvukování typu **na ˈzemliu**.

[82]) Seznam těchto statí viz u Frinty — Přemístění, 136—137. Tam též zmínky o obhájcích přesunutí, ujišťujících, že tento zjev slouží k „lepšímu zdůraznění a rozlišení".

[83]) Říká se **ˈnechoďte** i **neˈchoďte**, ale téměř výhradně **ˈnechoď**.

[84]) Táž námitka platí i o domněnce brusičů o vlivu liturgického zpěvu na přenos přízvuku s předložky (viz S. Křikava „Ještě o příčinách chybného přízvuku", NŘ. II, 67).

[85]) Finský počáteční přízvuk je podle pozorování kn. N. S. Trubetzkého slabší než český: na liché slabiky (počítaje od počátku) padají dosti zřetelné vedlejší přízvuky. Odpovídá tedy finština zcela svou akcentologií „trochejskému" variantu české řeči. Na Rusa působí ta i ona dojmem monotonního bublání. Jazyky s počatečným přízvukem náchylné k pravidelné alternaci, přibližují se slabostí přízvuku k jazykům s přízvukem koncovým.

[86]) Čím lze objasniti fakt, že v dvouslabičných slovech expiratorní vlna nezachvacuje celé druhé slabiky, jak to pozorujem v trojslabičných slovech, a akustický dojem přízvuku na druhé slabice je neporovnatelně vzácnější než ve slovech trojslabičných? Českou akcentologii charakterisují dvě tendence: hlavní přízvuk je spojen s první slabikou slova, vedlejší tíhne k předposlední slabice. První slabika dvouslabičných slov je současně i slabikou předposlední. Pro čtyrslabičná slova je normálním typem (mimo slovné skupiny a mimo urychlené tempo) ˈooˌoo. Viz Král ČP. str. 212. O náchylnosti k posunutí vedlejšího přízvuku na čtvrtou

slabiku ve slovech typu ooo— viz Gebauer I, § 492 a Vondrák, Vergl. Gram. I, 245. Shodné posunutí přízvuku s krátké třetí slabiky na dlouhou čtvrtou zaznamenává Endzelin, Lettische Grammatik, Heidelberg 1923, § 12. Pětislabičná slova mají **normálně** (mimo slovné skupiny a mimo zpomalené tempo) typ ¹ooo₁oo. (Viz Král ČP. str. 216). Co se týče trojslabičných slov, zákon progresivní alternace přízvuků nepřipouští vývoj samostatné expiratorní vlny na druhé (to je předposlední) slabice; v těch případech, kdy hlavní přízvuk se neomezuje na první slabiku (to je hlavně v případech, kdy prvá slabika je krátká) tendence k expiratornímu vydělení předposlední slabiky přeje vývoji dvouslabičných expiratorních vln, o nichž byla řeč výše. V některých moravských a slovenských dialektech tendence přízvukování předposlední slabiky nabyla závazného charakteru, při čemž tento přízvuk se stal hlavním. Pokud hlavní přízvuk se přestává poutat na počátek slova, první polovina dvouslabičné expiratorní vlny ve slovech typu ᴗoo ztrácí na významu, odbourává se. Co se týká starého hlavního přízvuku, omezeného na jednu slabiku (v mnohoslabičných slovech a trojslabičných typu —oo), změnil se v přízvuk vedlejší. Tím lze vysvětliti, proč ve slovech typu **dodneška** první slabika v středobečevském dialektu je nepřízvučná a ve slovech typu **základka** padá na první slabiku vedlejší přízvuk. Sr. Kašík, „Popis a rozbor nářečí středobečevského", 36.

87) Čech může snáze zachytit varianty rozvrhu expirace, jež přecházejí přes meze obvyklého kolísání. Tak na př. je třeba silného afektu, aby expiratorní vlna hlavního přízvuku zachytila i druhou slabiku slova při etymologické délce první slabiky; jsou to vzácné, anomální případy, takřka akcentové paroxysmy, a právě proto je zaznamenává Král. Tak uvádí patetické akcentování **náramně, výborně** (sr. str. 77). Třetí příklad Králův — **nesmírně** je též, jak jsme viděli (sr. str. 80) poměrně vzácné akcentování. Je pozoruhodné, že běžné případy akcentování typu ᴗoo Král nezaznamenává.

88) Viz Hostinský, „O české deklamaci hudební" (Praha 1886, 9—10), Král (LF. 1893, 269).

89) Obyčejně jdou za sebou tři vývojové etapy deklamace: 1) Neshoda úkolu s materiálem, jímž se úkol plní, řeší se ve prospěch úkolu. 2) Forma stala se zvyklou, spoluexistuje nepostradatelně v poetickém povědomí, a neshoda mezi materiálem a úkolem lehce se řeší ve prospěch materiálu. 3) Totéž, ale pocit formy se ztrácí; úkol je zapomínán.

90) Stať Verrierova o verši Kalevaly „Note sur la versification finnoise“ (Revue de phonétique 1917) mně nebyla přístupna. Znám ji jenom z výkladu Van Ginnekenova v Indogermanisches Jahrbuch (VI, 33). Co se týká srovnání finského principu veršování s řeckou versifikací doby přechodu od veršování kvantitativního k přízvučnému, myslím, že takové přirovnání je nepřesné. Pokud řečtina ztratila bezpřízvučné délky, zůstaly přirozeně k disposici kvantitativního veršování pouze délky přízvučné. A tak je tu výběr přízvučných délek jevem jazykovým, zatím co v Kalevale jest jevem veršovým.

91) Sr. Zvonař v revui „Slavoj“ (III. 1863, 70), Hostinský, Česká světská píseň lidová (Praha 1907, 323).

92) Sr. také OPČ. 442.

93) Sr. Meillet „Aperçu d'une histoire de la langue grecque“, 1913, 157, i „Les origines indo-européennes des mètres grecs“, 1923, chapitre VI.

94) Taktéž Saran: „dojem délky či krátkosti slabiky zakládá se ve skutečnosti především na kvantitě slabikového hřebene“ (DV. 68). Sr. také F. de Saussure „Cours de linguistique“, Paříž 1922, 90—91.

95) Samohlásky, praví Meillet, jsou čím zavřenější, tím kratší. V tomtéž jazyku **ĭ** trvá normálně méně než **ĕ** a **ĕ** méně než **ă**. Kvantitativní rozdíly samohlásek jsou relativní, tak že **ī** nemusí převyšovat absolutním trváním **ă**, aby se chápalo, jako dlouhé, stačí, aby trvalo více než **ĭ** (Mémoires de la Societé de Linguistique XXI, 108 a násl.).

96) Případy **ō**, **ū** v zápisu Chlumského nejsou.

97) Ot. Kunstovný na základě výpočtu slabik v témž úryvku, z kterého vychází i Frinta, dobírá se menší cifry pro poměr počtu délek a krátkostí v češtině: nikoli 7, ale 5.4 (ČMF. 1912, 402).

98) Sr. slovinské „krátkokmenné“ dvojhlásky (Broch 211).

99) Příkladů pro **u** v zavřené slabice Chlumský nemá.

100) Číslice v závorkách značí poměr průměrného trvání **i** v zavřené slabice k průměrnému trvání **i** v otevřené slabice, při čemž emfatické varianty jsou vyloučeny.

101) Uvedu na základě materiálu Chlumského data o průměrném trvání dlouhých samohlásek v zavřených slabikách:

	á	é	í
Chlumský	22½	25	17
Siblík	22¾	27	17½

	Chlumský	Siblík
á v zavřené slabice: á v otevř. slabice	0,6	0,8
é v zavřené slabice: é v otevř. slabice	1,2	1,2
í v zavřené slabice: í v otevř. slabice	0,8	1,1

Poměr mezi trváním otevřených a zavřených slabik s dlouhými samohláskami je příliš vratký a neurčitý, než aby česká prosodie mohla jako arabská operovati pojmem naddélky.

[102]) Ve veršování švédském a arabském je nařízena kvantita jenom v určitých částkách verše. Na př. v arabské dipodii pouze jedna silná a jedna (předchozí) slabá doba tvoří kvantitativní konstantu (oo◡ –– nebo ◡ — oo nebo o◡ — o). Takové verše se mají k „veskrze" kvantitativním veršům (na př. arabskému kāmil) přibližně tak, jako se mají polské klasické caesurové verše k „veskrze" procaesurovaným veršům (t. zv. wiersze drobione, członkowane, wielośredniówkowe; sr. Łoś 461, 474).

[103]) Viz Nöldeke „Das iranische Nationalepos" § 53 (Grundriss der iranischen Philologie III), Meillet, Les origines indo-européennes des mètres grecs, chap. VIII.

[104]) Český „volný verš" byl přirozenou reakcí proti chudému rytmickému slovníku české poesie druhé poloviny XIX. století. 500 slovných celků typického českého verslibristy Neumanna („Circus" a prvých 12 řádek básně „Stavba vodovodu" — S. K. Neumann, Básně, 1920, 89—91) se dělí takto:

místo přízvuku	1. slab.						2. slab.					3. slab.		
počet slabik slov. celku	1	2	3	4	5	6	2	3	4	5	6	4	5	6
% slov. celků	7,2	27,7	37,8	8	3,6	0,2	0,6	9,2	3,4	1	0,6	0,4	0,4	0,2

Sr. zajímavé poznámky S. K. Neumanna, hájící volný verš: „nová poesie rozšiřuje neobyčejně své slovní a obrázkové bohatství . . . Kterak . . . vtěsnati do pravidelné formy (tradičního verše tato žádoucná nová slova) bez porušení jejich výraznosti a hutnosti, bez jejich komolení" (Scéna 1913, 129). K. Čapek zase píše, že „kdybychom vyňali z pravidelné básně všechna adjektiva a jalová slova, jež básník musí nacpati do veršů, . . . dostali bychom zjednodušenou čistotnou formu, ekonomické schema volného verše" (tamtéž, 213).

105) Viz Czambel „Rukoväť spisovnej reči slovenskej" (Turč. Sv. Martin 1919, § 11).

106) ˈxaŏ ˌzen (dobrý člověk), ˈpu ˌxaŏ ˈzen (nedobrý člověk). Viz Verrier I, 54, 59.

107) První formuloval tento argument přesně J. Zubatý v článku „Některé myšlenky o vývoji metrické formy" (LF. 1886, 28): „Dynamický přízvuk ovšem nesrovnává se s lehkými dobami taktů, jichž těžké doby mají rovněž dynamický ictus: metrická technika národů akcentujících slova dynamicky přirozeně musila vésti ke sloučení přízvuku slovného s taktovým. Proto také nemohl se ujati pokus, uvésti v naši literaturu časomíru".

108) Sama argumentace pro převahu hudebního charakteru latinského přízvuku je dost slabá. Tak Bergfeld v článku „Das Wesen der lateinischen Betonung" (Glotta 1916) odvolává se především k té okolnosti, že latinští gramatikové mluvili po výtce o zvýšení hlasu, nikoli o síle . . . Ale pokud tutéž chybu dělali antickým vlivem nejvýznačnější němečtí, ruští a čeští jazykozpytci XVIII.—XIX. stol., kteří dokonce své veršování jmenovali tonickým, není nic překvapujícího v tom, že latinští gramatikové, kteří byli pod silným vlivem Řeků, přejali od nich základy učení o přízvuku, vytvořili akcentologii hybridní jako sám termín. Je chybná i praemisa druhého sylogismu Bergfeldova; místo dynamického akcentu nemůže záviseti na kvantitě, místo latinského přízvuku závisí na kvantitě, ergo — latinský přízvuk nebyl dynamickým, nýbrž hudebním. Ve skutečnosti délka často přetahuje na sebe dynamický akcent. Na př. v srbštině „vedlejší výdechové vlny lnou k dlouhým slabikám" (Broch § 245). Totéž i v češtině (Gebauer I, § 492). V maďarských mnohoslabičných slovech padá vedlejší přízvuk na třetí a pátou slabiku, ale je-li třetí slabika krátká, na čtvrtou a šestou (J. Szinnyei „Ungarische Sprachlehre" 1912). V německých trojslabičných slovech přesunuje se hlavní počátečný přízvuk na druhou slabiku, je-li ona dlouhá (sr. Jespersen 14, 71). Nedostatek fonetických zjevů, spojených s historickou nepřízvučností v latině, k němuž se častěji odvolávali, nemůže býti pádným argumentem, poněvadž na př. v češtině podobné zjevy také docela chybějí přes dynamický akcent. Co se týče úvahy Bergfeldovy, že otrocké napodobení řeckých vzorů není možno při dynamickém přízvuku a že na př. Němci, pokud se snažili napodobovati antické veršování, instinktivně zaměnili délku přízvukem, tu nesmí se pouštěti se zřetele, že německý jazyk nerozlišuje dlouhých a krátkých samohlásek, jako latina, nýbrž přízvučné dlouhé, přízvučné krátké a bezpřízvučné.

[109]) Viz Gustav Hölscher, Arabische Metrik (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, sv. 74. Leipzig 1920, § 6).

[110]) Viz Brockelmann, Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen, I. 82.

[111]) Obyčejně bývá caesurový verš nazýván sylabickým, ale poněvadž termínem sylabického verše míní se ještě řada jiných pojmů, zaměňujeme tento termín jiným.

[112]) Korš objasňuje zásadní rozdíl mezi československým a maďarským veršováním s jedné i perským a arabským s druhé strany tou okolností, že arabská a perská délka v určitém postavení mezi krátkými se rovná dvěma krátkým. (Str. 309—310). Ale za prvé, jak jsme už výše vytkli, není takový poměr délky ke krátkosti závazným předpokladem každého kvantitativního veršování. Za druhé zajisté české délky vyhovují tomuto požádavku neméně než perské.

[113]) Viz Kubín, Lidomluva Čechů Kladských, Praha 1913, 37.

Seznam zkratek a jiné vysvětlivky.

AfslPh — Archiv für slavische Philologie.

Benussi — V. Benussi. Psychologie der Zeitauffassung (Heidelberg 1913).

Broch — O. Broch. Očerk fiziologii slavianskoj rěčı (Encıklopedija slav. filologii. V_2).

ČČM — Časopis Musea království českého.

ČMF — Časopis pro moderní filologii a literaturu.

ČP — J. Král. Česká prosodie (1909, Světová knihovna) — výtah z obšírné práce, uveřejněné v LF 1893—1898.

Frinta — A. Frinta. Novočeská výslovnost (Praha 1909).

Frinta Přemístění — A. Frinta. Přemístění českého přízvuku (Prace lingwistyczne ofiarowane Baudouinowi de Courtenay. Kraków 1921).

Gebauer — J. Gebauer. Historická mluvnice jazyka českého. 3 díly.

Geb.-Ertl — Gebauer-Ertl, Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské (Praha 1919, VI. vydání).

Chlumský — F. Chlumský. Pokus o měření českých zvuků a slabik v řeči souvislé (Praha 1911).

Jespersen — O. Jespersen. Lehrbuch der Phonetik (Lipsko 1913. II. vydání).

Korš — F. Korš. Vvedenije v nauku o slavianskom stichosloženii (Statji po slavianovedeniju pod red. Lamanskogo, II, Petrohrad 1906).

Košutič — R. Košutič. Gramatika ruskog jezika, I. (Petrohrad 1919).

LF — Listy filologické.

Łoś — J. Łoś. Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju.

NŘ — Naše řeč.

OPČ — J. Král. O prosodii české. I. Na podnět III. třídy České Akademie vydal J. Jakubec (Praha 1924). Do knihy jsou pojaty všechny rozpravy Královy, dotýkající se historického vývoje české prosodie.

Počátkové — Palacký a Šafařík. Počátkové českého básnictví 1818. Přetištěno Frýdeckým v r. 1918 (Světová knihovna).

Saran DV. — F. Saran. Deutsche Verslehre (Mnichov 1907).

Saran RF. — F. Saran. Der Rhythmus des französischen Verses (Halle 1904).

Verrier — P. Verrier. Essai sur les principes de la métrique anglaise. 3 díly (Paříž 1909—10).

Wóycicki — K. Wóycicki. Polski ośmiozgłoskowiec trocheiczny (Varšava 1916).

ŽS — Živé slovo. Odborný list pro studium mluvidel a jejich výkonů. 1920.

Konvenční značky.

o znamená ve schematech slabiku libovolné kvantity.

x znamená zavřenou slabiku (posiční délku).

Značky pro hlavní (ˈ) a vedlejší (ˌ) přízvuk přejímám od Jespersena.

Délku souhlásek a naddélku samohlásek označuji konvenčně opětováním písmen.

Dvěma tečkami nad písmenem označuji přetržitou délku.

Neobvyklé termíny.

Nacílení = Einstellung, rus. **ustanovka.**

Mezislovný předěl = hranice mezi slovy, aniž by si tato hranice nutně vyžadovala nějakého objektivního projevení (rus. **slovorazdel).**

Sousloví (termín používaný v starších gramatických spisech) = slovná skupina, Wortbindung, rus. **slovosočetanije.**

OBSAH:

Strana

Hlava třetí.

V čem tkví příčiny vítězství přízvučného veršování?

ROMAN JAKOBSON
ZÁKLADY
ČESKÉHO VERŠE
OBÁLKA A TITULNÍ LIST PODLE NÁVRHU
K. TEIGEHO
VYDAL JAKO 9. SVAZEK
EDICE
ODEON
V DUBNU ROKU 1926
JAN FROMEK, PRAHA-SMÍCHOV
PŘEMYSLOVA 724
VYŠLO TÉŽ 50 VÝTISKŮ
NA LEPŠÍM PAPÍŘE
VYTISKLA KNIHTISKÁRNA A. NOVOTNÝ
PRAHA-ŽIŽKOV

